

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ 1998

Всички права на човека са основни

С 99 - 01721

50-ГОДИШНИНА НА
ВСЕОБЩАТА ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

ЧОВЕШКИТЕ ПРАВА В БЪЛГАРИЯ 1998

Човешките права в
България 1998

всички човешки права за
всички

педесет години всеобща
декларация за правата на
човека

Всички човешки права за всички

ПЕДЕСЕТ ГОДИНИ ВСЕОБЩА
ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

C 99 - 01721

ISBN № 954-9724-06-9
Copyright 1998
Програма за развитие на ООН, София
Фондация „Фридрих Еберт“, София
Информационен и документационен център при Съвета на Европа, София

Снимка: „Война и мир“ от конкурса за графити на тема „човешки права“, организиран с подкрепата на Обединените Нации, Пловдив, юни 1998
Графичен дизайн: Вяра Стефанова
Оформление и печат: „ГЕД“ ООД

Становищата, изразени в настоящата публикация, са на авторите на материалите, а не непременно на ПРООН, фондация „Фридрих Еберт“, и на Информационния и Документационния център при Съвета на Европа

ПРЕДГОВОР

Тази година честваме петдесетгодишнината от приемането на Всеобщата декларация за правата на човека, един от най-важноръководящите документи в човешката история.

В преамбюла на Декларацията се казва, че „признаването на достойнството на всеки индивид и законните права на всеки един член на човешкото семейство е в основата на свободата, справедливостта и мира по целия свят“.

Човешките права са в основата и на демократичния процес, те играят незаменима роля в стремежа към демокрация, сигурност и мир, към икономически просперитет и социално равенство.

През последните години в България се наблюдава значителен напредък по отношение на защитата и утвърждаването на човешките права. Конституцията беше първата важна стъпка в тази насока, последвана от привеждането на националното законодателство в съгласие с международните и регионални документи за правата на човека. Същевременно, бяха създадени и приложени на практика редица свързани с тях политики.

Въпреки успехите, ситуацията у нас изисква от българските държавници да продължат да полагат усилия за повсеместно утвърждаване и зачитане на всички човешки права.

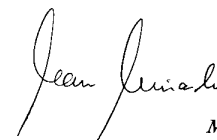
Настоящата публикация има за цел да представи един общ поглед към създаването на цялостен подход към проблема за човешките права. Връзката между тях и развитието е първостепенен приоритет на системата на ООН и ПРООН в частност. Българското гражданско общество има възможността да изиграе главната роля в прогресивното внедряване и наблюдение на правото на развитие в страната, като възприеме либералната демокрация и европейския процес на демокрация. Гражданското общество в България също така спомага за увеличаване на ефек-

тивността и отговорността на държавните институции.

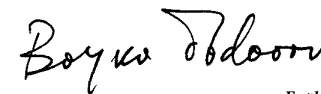
Генералният секретар на ООН г-н Кофи Анан неотдавна заяви, че "Отсъствието на толерантност и човешки права води не само до отричането на достойнството на личността. В него се коренят страданията и омразата, които поражда политическо насилие и подтикат икономическото развитие... Когато човешките права са правилно разбрани и справедливо приложени, те не са чужди на нито една култура; напротив - присъщи са на всички народи."

Антония Ваджианте,
Постоянен координатор
ООН, София

Марк Мейнарду,
Директор на Балканското
регионално представителство
на фондация "Фридрих Еберт"

Бойко Тодоров,
Директор на
Информационен и документационен център
на Съвета на Европа, София

“Хуманизмът е в основата на българския менталитет. Създателите на новата българска държава заявиха в търновската конституция: “Всеки роб, независимо от неговия пол, религия или националност, щом стъпи на българска земя става свободен”. Убеден съм, че в съвременна България, където гражданското общество е вече реалност, няма нито един политик, който да поставя под въпрос всеобщите човешки права.”

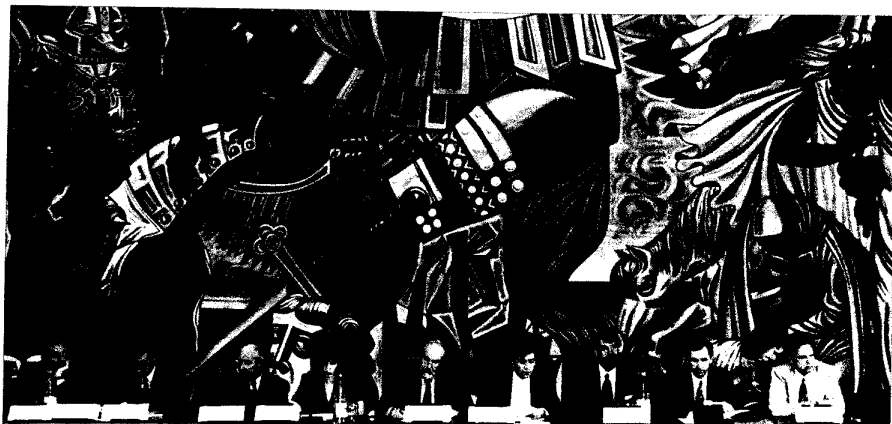
Из обръщението на Петър Стоянов, президент на Република България,
към участниците в Националната конференция за правата на човека,
София, 1 юни 1998 г.

“Непознати хора на улицата” – Ангел Васев. Първа награда от художествения конкурс на темата “човешки права”, София, април 1998 г., организиран с подкрепата на Обединените Нации

СЪДЪРЖАНИЕ

Националната конференция за правата на човека, 1-2 юни 1998 г. (Емил Константинов - Асоциация на ООН, Микеле Рибота - ПРООН)	9
Законови и институционни гаранции за човешките права в България (Здравка Калайджиева - Български юристи за човешки права)	12
Възможности за създаване на институция Омбудсман в Република България (Център за изследване на демокрацията)	21
Бедността и правото на развитие в България (Духомир Минев - фондация "Перспектива")	27
Правата на жените в България (Людмила Божкова - Министерство на външните работи)	32
Малцинствата и правото на развитие: случаят с ромското население (Мариана Милошева - Фондация "С.Е.Г.А.", Геновева Тишева - Български център за човешки права)	39
Правата на детето в България (Жечка Караславова - Български Национален Комитет за УНИЦЕФ)	47
Невидимите хора с увреждания в България (Катка Панайотова - Център за независим живот)	50
Човешките права и СПИН в България (Биляна Василева - Програма СПИН на ООН)	55
Корупцията - нарушение на човешките права? (проф. Нихал Джаявикрама - Трансперънси Интернешънъл)	57

50 ГОДИНИ ВСЕОБЩА ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЯ

Национална конференция за правата на човека, София, 1-2 юни 1998 г., откриване

Участници в Националната конференция за правата на човека

От ляво на дясно: Иван Сукодрски, председател на Комисията по човешки права към Народното Събрание; Антонио Вагжаланте, координатор на мисията на Обединените Нации; Константин Димитров, заместник-министър на външните работи

ВЪВЕДЕНИЕ

Представителството на ООН в България си постави за цел да приложи на практика широка програма от дейности, като по този начин отбележи петдесетгодишнината от Всеобщата декларация за правата на човека, приета от Общото събрание на Обединените Нации на 10 Декември 1948 година.

До този момент са постигнати важни резултати. Текстът на Декларацията беше преведен на български език и разпространен, така че да повиши, на всички нива, интереса към принципите, залегнали в документа. В училища и университети бяха организирани състезания за най-добро съчинение на тема човешки права, а също и конкурси за най-сполучлива снимка, рисунка или стенопис (рисунка със спрей). Беше преведен на български и наръчник за учителя по въпросите на преподаването на човешките права. Това помагало ще бъде предоставено на всички образователни институции в страната в началото на новата учебна година. Организирането на тези инициативи намери подкрепа на местно ниво чрез мрежата от училища и други културни институции. Специализиран курс, озаглавен "Човешките права и ролята на медиите", беше одобрен и въведен в програмата на Факултета по журналистика в София.

Настоящият материал бе създаден с помощта на Информационния и документационен център на Съвета на Европа и фондацията "Фридрих Еберт". Неговата цел е да се създаде широк публичен дебат по важни въпроси, каквито са ролята на държавата в създаването на подходяща почва за прилагане на човешките права, укрепването на демократичните институции, отмяната на дискриминацията, икономическите и социални права. Публикацията предлага статии върху специфични аспекти на човешките права в България и резюме от дискусиите и заключенията на Националната конференция за правата на човека, проведена се на 1-2 юни 1998 г. в София. Текстовете се придружават от фотографии и рисунки, място в материала са намерили и две съчинения - едно ученическо и едно студентско, спечелили първо място в конкурса.

Напълно в съзвучие с целта на Обединените Нации да превърне утвърждаването и защитата на човешките права във фактори на устойчивото човешко развитие, Националната конференция за човешките права имаше на разположение един доста богат дневен рег. От една страна, беше обсъдено състоянието на човешките права в страната и тяхното институционално измерение (законодателния контекст, функционирането на съдебната власт и ролята на гражданското общество за прилагането и защитата на човешките права). От друга страна, на форума възникна възможността да се разгледат в дълбина няколко специфични аспекта на човешките права: бедността като лишаване от основни човешки права, човешкото развитие (беше представен Доклада за развитието на човека в България от 1998 г.), проблемите на етническите малцинства, бежанците и кандидатите за политическо убежище, хората с убреждания и разпространяването на знания във връзка с човешките права.

Конференцията беше организирана от Обединените Нации в сътрудничество с Народното Събрание, Информационния и документационен център на Съвета на Европа и фондация "Фридрих Еберт". През двата дни на срещата бяха регистрирани почти двеста и петдесет участници - представители на правителството, Народното Събрание, Конституционния съд, съдебната власт, Гражданското общество, академичните среди и различни международни организации.

*“Всеки на тази Земя
има всички права
Няма измата, няма лъжа.
Декларацията казва това.”*

*От есето спечелил награда на конкурса за есе на тема “Човешки
права”, проведен между университетите и организиран с подкрепата
на програма USAID и на Обединените нации*

*“Без грани” – от конкурса за графити на тема “човешки права”, организиран с
подкрепата на Обединените Нации, Пловдив, юни 1998 г.*

*“Не на дрогата” – твърда награда от конкурса за
графити на тема “човешки права”, организиран
с подкрепата на Обединените Нации, Пловдив,
юни 1998 г.*

"Забравеният вкус на кафето" - Иво Хаджилев. Фотокурс на тема "човешки права", организиран от Обединените Нации, София, юни 1998 г.

Из серията "Нашенци" - Иво Хаджилев. Фотокурс на тема "човешки права", организиран от Обединените Нации, София, юни 1998 г.

НАЦИОНАЛНАТА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА, 1-2 ЮНИ 1998 Г.

Емил Константинов,
Асоциация на ООН в България

Микела Рибота,
ПРООН за България

Националната конференция за правата на човека, която се проведе в София на 1 и 2 юни 1998 г., може да се определи като важно събитие в обществения живот на страната поради няколко причини. Тя бе организирана, за да отбележи петдесетгодишнината от приемането на Всеобщата декларация за правата на човека. По време на конференцията бяха отбелязани и същевременно очертани специфичните национални проблеми.

Диалогът на форума бе изключително продуктивен, открит и оживен. Това се дължеше както на широката тематика, включена в програмата, така и на свободната и оживена дискусия и на участието на представителите на законодателната, изпълнителната и съдебната власт, както и на международни и неправителствени организации и редица научни институции.

Основната идея, около която се обединиха участниците в конференцията, бе, че правата на човека са в основата на нуждите и стремежите на всички българи. Потърсено бе новото лице на страната в стремежа ѝ към едно по-хуманно и демократично общество. Същевременно бяха обсъдени предизвикателствата, свързани със защитата на човешките права по време на прехода.

Политическите промени след 1989 г. в България имаха за цел да създадат демократична система и политически плурализъм, и да въведат господството на правото и закрилата на човешките права в съответствие с международните стандарти. Всеобщата декларация за правата на човека, конвенциите на ООН, закриващи гражданските, политическите, икономическите, социалните и културните права, забраняващи изтезанията, премахващи всички форми на расова дискриминация и уреждащи уважението на цялата широка гама на личностните права, не останаха само къс хартия за България. Те бяха ратифицирани от българската държава и инкорпирани в новата **българска конституция** от 1991 г. - първата демократична конституция в променяща се Източна Европа, и са конкретизирани в националното законодателство. Международните норми имат изключително висок ранг в българското право. Конституцията прави онези, които са ратифицирани и публикувани, част от законодателството и им дава приоритет по отношение на онези закони, които им противоречат. България, като член на Съвета на Европа, е страна и по Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи. Това обстоятелство е значимо по две причини. То за първи път осигурява ефективен международен съдебен контрол по отношение осъществяването на човешките права в страната и предоставя индивидуална възможност на лицата да се жалват в Страсбург. Освен това, чрез тази конвенция България се интегрира ефективно към общоевропейското хуманитарно правно пространство.

Конференцията потвърди всеобщия консенсус, че уважението на човешките права е от съществено значение за успешното завършване на прехода и приобщаването на страната към евро-атлантическите структури. Правителството и политическите сили отдават дължимото внимание на международното сътрудничество и солидарност, които са особено важни за осъществяването на човешките права. България се включва активно в дейността на ООН и европейските институции и развива хуманитарното сътрудничество със страните от Балканския и Черноморския регион.

Общата оценка за **състоянието на човешките права в България** е окуражителна. Тяхното зачитане е юридически гарантирано, в страната царят относително толерантна обстановка и като цяло те се прилагат. Това се признава и от другите държави. Те например вече не считат твърденията за нарушаване на основните права в България като основание за предоставяне на политическо убежище на български граждани.

Въпреки това, обаче, няма основания обстановката да се идеализира. И това е твърде естествено. Не бива да се забравя, че след 1989 г. българското общество живее в условията на изключително бързо протичащи политически, икономически и социални промени. Преходът е суров, ускорява необичайно общественото развитие и поставя сериозни предизвикателства пред държавните институции и гражданското общество в хуманитарната област. Там се наблюдават и редица негативни явления. Към тях могат да се причислят както непълното национално законодателство, така и онова прилагане на съществуващите норми, което не съответствува на международните стандарти. Хората в България са силно потиснати от социалната несигурност, престъпността и корупцията. Наблюдават се отделни прояви на ксенофобия и верска нетърпимост. Нерядко се нарушават правата на последствените. Отделни политически служители злоупотребяват с правомощията, които законът им дава. Правосъдната система боксува. Тези проблеми очевидно изискват повишена загриженост от страна на държавните институции, политическите сили, медиите и гражданското общество.

В парламента действа Комисия по правата на човека, чиито разнороден политически състав е обединен от идеята за закрила на човешките права. Участниците в конференцията отчетоха нуждата да се повиши ефективността на институциите, особено при тяхното взаимодействие, да се опростят сложните процедури и да се преодолее "бюрократичните" навици, създаващи възможност за корупция. За преодоляването на тези слабости предстои да се приемат редица закони, които да усъвършенствуват административната система - Закона за държавната администрация, Закона за държавния служител, Закона за защита на личните данни и др.

Независимо от това, че редица специализирани закони, които се отнасят до човешките права, все още не са приети, сегашният **правен вакуум достатъчно гарантира** на всички, чиито права са нарушени, да получат защита в съда. Правната закрила на правата им ще се подобри значително, ако бъде завършена цялостната **реформа в съдебната власт**. Съществуващите сега пропоровеци вътре в съдебната власт и в отношенията ѝ с другите власти, съществено засягат гаранциите за защита на човешките права. Особено конфликтна част от съдебната реформа е приближаването на наказателното правосъдие в съответствие с конституционните принципи. Други проблеми се отнасят до правото на безплатна правна помощ, бабното произнасяне и изпълнение на съдебните решения, недостатъчните извънсъдебни средства за уреждане на споровете и др. Необходимо е промените в правосъдието да следват една обща концепция, а не да се правят "на парче" или "intuitu personae". Назряла е и нуждата от изработване на етичен кодекс на магистратите и всички служители на съда. Във връзка с това, приемането на нов наказателен кодекс - необходимост, призната от участниците в конференцията, би довело до по-успешното зачитане и гарантиране на правата на отделните граждани.

В България не е създаден независим механизъм, като този на **омбудсмана**, който да наблюдава и съдейства за зачитането на човешките права в условията на все още неукрепналата българска демокрация. Въпреки че страната няма правни и политически традиции за тази институция, а и Конституцията не благоприятства нейното създаване, на конференцията бяха отчетени положителни тенденции, свързани с все по-широко разпространяването се убеждение, че България се нуждае от институция омбудсман. Не само основните институции, но и третият сектор имат важна роля в това отношение, като стимулират публичната дискусия и диалога във връзка с омбудсмана, който по всяка вероятност ще се окаже напълно подходящ и приложим към българската реалност.

Прилагането на личностните права и свободи не се

благоприятства и поради обстоятелството, че **гражданското общество** в България е все още твърде младо и не може пълноценно да отстоява зачитането им.

На конференцията бе подчертано, че третият сектор трябва да поеме отговорността за упражняването и гарантирането на човешките права наравно с държавната власт. Всеобщата декларация за правата на човека трябва да бъде водещият документ и ориентир в тяхната дейност, като ги подпомага в т. нар. хоризонтална закрила на човешките права, според която не обществените институции, а отделните български граждани да събират плодовете от дейността на неправителствените организации. Основна задача на третия сектор трябва да бъде правото на развитие и неговото прокламиране. Освен това, неправителствени организации се изисква да бъдат по-прозрачни и да засилват своята легитимност, представителност и публична отчетност.

Публикуваният от Програмата на ООН за развитие в София **Национален доклад за развитието на човека - България 1998**, чиято промоция се състоя на форума, хвърля светлина върху редица възлови за страната проблеми и ще стимулира обществените дебати по настоящия ход на реформата и по най-належащите въпроси на човешкото развитие, с които страната се сблъсква в момента.

Докладът разглежда новите подходи на българското правителство по отношение ролята на държавата, границите и рамките на участието ѝ в икономическия и социален живот. Той се концентрира върху приоритетите на управлението, резултането и дерегулирането на икономиката и принципите на трансформиране на обществото.

Докладът се опитва да направи принос към анализа на няколко аспекта на човешките права. Програмата на ООН за развитие подчертава, че човешкото развитие води до осъществяването на човешките права - икономически, социални, културни, граждански и политически. Перспективата на човешкото развитие включва интегриран поглед към всички човешки права и по този начин излиза извън рамките на традиционното и тясно виждане за гражданските и политическите права.

В България, човешките права сериозно се ограничават от ширещата се **корупция**. Конференцията (а също и настоящата публикация) анализира въпроса за корупцията като нарушение на човешките права. Тя е уяснена от широките правомощия на институциите, липсата на прозрачност в тях и отсъствието на точно разпределение на отговорностите между тях, честата смяна на правителствата, водеща до персонални промени на всички равнища на администрацията, а също и от това, че все още няма Закон за държавния служител. Недостатъчен е общественият контрол върху институциите. Гражданското общество се опитва да реагира на това

отрицателно явление, като предлага съвместни инициативи с институциите, насочени към постигането на по-голяма степен на обществено осъзнаване на природата и последиците на корупцията и към подобряване на механизмите за контрол на публичната администрация.

През двата дни на конференцията бяха анализирани и дискутирани редица специфични въпроси, отнасящи се до човешките права.

Политическите, социалните, икономическите и културните права на лицата, принадлежащи към различните **етнически групи**, са гарантирани от българската Конституция, от международните норми и от българското законодателство. Въпреки съществуването на приемлива рамка от правни гаранции, все още доста трябва да бъде направено по отношение конкретната политика, насочена към етническите малцинства. Освен това в обществото все още се забелязват елементи на известни предрасъдки и културна нетолерантност към някои етнически групи (особено по отношение на ромите). Неотдавна към Министерския съвет бе създаден Национален съвет за етнически и демографски проблеми. Основната му цел е да засили участието на етническите групи в социалния и икономическия живот. Създаването на Съвета, което трябва да се придружи с адекватни финансови и човешки ресурси, демонстрира положителното отношение на институциите към участието на всички етнически групи в развитието на България.

За съжаление, отношението към **хората с увреждания** не отговаря на съответните международни стандарти за предоставянето на равни шансове и интегриран живот. Много малко от тези лица имат възможност да водят независим, пълноценен и нормален живот.

От 1993 г. съществува необходимата правна и административна основа, за да се гарантират правата на **бежанците** в България в съответствие с международните норми и особено с Конвенцията за статута на бежанците и лицата без гражданство от 1951 г. През 1994 г. се създаде Националното бюро за териториално убежище и бежанците, което до края на април 1998 г. е регистрирало 2381 молби. Върховният комисариат на бежанците към ООН има свое представителство в София, което работи в тясно сътрудничество с Бюрото. Въпреки постигнатите успехи, закрилата на

правата на бежанците изисква българските власти да извършат допълнителни законови и административни подобрения.

Особена загриженост предизвиква положението на българските **деца**. Липсва обща стратегия за подобряване на техния жизнен стандарт и за решаване на проблемите им, а също и механизъм за наблюдаване на участието им. Националното законодателство все още не е в пълно съзвучие с Конвенцията на ООН за правата на детето. Липсва и специален закон за защита на детето, макар че проектозакон в тази връзка е в процес на обсъждане от парламента. Слаба е координацията между правителствените органи, занимаващи се с проблемите на децата. От подобрене се нуждаят особено мерките за защита на бедните, извънбрачните, бездомните и болните деца, а също и децата от малцинствените групи.

Българската Конституция и законодателство приемат юридическото равенство на **жените** и мъжете. То се спазва в образованието, професионалната кариера и дори заемането на ръководни постове. Въпреки това, загриженост предизвиква домашното насилие по отношение на жените.

В рамките на Националния доклад за развитие на човека, Националният статистически институт изчисли за първи път индекса за развитие на половите (ИРП), като взе предвид неравенството между мъжете и жените по отношение на доход, дълголетие и образование. Ниските стойности на ИРП показват, че все още има какво да се направи за жените в България.

Образованието по тематиката, свързана с човешките права, е съставна част от образователните програми в България. Българското общество осъзнава, че по този начин от една страна се преодолява слабата информираност относно основните права и процедурите по осъществяването им, а от друга се съдейства за трайно установяване на стабилни и хармонични отношения между всички групи в обществото, за усъвършенстване на отношенията на взаимно разбирателство и толерантност. Възприемането от всички хора на хуманна ценностна система и демократични традиции със сигурност ще способства за пълното зачитане на човешките права и свободи и за успешното извършване на започнатия в България преход.

ЗАКОНОВИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ГАРАНЦИИ НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ

Здравка Калайджиева,

Български юристи за човешки права

Правата на човека са неделима част от демократичното общество. Наред с откритата пазарна икономика, върховенството на закона, политическия плюрализъм и честните избори, стабилните институции и уважението към човешкото достойнство, те са гаранция за устойчивото демократично развитие. Без тях обществото рискува да се развие в недемократична посока и да се изправи пред вътрешни конфликти и катаклизми, характерни за небалансираното развитие.

Както всички страни в преход от тоталитарно към демократично общество, след 1989 година България пое пътя на преустройството на своето политическо, икономическо и обществено развитие. И в България този процес на критични промени е съпътстван от сериозни трудности и налага своите приоритети. Нестабилното обществено-икономическо положение, високият ръст на безработицата, увеличаващия се дял на бедното население и нарасналата престъпност изискват бързи и ефикасни мерки за осигуряване на стабилно и устойчиво развитие, без което демокрацията и уважението към човешкото достойнство биха се превърнали в празни фрази.

В този тежък период страната ни търси модела на своята установена концепция и баланс между интересите на обществото и правата на индивидите. От държава с авторитарен режим, в която достойнството на личността беше потъпквано, през годините след 1989 година, България постигна съществен напредък в областта на човешките права.

Настоящият доклад е опит за преглед на състоянието на законите и процедурни гаранции на някои от основните права и свободи в контекста на обществено развитие на страната. Той няма за цел да проследи всички права, гарантирани от Конституцията и международните инструменти за защита на правата на човека и поради това структурата му не следва структурата на кой да е от тези актове.

Законови гаранции за правата и свободите на гражданите

През 1991 година беше приета първата пряко приложима Конституция, която отбеляза началото на демократичния преход. Конституцията провъзгласи

върховенството на закона и възприе международно признатите и утвърдени права и свободи на личността като част от основния закон на страната. Парламентът на Република България ратифицира редица основни актове на ООН и прие първия факултативен протокол към Международния пакт за граждански и политически права. През 1992 г. беше подписан и ратифициран основният регионален документ за нашия континент - Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, както и редица други регионални инструменти, между които и Конвенцията за предотвратяване на изтезанията. Бяха ратифицирани и публикувани и редица подписани по-рано инструменти на ООН. Приета беше юрисдикцията на международни органи и трибунали, които осигуряват спазването на гарантираните от съответните документи права и свободи.

Подписани бяха и редица други документи, чиято ратификация предстои. Съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията, тези международни документи представляват пряко приложима част от българското законодателство и се ползват с предимство пред противоречащите им местни закони.

България се присъедини към стемежа на световната общност към уважение на правата и достойнството на личността. В съответствие с Конституцията и международните актове бяха приети много нови закони за създаването на законодателна рамка на демократичното общество. Редица закони от времето на тоталитарния режим бяха изцяло отменени, а други - обявени за противоконституционни.

В съответствие с Конституцията и ратифицираните документи свързани с правата на човека, през изтеклите години обществото ни постигна съществен прогрес в изграждането на законодателните концепции на новия обществен договор и отношенията между страните в него. Приети бяха закони, с които се даде свобода на политическия живот, съдебната власт беше отделена от изпълнителната, дадени бяха гаранции за правото на сдружаване, за местното самоуправление, за създаването и свободното функциониране на професионални съюзи, за провеждането на мирни събрания, митинги и демонстрации, премахната беше официалната цензура, въстановени бяха политическите и лични права на етническите турци, отпаднаха редица ограничения на свободата на съвестта и религията, бяха премахнати и редица ограничения на личната и частна

собственост, въведени бяха сериозни ограничения в намесата на държавата в личния живот на гражданите.

Правото на живот

Правото на живот е гарантирано както от Конституцията, така и от разпоредби на Наказателния кодекс и други закони. Сериозен проблем е не винаги обоснованата употреба на сила и оръжие от представители на официалната власт. С разширяването на границите на неизбежната самоотбрана, въведено е изменението на Наказателния кодекс, бяха допълнително ограничени гаранциите за правото на живот и задължението на държавата да осигури ефективно това право. Особен проблем представляват случаите на настъпила смърт в арести и други места за лишаване от свобода, където гражданите са изцяло под контрола на държавните органи. Неотдавнашният доклад на главния прокурор на републиката и директора на Националната следствена служба потвърди данните относно подобни неправометни действия, чийто източник бяха няколко български и международни неправителствени организации в областта на човешките права. В такива случаи, както и в случаите на злоупотреба със сила, обществото не получава достатъчно сведения за изпълнението на задълженията на държавните органи да извършат служебно, беспристрастно и пълно разследване, както и за евентуално наложените на извършителите наказания. За съжаление, ограниченият достъп до откритата информация относно конкретните обстоятелства и служебно предприеманите мерки, както и процедурните възможности на жертвите за защитата на това право, не осигуряват достатъчно пълната му гаранция. В много случаи обществеността и правозащитните организации остават с впечатление, че злоупотребите със сила представляват на органите на реда остават безнаказани. Последните доклади на официалните власти потвърждават не само загрижеността във връзка с насилието и злоупотребата на сила от страна на полицията, но и впечатлението, че липсват сериозни и навременни мерки за тяхното предотвратяване и изправянето на злоупотребите пред правосъдието.

Стъргнато наказание

В България все още съществува смъртно наказание, което беше предвидено и допълнително в нови разпоредби на Наказателния кодекс, успоредно с нововъведеното като алтернатива наказание доживотен затвор. Приетият през 1990 година мораториум върху изпълнението на смъртни наказания не само не реши този проблем, но и доведе до непоносимото положение на десетки лица, които вече от години живеят в неизвест-

ност и постоянно и мъчително очакване на екзекуцията си. Въпросът за отмяната на смъртното наказание се дискутира в Парламента и въвеждането на мораториума беше нееднократно искано както от магистрати, така и от парламентаристи и политици. За разлика от предни години, през последните две-три години отново започнаха да се налагат смъртни наказания.

Изтезанията, нечовешкото и унижително отношение или наказание

Забраната на изтезанията и нечовешкото или унижително отношение е прокламирана от Конституцията и законите на България. Липсата на достатъчно законови гаранции за защитата на това право допуск и може да утвърди практики на незаконна употреба и системна злоупотреба със сила и да утвърди чувството за безнаказаност, особено от страна на представителите на официалните власти. Според данни на медиите и неправителствени организации, както и доклади на международни - включително междудържа - органи, употребата на сила и оръжие при акции на полицията, при задържане и по време на разпит на задържани лица, е нередко явление. Най-често в такива случаи органите на правосъдието отказват образуването на наказателни процедури срещу извършителите, а образуваните производства остават висещи и нерешени за много дълги периоди от време. Според неотдавна излезлия доклад на Военна прокуратура, регистрирани са около седемдесет случая на разследване на жалби във връзка с унижително отношение или смърт, причинена от представители на полицията. В някои от тях става дума за отпадна случило се събитие, а в други следствие то се е проточило с години. Липсата на резултатни наказателни мерки е пречка и за изпълнението на задължението за обезщетяване на жертвите на нарушение на свободата от малтретиране, тъй като гражданските процедури са поставени в зависимост от хода на наказателните процедури. По този начин се избягва изпълнението на държавата да осигури спазването на свободата от изтезания, като изправи всички закононарушители пред правосъдието, както и задължението ѝ да осигури процесуални гаранции за справедливост и обезщетения за жертвите. Същевременно, недостатъчни са мерките за обучение на органите на реда по правата и задълженията им, визирани изцяло от приетите документи на ООН и други международни договори.

Правото на лична свобода и сигурност

С новата Конституция на България правото на лична свобода и сигурност получи и нови законови

гаранции. За съжаление, те се оказва недостатъчни. Не са редки случаите на полицейски арести, при недостатъчно обосновани подозрения и при практически отказ на защита по време на краткотрайното задържане в полицейските управления. През последните години значително нарасна броят на лицата, лишени от свобода без присъда и за много дълги периоди. В противоречие с международните стандарти, преценката за необходимостта от такъв предварително лишаване от свобода се извършва често не с оглед на осигуряването на правосъдие, а съобразно други критерии, свързани предимно с тежестта на обвиненията. Значителна част от случаите на протакане на предварителното следствие се дължат на претовареността и бавната процедура на отговорните за него служби, а не на задържаните.

Макар и все още не напълно съответстващ на международните изисквания, законът предвижда съдебен контрол върху предварителното следствие - доскоро еднократен, а след последните изменения на Наказателнопроцесуалния кодекс - и периодичен. С последното изменение на Наказателнопроцесуалния кодекс през 1997г., бе въведен максимално допустим срок на задържане, което поне за в бъдеще решава сериозния проблем на големия брой лица, задържани поради мултипно придвижване на предварителното производство. С това проблемът за продължителното задържане беше решен само частично - системната практика на забавяне на процедурите поради бавното изготвяне на обвинителни актове и мултипна съдебна процедура, както и възможностите за връщане на производството от съда обратно на етапа на разследване, също могат нерядко да доведат до дълги периоди на лишаване от лична свобода без присъда.

Внимание изискват и настоящите разпоредби на наказателния закон, според които твърде голяма част от наказанията се полага на лишаването от свобода. Съвременната криминалистика отдавна е доказала, че борбата на обществото с нарастващата престъпност не става по-ефективна нито с предвиждането и налагането на по-тежки и по-продължителни наказания, нито с налагането на смъртното наказание. В условията на икономически затруднения и сериозен ръст на безработицата, страната не е и в състояние да осигури необходимите за целите на пребъждането условия на живот и труд, както и осъществяването на законните права на затворниците. Недостатъчната икономическа обезпеченост, пренаселеността на затворите и ограниченияте възможности за труд и смислена дейност не само не съответствуват на изискванията за чужаност на демократичното общество, но способствуват за утвърждаването на антиобщественото поведение и след изтърпяване на наказанието - особено при липса на адекватни дейности за ресоциализация.

Съвременните концепции за целите на наказанието

налагат въвеждането на алтернативни наказания, както и сериозното преразглеждане на условията, при които се налага мярката лишаване от свобода.

Макар управлението на затворите да се осъществява от Министерството на правосъдието, персоналите е все още част от Министерството на вътрешните работи. Не са редки случаите на оплаквания от малтретиране, а според действащия закон служебният контрол върху изпълнението на наказанието и спазването на правата на затворниците се извършва от органите на прокуратурата, а индивидуалните оплаквания се разглеждат без участието на засегнатите лица. За осигуряването на справедливо и открито разглеждане на проблемите в затворите е необходимо въвеждането на контрол от независими държавни и обществени институции в рамките на открити процедури.

Лишаването от свобода на психичноболни лица

Сериозно безпокойство предизвиква практическото прилагане на ограничения на личната свобода спрямо лица, за които се извършва служебно освидетелстване на психическо здраве - преди произнасянето на съдебно решение. Според действащото законодателство, процедурата по такъв освидетелстване се открива по искане на прокуратурата и може да се достигне до фактическо лишаване от свобода за срок от 30 дни. Има данни за подобни случаи на насилствено освидетелстване, без да е било налице нареждане от страна на прокуратурата.

Ограничението на личната свобода на малолетни и непълнолетни нарушители на закона

Проблеми поражда ограничението на личната свобода на малолетни и непълнолетни нарушители на закона, настанени във възпитателни училища. Процедурата на вземането на решение за ограничаването на личната свобода на деца за периоди, достигащи няколко години, изрично забранява ползването на адвокатска защита, което ги поставя в допълнителна несправедливо уязвима позиция. Учебните заведения от този тип са изолирани от обществото, а режимът, който на образователна дейност и мерителни условия в тях далеч не способствуват за социализацията на подрастващите.

Указът за борба с урбното хулиганство дава възможност за налагането на така нареченото административно наказание лишаване от свобода, придружено с незаплатен труд в подземята на Министерството на вътрешните работи за срок до 15 дни - без достатъчни процедурни гаранции и без право на обжалване.

Тези несъответствия на закона и практиката на България с изискванията на международните актове за

правото на лична свобода и неприкосновеност често се свързват и обясняват от законодателите и органите на реда и правосъдието с острата необходимост от борба със засстрашителното ниво на престъпността. Загриженост поражда липсата на успоредни мерки, които да гарантират уважението към свободата на личността и предоставянето на процедурни гаранции срещу произволни посегателства върху това право.

Правото на неприкосновеност на личния и семеен живот и тайната на кореспонденцията

Друг аспект на тези противоречия се забелязва по отношение на правото на неприкосновеност на личния и семеен живот и тайната на кореспонденцията. След началото на демократичните промени, по отношение на това право също беше постигнат съществено напредък в сравнение с пълния контрол на тоталитарната държава върху личния и обществен живот на индивида. По-късно, обаче, бяха приети някои нормативни актове - за специалните разузнавателни средства и за митнически контрол, които не дават достатъчно пълни процедурни гаранции срещу произволната намеса на администрацията в личния живот и неприкосновеността на кореспонденцията. За целите на следствието бе обявено за допустимо позволяването на материали от проследяване на телефонни разговори, но от друга страна не бяха дадени достатъчно гаранции за правомерното им използване. Законът предоставя на изпълнителната власт възможността сама да вземе преценка по този въпрос, без да прибегва до одобрение от съдебна инстанция. В същото време, потърпевшият няма право да оспори прилагането на подобни средства, нито да контролира начина, по който ще бъде използвана информацията, събрана чрез тях.

Въпреки че Конституцията забранява необосновано нарушение на неприкосновеността на дома, тази забрана има своите многобройни нарушения - често се извършват обиски без пълномощно, като представителите на полицията също така често нарушават тази неприкосновеност. Загриженост предизвикват и понастоящем обсъжданите проектозакони във връзка със събирането и класифицирането на лични данни, нещо, което не е в съответствие с изискванията за неприкосновеност на дома и личния живот, още повече, че тези проектозакони нямат ясни граници и алтернативни гаранции, че те няма да бъдат в нарушение на това основно човешко право.

Свободата на мисълта, съвестта и религията

Както в някои други страни от средна и източна

Европа, за разлика от политическия плурализъм, плурализъм на убежденията, свободата на съвестта и толерантността към упражняването на религиозните права от страна на привърженици на нетрадиционни убеждения предизвиква много противоречия - на ниво обществено мнение, в медиите и в държавната политика. След период на освобождаване и безкритично приемане на различни нови религиозни сдружения и църкви, държавната политика беше коренно променена и бяха предприети законодателни и практически мерки за възстановяване на контрола спрямо религиозните формации от страна на държавата. Все още не са напълно изяснени принципите и не е достатъчно гарантирана независимостта на църквата от държавата. Макар Конституционният съд, по повод тълкуването на конституционните разпоредби за свободата на съвестта, да извърши примерно посочване на някои противоконституционни текстове от безнадёжно стария Закон за изповеданията, липсата на нов съвременен закон и традиционното мислене възпрепятствуват гарантираното отделение и независимостта на различните изповедания. Този проблем засяга много религиозни групи, включително и традиционните. Приетите през 1994 г. изменения в законодателството дадоха възможност на държавата в лицето на изпълнителната власт да дава или отказва съгласие за регистрация на религиозни общности под която и да е от възможните форми, без да мотивира своето решение. Същевременно според практиката на властите, официалната регистрация на вероизповеданието определя и възможността на привържениците му да упражняват правото на манифестиране на убежденията си. По този начин се утвърждава възможността изпълнителната власт да одобрява или отрича същностните убеждения на индивидите. Тази практика, както и практиката на представителите на медиите да представят неточно или дори невярно действителна и убежденията на нетрадиционни религии, не допринасят за създаването на толерантно отношение на общественото мнение и създадената обществена настройка нерядко стига до открити прояви на нетолерантност.

Продължава да поражда проблеми и наказателното преследване на лицата, отказващи да носят военна служба поради своите убеждения. Макар Конституцията и Законът за военната служба да предвиждат изрично правото на алтернативна военната служба, все още, и въпреки предвидения срок за приемане, не съществува регламент за упражняването на това право. Същевременно отказът не е декриминализиран и немалко лица бяха подложени на нееднократно наказателно преследване поради отказ от военна служба. Наскоро обсъжданият, но все още неприет законопроект за алтернативна военна служба пороци от своя страна проблеми и опасности за узаконяване на принудителния труд.

Свободата на словото

Свободата на словото, гарантирана в Конституцията и редица закони, достигна най-широко развитие. Премахната беше официалната цензура. Броят на частните издателства, централните и местни вестници и частните радио и телевизионни станции е изключително голям за страната. Конституционният съд даде тълкуване на предвидената в Конституцията свобода на изразяване и допустимите ѝ ограничения в пълно съответствие с международните стандарти. Обсъжданите и наскоро приети закони породиха опасения за възстановяване на стремеж за контрол върху тази свобода чрез органи, конституирани от законодателната и/или изпълнителната власт. Приетият през 1996 година закон за националните медии застраши свободата на словото чрез допълнителни правомощия за контрол, които също бяха обявени за противоконституционни.

Същевременно, присъщите за свободата на пълно самоограничение и отговорностите за пълно и точено информиране на обществото по отношение на фактите, както и възможностите за вътрешен самоконтрол на медиите, все още не се разбират в достатъчна степен от представителите на средствата за масово осведомяване, а правото на отговор на засегнатите лица не е регламентирано.

Все още е криминализирана злоупотреба с тази свобода чрез клевета и обида. Този проблем е особено подчертан с различния ред за преследване - служебен когато са засегнати представители на официални институции и частен - когато засегнатият е обикновен гражданин. В последните години бяха образувани голям брой наказателни дела срещу журналисти за обида и клевета, свързани с оповестени факти или изразени мнения. Предстои разглеждането от Конституционния съд на съответствието на тези текстове с Конституцията. Налице са и много оплаквания за уволнения или ограничения на трудовите права на журналисти във връзка с упражняването на правото на свободно изразяване.

Правото на гражданите на достъп до информация е само частично регламентирано и това често дава възможност на централните и местни административни органи да отказват произволно, или дори да укриват информация от съществено значение за обществото. За това способства и липсата на прозрачност в дейността на изпълнителната власт.

Едно от най-важните постижения е премахването на системата на еднопартийно управление, в която държавата и партията се сливаха, и установяването на правото на честни избори в условията на политически плюрализъм. Всички граждани над 18 години прилагат избирателни права и имат право да се кандидират. Изборите за законодателна и местна власт се провеж-

дат периодично и без особени нарушения. Не съществуват специални гаранции за представителство на малцинствата в парламента, тъй като Конституцията забранява създаването на партии на етническа, расова или религиозна основа. Това не пречи на практическото свободното участие в изборите и представителство на малцинствата в парламента чрез съществуващите партии.

Правото на сдружаване и на мирни събрания и демонстрации

Правото на сдружаване и на мирни събрания и демонстрации е гарантирано от Конституцията и специални закони. В страната са регистрирани много политически партии, независими професионални съюзи и множество неправителствени организации и фондации. Предстои приемането на регламент за тяхното функциониране, който да им осигури напълно независим от държавата режим на съществуване и обичайните данъчни и други облекчения. Практиката на незаконно образно ограничаване и намеса в някои мирни събрания, особено на религиозни сдружения, провеждани на закрито, включително и в частни помещения, поражда проблеми, тъй като законът не предвижда нито разрешителен режим, нито други ограничения за такива събрания.

Забраната на дискриминацията

Един от основните и решени със законодателството ни проблеми е липсата на достатъчно мерки и гаранции срещу дискриминацията на основата на етническа или расова принадлежност, пол, произход и обществен статут или политически или други убеждения. България е страна по основните международни актове за елиминиране на всякаква дискриминация и Конституцията, както и някои текстове на Наказателния и Трудов кодекс са в съответствие с този основен принцип. За съжаление, съществуващите мерки рядко се прилагат, тъй като принципът на забрана на дискриминацията е все още осигурен с процедурни гаранции. В повечето случаи евентуалните дискриминационни мотиви за посегателства върху права не се изследват от властите. Така, дискриминацията не получава заслужената си санкция.

Както в много други страни, липсата на закон, който да регламентира забраната на дискриминацията и процедурата за доказване ѝ е пречка за засегнатите лица да предявят и докажат своите оплаквания чрез съдебни или други процедури. Задължението на държавата да елиминира възможностите за дискримина-

ция чрез положителни мерки не получава дължимото внимание. Тази празнота засяга в най-голяма степен етнически и други малцинствени групи, жени, както и мале образовани и социално слаби слоеве от населението, които са изложени най-често на риск по отношение на това основно право. Обсъждането на докладите на България и препоръките на органите на ООН показват че в тази посока страната има още много задължения както спрямо етническите малцинствени групи, по-специално спрямо ромите, така и спрямо жените в страната.

Положението на турското малцинство се подобри значително и правата на етническите турци в страната бяха възстановени. Същевременно ромите продължават да бъдат сериозно дискриминирани. Липсата на точни данни за броя на лицата от малцинствен произход, тяхното ниво на образование, равнище на безработица и здравословно състояние са пречка за оценка на положението им. Социалното им и икономическо положение е тежко и те са най-честите обекти на насилие от страна на полицията. За съжаление случаите на упражнено насилие най-често не завършват със санкции. В голям брой от случаите дискриминацията засяга правото на труд и правото на образование, което води до допълнително задълбочаване на проблема с неравностойното положение на това население.

Правото на труд

Правото на труд е пряко свързано с икономическото развитие на една страна и е част от правото на достойно съществуване на индивида. В условията на масова безработица липсват ефективни гаранции за осъществяването на това право, както и за осигуряването на човешки условия на работа. Икономическата принуда и липсата на достатъчно ефективен контрол от страна на държавата и професионалните съюзи принуждават много хора да приемат всякакви, включително изтощителни и незаконни условия на работа. Нерядко държавни институции ползват пряко такъв труд или икономическата изгода от него. Сериозни проблеми в това отношение, включително и по въпроса за защитата срещу робския и принудителен труд, поставя съществуването на т. нар. строителни войски. Признато е правото на стачки, с обичайното изключение за организациите и институциите изпълняващи основни обществени функции. През 1996г. Конституционният съд отмени съществуващата по-рано забрана на политическите стачки.

Проблеми поражда и нерегламентираното трудово ангажиране на деца на ниска възраст, особено в провинцията и сред малцинствени групи.

Правото на образование

Правото на образование, гарантирано от Конституцията и законите, също бе пряко засегнато от икономическата криза в страната. Липсата на достатъчно държавни средства доведе до намаляване обема на правото на безплатно образование, както и до снижаване стандарта на предлаганото безплатно образование. Мизерният стандарт на живот в някои категории семейства извади много деца на улицата и ги принуди да работят незаконно, вместо да посещават училище. Не са предвидени законови гаранции и възможности за активно търсене на достъп до образование.

Правото на собственост

В съответствие с политическите и концептуални промени, правото на собственост беше гарантирано и бяха премахнати ограниченията за частната собственост. Отчуждаването на собственост се извършва само при предварително осигурено справедливо обезщетение. Възстановяването на собствеността, отчуждена преди промените, или адекватното обезщетяване на собственостите, както и предоставянето на конкретните предвидени за обезщетение имоти, се забавя поради технически и икономически трудности. Предстои решаването на проблема със забраната за придобиване на земя от чужди граждани в случаите, когато тази възможност е реципрочно предоставена от съответната държава.

Правата на чужденците и бежанците

Все още не са адекватно уредени правата на чужденците в страната. Предоставянето и отнемането на само то право на пребиваване нерядко се решава произволно поради липса на подробен регламент и подходящ съдебен контрол. Няколко години след ратификацията на Женевската конвенция за правата на бежанците, все още липсва закон, който да уреди процедурите за даване на убежище и статута на бежанците в страната.

Процедурни и институционални гаранции за правата и свободите на гражданите

Упражняване на предвидените в законите права и свободи зависи от възможностите на носителите на тези права да поискат от официалните институции защита, както и от това дали тези институции са оправомощени от закона и могат ефективно да предос-

павят такава защита. Спазването на законите и пълноценното им действие не е възможно, ако не са осигурени процедурните и институционални гаранции за това. Липсата на процедурни гаранции би могла да превърне предвидените в законите права и свободи в голоослови декларации, а липсата на стабилни и ефективни институции би могла да доведе до тотален срив на правосъдието.

България започна реформирането на държавните институции и процедурите, съобразно които държавата ще осигурява на гражданите гаранции за уважаването и упражняването на техните права и за действителното функциониране на демокрацията при условията на върховенство на закона. Отделянето на трите основни власти - законодателната, изпълнителната и съдебната, и действието им в съответствие с принципите на Конституцията са основна гаранция за върховенството на закона и уважението към правата на индивида в държавата.

За първи път в историята си, България създаде свой Конституционен съд, който е гаранция за спазването на основния закон. Макар че отделният гражданин няма възможност да сезира пряко този съд, възприетата от самия съд линия на тълкуване на основния закон в светлината на международните стандарти и изискванията на ратифицираните от България актове по правата на човека, създаде допълнителна гаранция за уважението на тези права.

Основната инициатива за утвърждаване върховенството на закона и уважението към правата на индивидите е предоставена на съдебната власт, която е призвана да ги гарантира чрез своите решения и тълкуването на закона.

С Конституцията и промените от началото на деветдесетте години се създаде независимостта на българската съдебна система, допълнително регламентирана от Закона за съдебната власт. На българските съдии, прокурори и следователи бе осигурена институционална независимост от изпълнителната власт - те стават несменяеми след тригодишен изпитателен срок и имат същия имунитет, както членовете на парламента. Контролът върху съдебната власт, назначаването и освобождаването на нейните представители, се осъществява от Висшия съдебен съвет.

Съдебната система на тоталитарния режим работеше в условията на пряк административен и дисциплинарен контрол над прокуратурата и следствието. За съжаление, премахването на външния контрол и утвърждаването на независимостта на съдебната власт, обявени с Конституцията и Закона за съдебната власт, не са достатъчни за провеждане на действителна реформа на съдебната власт в съответствие с функциите ѝ в демократичното общество.

Смисълът на независимостта на съдебната система е

в гарантирането на законосъобразното упражняване на правомощията на властта чрез премахването на посегателствата върху правата на индивидите, включително и от страна на държавата. В демократичното общество съдът е призван да намери справедливия баланс между равнопоставените интереси на обществото и правата на индивидите, в условията на равни процедурни гаранции за всяка от страните във всички етапи от процеса. Предпоставка за тази основна функция е гарантирането на достъп на индивидите до справедлив и безпристрастен съд.

Измененията в законодателството не засегнаха в достатъчна степен концепциите за функциите на съдебната власт в демократичната държава и ролята на нейните отделни звена в справедливия демократичен процес.

Липсата на традиции в прякото прилагане на конституционните норми и на международните актове, представляващи директно приложима част от законодателството, е един от проблемите на създаването на съдебна система, адекватна на новото демократично общество. Традиционната практика на приръждане към буквата на закона прави твърде редки случаите, в които съдът активно упражнява своето право да прилага онези закони разпоредби, които противоречат на Конституцията и на международните актове по правата на човека. По-свободното тълкуване на закона в случаи, свързани с конституционно и международно защитени човешки права, т.е., приръждането по-скоро към международните разпоредби за тяхното спазване, отколкото към националното законодателство, което е в противоречие с тях, би допринесло за по-добро гарантиране на човешките права в страната и същевременно би привлякло вниманието към необходимостта от промени в съдопроизводството.

За съжаление, това се отнася до Наказателния и Гражданския кодекс, при които много често няма практическа възможност за подобно "свободно" тълкуване. Все пак българското съдопроизводство е все още затворено в себе си и носи белега на тоталитарното общество, което даваше безусловно предимство на интересите на държавата. Този недостатък води до значителни несъответствия между рамката, свързана с функционирането на отделните участници в правораздавателния процес, и изискването за върховенство на закона. Не е осигурена достатъчна равнопоставеност на отделните страни на този процес.

Ролята на прокуратурата в наказателния процес остана непроменена и свързана едновременно с две несъвместими функции - на обвинението и на следствието. Осъществяването на пълен контрол от страна на обвинението върху цялата досъдебна фаза на процеса - от решението за образуване на наказателно дело, през контрола върху следствието или дори лично осъщес-

твяване на следствените действия, до решението за внасянето на обвинителния акт - дава практическа възможност на една от страните в процеса да осъществява правосъдие вместо съда. Тази възможност е противоречие на концепцията за равнопоставеност на страните като основен принцип на правосъдието.

Единствено на прокуратурата, като представител на държавата, са предоставени и правомощия за откриването не само на наказателни, но и на някои административни процедури, както и за предявяване на претенции от името на лица, неспособни да защитят самостоятелно интересите си - като безпазорни деца, или недееспособни лица.

Въпреки че прокуратурата е обявена за институционално независима от другите власти, по своите сезационни функции, както и по своята йерархична структура, тя не може да гарантира независимост и безпристрастност. Съчетанието между независимостта на тази институция и липсата на административен контрол, и от друга страна - изключително широките ѝ правомощия според действащите и досега стари процедурни закони, оставят открита възможността за практическото решаване на спорове, подсъдни единствено на съда, или за преговарянето на тяхното решаване от съда чрез безкрайно забавяне на процедурата.

Липсата на предвидена възможност за обжалване на действията или на бездействието на прокурора пред съда може да лиши засегнати страни - обвиняеми, жертви на престъпления или други лица, забесени от тези действия, от достъп до независим и безпристрастен съд. Този основен дефект засяга пряко ефективната защита на основните права на гражданите, тъй като те са лишени от възможността да получат произнасяне от единствения орган, призван да раздаде правосъдие - съда.

Същевременно, функционирането на самата съдебна власт не е достатъчно обезпечено. Представянето на няколко проектозакона и приемането на поредица от нови закони за един сравнително кратък период от време засипа съдилищата с огромен брой дела и се оказва прекалено тежко изпитание за магистратите, които не винаги успяват да ги усвоят и приложат компетентно и по адекватен начин. Някои от новоприетите закони наложиха преоценка на разпоредбите, издани по време на реформата и доведоха до многобройни "висящи" случаи, които, успоредно с растящата престъпност, станаха причина за претрупването на съдилищата с огромен брой казуси. Положението бива допълнително утежнено от комплексността на процедурите, ниските заплати, недостатъчния брой квалифицирани съдии и от процесуалната възможност и необходимост за връщане на делата за допълнително разследване или за повторно разглеждане от първоинстанционен съд. Понякога нормалните работни условия за представяше-

лите на съдебната власт (напр. Техническа помощ или лична сигурност) не са достатъчно добре гарантирани.

Неяснените функции и противоречивото регламентиране на взаимоотношенията и отговорностите на отделните елементи на системата на съдебната власт в условията на новата Конституция доведоха до вътрешни конфликти в самата система

Всички тези проблеми наложиха необходимостта от реформа на съдебната система и процедурите, при които тя работи, чрез изменения на процесуалните закони, на структурата и регламента на взаимодействието между отделните елементи на системата. За съжаление, тази реформа доби формален характер, тъй като започна без основно разглеждане на ролята и функциите на отделните участници в процеса на правораздаване в демократичната държава.

Реформата на съдебната система трябва ясно и недвусмислено да определи мястото и функциите на всеки един от участниците в наказателния процес, в съгласие с принципите на равнопоставеност на участниците в процеса на следствието и защитата. Трябва също така да се създаде независимо следствие, което да е под пряк съдийски контрол на всеки един етап, и което да гарантира по процедурен път интересите и правата на засегнатите страни.

Въведена беше триинстанционна процедура, която, макар и целяща да създаде стабилност на съдебните актове, вероятно ще доведе до допълнително забавяне на правораздавателния процес. Беше премахнато служебното начало в дейността на съда, което направи необходимо участието на адвокат в почти всяко гражданско дело. В условията на икономическа криза и при липсата на добра система за безплатна правна помощ, това изменение ще доведе до съществено ограничаване на основното право на защита и правото на достъп на обикновените граждани до правосъдие.

Всички тези препятствия - базово произнасяне на съдебните решения, неэффективното им изпълнение, високите съдебни такси, непълната и неадекватната система за безплатна правна помощ, доведоха до намаляване на доверието на хората в правосъдието. Същевременно, твърде малко беше предприето за осигуряване на алтернативни (извънсъдебни) възможности за уреждането на спорове.

Недостатъчните институционални гаранции за спазването на правата на индивидите и липсата на процедурни гаранции за тяхното осъществяване не само забавиха утвърждаването на демократичните принципи, но и създадоха допълнителни пречки за упражняването им.

Укрепването на държавните институции, които да гарантират върховенството на закона в условията на критичен преход, беше забавено и от съпровождащата корупция - усъснана от широките правомощия на

учрежденията и липсата на точно разпределение на отговорностите между тях, както и от честата смяна на правителства, промените на всички нива на администрацията и липсата на Закон за държавния служител. Създаването на стабилна, прозрачна и професионална изпълнителна власт и предоставянето на ефективен съдебен контрол върху нейните актове би изключило възможността за административен произвол. Твърде недостатъчни са и гаранциите за обществен контрол върху структурите на изпълнителната власт, особено що се отнася до органите на реда и сигурността, чрез процедурни възможности за наблюдение и/или участие в извънсудебна - дисциплинарна и друга служебна отговорност за извършени злоупотреби и нарушения.

Заключение

Критичното развитие на обществото доведе до нарушаване на баланса в систематичното изграждане на понятията, присъщи на демократичното общество. Редица сериозни проблеми, свързани с гражданските, политически и икономически права на индивида все още не са разрешени, а и законът не ги гарантира до необходимата степен. Бяха приети нови закони, които не отговарят напълно или дори противоречат на някои демократични принципи, а също и на международните изисквания в областта на човешките права.

В същото време, тежките икономически условия,

корупцията, необичайно високият за страната брой на престъпленията и цялостната криза, в която се намира обществото ни, не предизвикаха своевременно обсъждане на промените, които е необходимо да бъдат направени в съдебната система. Тези фактори, както и общественото мнение - типично за периода на преход - доведоха до нежелание от страна на парламента да осигури навременни мерки за разрешаване на тези проблеми. За съжаление, законодателната програма на избраното през 1997 г. Правителство не поставя на преден план болшинството от тези проблеми и не се опитва да ги разреши по подходящия за целта начин.

Нужни са решителни действия, за да се осигури пълна защита на индивидуалните права и свободи, особено що се отнася до дискриминацията спрямо ромското население и злоупотребата със сила и власт от страна на полицията. Законодателното гарантиране на личните права е само една от многото стъпки по посока създаване на демократичната държава. Засега този процес у нас далеч няма завършен вид.

Истинското демократично развитие на обществото се нуждае от адекватни промени в законодателството, както и от създаване на институционални и процедурни гаранции за първенството на закона, защитата на личното достойнство и уважението към основните човешки права и свободи. Подобни паралелни промени не само ще спасят страната от икономическата криза, но и ще я изведат по пътя на демокрацията и интеграцията с цивилизована Европа.

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ИНСТИТУЦИЯ ОМБУДСМАН В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Център за изследване на демокрацията

През последните години, България направи значителни стъпки към създаване на демократични институции, към утвърждаване на правова държавност и автономно, активно гражданско общество като нейни фундаменти. Този процес обаче не гарантира автоматично и достатъчно ефективно ненакърнеността на правата на човека, поради което неизбежно се налага търсенето и въвеждането на нови механизми - правни, институционни, регулационни. Проблемът е не само в осигуряването на автономна от държавата частна сфера, а в много по-голяма степен - и в осигуряването на средства за противодействие срещу всяка държавна намеса, накърняваща автономността на личността или обществото, за възстановяване на накърнени основни права и свободи. В условията на неукрепналата българска демокрация този проблем не може да бъде решен успешно само с действащото на съществуващите гаранции и механизми за защита.

Демократичните европейски държави отдават все по-голямо значение на извънсудебните средства за спазване на правата на човека, допълващи или съпътстващи по-скъпата и по-бавна съдебна, административна, и другите действащи форми на защита. Сред тях с по-дълга или по-кратка традиция в отделните държави се откроява институцията омбудсман.

Основната функция и предназначение на омбудсмана е на сходните на него институции и да наблюдава административната дейност в държавата и да бъде възпиращ фактор срещу злоупотребите с властта, корупцията и произвола, накърняващи правата на човека, да помага за възстановяване на накърнените от държавата или нейни служители права на частни лица и да създава атмосфера на зачитане на правата на човека и автономността на обществото. В редица страни институцията на омбудсмана се е утвърдила като част от механизма за свободно и гарантирано упражняване на човешките права.

Изграждането на ефективни институции за гарантиране на правата на човека е един от основните критерии за членство в Европейския съюз, формуирани на срещата на Европейския съвет в Копенхаген през 1993 г. В отговор на тези изисквания, в Националната стратегия за присъединяване на Република България към Европейския съюз, приета от Министерския съвет на 23.03.1998 г., към краткосрочните приоритети за 1998 г., е включено укрепването на независимите институции за защита на правата на човека чрез "разширяване на

дискусията по въвеждане на институцията на омбудсмана с цел администрирането и гарантирането на правата на човека".

Настоящият доклад, свързан с възможностите за създаване на институцията омбудсман в България, има за цел да даде тласък на една по-широка и задълбочена дискусия, която в крайна сметка да доведе до най-рационалното и подходящото за българските условия решение.

Общи положения

Виждането в полза на въвеждане на институцията омбудсман в България е съобразено преди всичко със съществуващите в страната потребности и обществени нагласи, политически и конституционно правни реалности. То се основава и на сравнителното изследване и осмисляне на чуждия опит. Макар че най-добрият вариант за създаването на такава институция в България, която да разполага с необходимия авторитет и предпоставки за ефективност, би бил чрез конституционното ѝ закрепване, налага се мнението, че на настоящия етап една процедура по изменение на Конституцията би означавала изключително голям разход на време и усилия за дебати върху една реалност, непозната и непопулярна в страната. Предвид това, предложението е институцията да бъде създадена със специален закон. В подкрепа на това становище са следните аргументи:

- създаването на омбудсман в европейските страни, както показва досегашната практика, става или чрез закон, или по конституционен път, като няма пречка (като в случая с Полша), една институция, създадена със специален закон, впоследствие да се конституционализира;
- според предлаганото виждане институцията омбудсман не е орган с властнически компетенции и с нейното въвеждане няма да се засенят принципите на разделение на властите, поради което не е наложително, съгласно основните начала на българската Конституция (чл.1, ал.2), да бъде прегледана в нея;
- основните принципи на специалния закон за въвеждане на омбудсман имат опора в основните конституционни принципи и начала - правата на личността, нейното достойнство и сигурност, въздигнати във върховен принцип (Пreamбула), принципа на правова

та държава, управлявана според Конституцията и законите на страната, и задължена да гарантира живота и достойнството на личността и да създава условия за свободно развитие на човека и гражданското общество (чл.4), принципа на свободното пазарно стопанство, основаващ се на изискването законът да създава и гарантира на всички граждани и юридически лица еднакви правни условия за стопанска дейност (чл.19, ал.1 и 2);

При такъв подход, на детайлна законодателна уредба подкрепят целите, сферата на действие, статутът, правомощията, функциите, процедурите и организацията на работата на институцията, както при това се отдели и специално внимание на взаимоотношенията с конституционните органи, осъществяващи държавната власт. Бъдещият закон следва да бъде съобразен както с Конституцията, така и с действащото законодателство, за да се осигури максимално широко и ефективно легално поле за възложената ѝ дейност.

Настоящият доклад предлага да се създаде институция "Национален омбудсман", която да съчетава характеристиките на класическия скандинавски модел, с някои от чертите на съвременните варианти на омбудсмана, които са налице в някои европейски страни, а също и с някои видими относно необходимите и възможни специфики на институцията в българските условия. Предлагаемый модел има следните характеристики:

Основно предназначение, сфера и предмет на дейност

Създаването на институцията омбудсман цели създаването на нов тип гаранции за спазването на конституционно провъзгласените и международно признатите права и свободи на гражданите и техните организации, наред със съществуващите механизми за защита: традиционните парламентарни механизми (и преди всичко парламентарните комисии), конституционно правосъдие, съдебния и административния контрол, медиите, неправителствените организации. Замисълът за формирането на тази нова институция дава отговор на неизбежния въпрос за причините, които я налагат, за съотношението и разграничението ѝ със съществуващите механизми.

В съвременния свят все повече нараства влиянието и сферата на действие на администрацията на всички равнища на държавната власт. Все повече органи на централното и местно управление с дейността и актовете си, забележимо или не, ежедневно засягат частните - физически и юридически лица. Съществуващите механизми не винаги са в състояние да осигурят бърза, навременна, ефикасна и леснодостъпна защита на

засегнатите от всевластието на администрацията. Отпук и ползата от нов механизъм, който не дублира функции на съществуващите, а действа паралелно с тях, допълва тяхната дейност, иницира пряко или непряко тяхната намеса, а в определени случаи - служи като алтернатива.

Основното предназначение на институцията омбудсман ще бъде да гарантира по-ефективно правата и свободите на частно правните субекти като при тяхното накарняване в една или друга степен от действието на публичните власти предлага вземането на мерки за преустановяване на накарняването на права, за възстановяване на причинени щети, както и за създаване на условия за безпрепятствено и ефикасно осъществяване на правата и свободите. Омбудсманът ще изпълнява своето основно предназначение като наблюдава управлението на обществените процеси и следи за дейността на органите на публичната власт.

Основното предназначение на институцията предопределя нейния предмет и сфера на действие. Наобщо, сферата на действие се очертава от пресечните точки на държавата и гражданското общество. В предмета на дейност попадат всички онези случаи, в които са нарушени границите между публично и частно, присъщи на правотова държава, или - казано с други думи, когато органите на публичната власт или недържавни институции, на които е възложено осъществяването на публични функции, нарушават законодателно закрепени и международно признати частни права и свободи или не създават необходимите условия за тяхното свободно упражняване.

Следователно, става дума за наблюдение и самостоятелен контрол върху една твърде широка сфера, обхващаща управлението на обществото като цяло - 1. изпълнителната власт или администрацията в тесен смисъл, 2. организацията и управлението на администрацията на съдебната власт и 3. всяко друго осъществяване на публична дейност.

По обясними причини, от сферата и предмета на действие на омбудсмана следва да се изключат определени институции и отношения между обществеността и частния сектор:

На първо място, висшите държавни органи - Народното събрание, президентът, Конституционния съд и органите на съдебната власт. Достатъчно основание за изключването на първите два органа представлява тяхната непосредствена демократична легитимация. Относно Конституционния съд, основанията произтичат от статуса му на независим, висш конституционен орган, поставен функционално и организационно извън трите власти, както и от ролята му на пазител на конституционно правния консенсус, призван да защитава Конституцията и да балансира при упражняването на държавната власт от органите, поставени на "върха"

на трите власти. Конституционно правният принцип за независимост на съдебната власт налага изключването на органите, които я формират, при осъществяването от тях конституционно отредени функции.

На второ място, това са дейностите, свързани с осъществяването на съдебната власт от органите на съда, прокуратурата и следствието, както и с националната сигурност и външната политика на страната.

Статус

Личността зад институцията

Независимо от наименованието, което ще се приеме - омбудсман, парламентарен пълномощник, комисар за граждански права, парламентарен адвокат, народен защитник, посредник и т.н., това е винаги личностна институция. Както показва чуждата практика, броят на лицата, осъществяващи функцията, може да бъде различен, с възможно разпределение на функциите между тях по различни критерии - например, с общи или специални компетенции, сфера на дейност на национално и/или местно равнище и т.н.

За България, в етапа на създаване на утвърждаване на институцията, би било удачно това да е едно лице, което отговаря на определени в закона задължителни изисквания - българско гражданство, пълна политическа независимост, високи професионални постижения, навършена определена възраст и съответната горна възрастова граница, познания в областта на национално-то, международното и европейското право, висше образование, несъвместимост с изпълнението на каквато и да е държавна служба или обществена функция през времетраенето на мандата. Желателно е това да е лице, което разполага с доверие на широки обществени кръгове и има качества, които ще му позволят да спечели и разшири това доверие - висок граждански морал, ангажираност с идеите на хуманизма, демократията и справедливостта.

Парламентарен омбудсман

Успешното изпълнение на задачите, които стоят пред институцията и авторитетът, от който тя беспорочно се нуждае, предполагат омбудсманът да черпи своите правомощия пряко от върховния орган на народно представителство. Такава е и по-често срещаната практика в страните с действащи институции на омбудсман. Логично е и в България като парламентарна република изборът да се осъществява пряко от Парламента, в съответствие с неговото правомощие да избира ръководителите на институции, определени

със закон (чл.84, т.8, Конституцията на РБ).

Във връзка с парламентарния си произход, омбудсманът ще се отчита пред Народното събрание периодично - най-добре веднъж годишно, което създава висока степен на публичност и прозрачност на дейността му и резултатите от нея. Този ефект ще рефлектира положително и върху всички онези институции на публичната власт, които не зачитат в достатъчна степен правата и свободите на частно правните субекти.

За да се осигури по-голяма отговорност при поставяне на кандидатурите и възможност за избор между няколко, отговарящи на всички изисквания, кандидатури, би могло да се предвиди предложение за избор на омбудсман да имат право да правят президентът, Висшият съдебен съвет и председателят на Конституционния съд, както и определен, разумно голям брой, граждани.

Предложението е правителството (съответно министър-председателят) да не е сред кръга на конституционните органи, разполагащи с право на предложение за омбудсман, тъй като в условията на парламентарно управление то разполага с подкрепата и доверието на мнозинството в Парламента, което така или иначе ще има решаващата дума при избора на направените предложения и окончателния избор.

Посоченият вариант за предлагане на кандидатури за омбудсман би спомогнал за се смекчи политизирането на парламентарния дебат и на самия избор, както и да се избегне прехвърлянето на един парламентарен по замисъл си омбудсман в правителството. Същевременно, с него се цели създаването на условия за издигане на конкурентноспособни кандидатури, за селективност и алтернативност на избора, за избиране на най-добрия кандидат.

Избор и мандат

Изборът на омбудсман от Народното събрание следва да е пряк и доколкото в действащата Конституция няма друга възможност - с обикновено мнозинство. Ако институцията се утвърди и обработва надеждите, които ѝ се възлагат, би могло да се мисли за конституционни промени, включително и за въвеждане на квалитетно мнозинство за избора, респ. за отзоваването на омбудсмана. Защото на колкото по-широк консенсус между парламентарно представените обществено-политически сили се опира тази институция, толкова по-големи са гаранциите за независимостта ѝ от отделни институции или кръгове, за доверието към нея и за ефективно изпълнение на възложените ѝ функции.

Омбудсманът следва да има определен мандат, който с оглед на гарантиране на неговата независимост е за предпоставяне да бъде асинхронен, т.е. да не създава с този на избиращия го орган. Препоръчително е манда-

път на омбудсмана да е по-бърз от мандата на Народното събрание - например 5 или повече години. Броят на мандатите следва да бъде ограничен до един или най-много два.

За да се гарантира демократичния характер на институцията и добросъвестното осъществяване в пълен обем на предвидените ѝ правомощия, следва да се предвиди възможност за отзоваване на омбудсмана по реда, по който той се избира.

Други основания за предсрочно прекратяване на пълномощията на омбудсмана извън случая на отзоваване не могат да се уредят по аналогичен начин с тези за прекратяване на депутатския мандат, изброени в чл.72, ал.1 от Конституцията, а именно: подаване на оставка, възникване в сила на присъда, с която е наложено наказание лишаване от свобода за умишлено престъпление, или когато изпълнението на наказанието лишаване от свобода не е отложено, установяване на неизбираемост или несъвместимост и смърт.

Независимост и имунитет

При осъществяване на своите основни функции омбудсманът следва да се подчинява само на Конституцията, законите, международните договори и споразумения и да се ръководи от собствената си съвест и морал. За тази цел е необходимо законодателно да се гарантират неговата автономност при изпълнение на възложените му функции и пълната му независимост от каквито и да било органи и указания.

Едно от условията за гарантиране на независимостта на институцията е, на лицето, което я одишворява, да бъде предоставен имунитет, приравнен с имунитета на народните представители, т.е. то да не може да бъде задържано и срещу него да не може да бъде възбудено наказателно преследване освен за тежки престъпления, и то с разрешение на Народното събрание, а когато то не заседава - на председателя на Народното събрание; да не се иска разрешение за задържане само при забранено тежко престъпление, като в този случай незабавно се известява Народното събрание, а ако то не заседава - председателя на Народното събрание (чл.70, Конституцията на РБ).

Бюджет и организация на дейността. Канцелария на омбудсмана

Бюджетът на институцията може да се определя от Народното събрание по два начина - или като част от

бюджета на самото Народно събрание, или като самостоятелна част от държавния бюджет. Във всички случаи органите на изпълнителната власт - Министерски съвет и Министерство на финансите, не следва да имат компетентност в процеса на съставяне, изпълнение и опчитане на бюджета на омбудсмана. Предложението е въпросът да се реши по начин, сходен със самостоятелността на бюджета на съдебната власт¹. Решението трябва да дава възможност за осъществяване на основните функции на омбудсмана, да не го поставя "на колелце", нито в каквато и да е зависимост от други фактори. Няма място за опасения от злоупотреби, тъй като дейността на омбудсмана е публична по всяко време, а годишният му отчет пред Парламента ще включва и раздел за направените разходи.

Наред с това по законодателен път следва да се уредят най-важните положения в организацията и структурирането на деловата работа на канцеларията на омбудсмана, като на служителите в нея се предостави статут на държавни служители. На основата на законова делегация омбудсманът следва да приема вътрешни правила за работа на неговата канцелария, да назначава и уволнява служителите в нея, да определя правомощията и възнагражденията им. Неговото възнаграждение може да се определя от Народното събрание при всеки нов избор или път в закона съотносително - например да е приравнено на възнаграждението на заместник-председателя на Народното събрание или не по-малко от възнаграждението на съдия от Върховен съд.

Правомощия, основни принципи и процедури при осъществяване на дейността на омбудсмана

Омбудсманът трябва да разполага с определени правомощия, за да може успешно да осъществява основното предназначение и задачите, които са му възложени. Тези правомощия до голяма степен се предопределят от ситуирането му извън системата на органите на държавната власт, от посредничествата му роля между държавата и обществото като пазителя и гарант на правата и свободите на индивида.

Видове правомощия

Най-общо, правомощията на омбудсмана би трябвало да бъдат следните:

- да разглежда молби, отправени до него под каквато и да било форма от частно правни субекти - граждани и юридически лица, независимо дали са местни или чуждестранни, както и лица без гражданство;

- да извършва разследване и да прави проверки, когато е сезиран с конкретен случай;
- да отправя предложения и препоръки до всички наблюдавани институции, осъществяващи публична власт или функция, във връзка със зачитането на правата и свободите, отстраняването на последиците от накръняване на определени права и свободи, както и на причините, довели до това, независимо дали действа по молба или по своя инициатива;
- да отправя препоръки и съвети и до подателите на молби;
- да посредничи между публично- и частно правните субекти за преодоляване на допуснатите посягателства върху частни права и свободи, да примирява техните позиции;
- да иска и да получава навременна, пълна и точна информация от всички наблюдавани от него институции;
- да има пряк достъп до наблюдаваните институции, включително да присъства на техни заседания, дискусии и други форуми;
- да изразява мнения и да ги прави публично достояние по случаете, с които е сезиран, или по въпроси, по които прави обобщения и изводи по своя преценка;
- да убеждава органите на прокуратурата, когато в резултат на своите наблюдения и проверки установи, че има данни за извършено престъпление;
- да подготвя и внася ежегодно в Народното събрание доклад;
- да подготвя специални отчети, ако това се налага, както и да информира Парламента за особено тежки случаи на незначително и накръняване на права;

Необходимо е да се има предвид, че правото на омбудсмана на информация и на достъп до съответната документация и институции е във връзка с извършваните от него проверки и естествено на това право кореспондира задължението на наблюдаваните институции да предоставят исканата информация и да осигуряват желания достъп. Никой няма право, под претекст за държавна, служебна или търговска тайна, да възпрепятства дейността на омбудсмана. Същевременно омбудсманът да е длъжен да пази и да не разгласява тайни, станали му известни или поверени му при или по повод на осъществяване на неговите правомощия.

Във връзка с очертаното разграничаване на сферата на дейност на омбудсмана следва да се обърне още веднъж внимание на това, че омбудсманът не може да прави предложения, препоръки и да изказва мнения по същество относно актовете, нито да се намесва по каквато и да е начин в работата на органите на съдебната власт при осъществяването от тях право раздавателни функции. Той няма право на законодателна инициатива, нито право да сезира Конституционния съд.

Основни принципи в дейността на омбудсмана

В своята дейност омбудсманът следва да се ръководи от принципи, предопределени от възприетото виждане за неговото правно положение, мястото му извън системата на органите на държавна власт и от кръга на престопабите му правомощия. При формулирането им следва изрично да се подчертае, че омбудсманът е преди всичко изразител и защитник на обществените нагласи и настроения по повод на осъществяването на публичната власт и функции. Във връзка с това, неговите правомощия не конкурент тези на конституционните органи. Омбудсманът не разполага с технически средства за въздействие и принуда. Той не осъществява защита в юридически смисъл, нито контрол за законосъобразност и целесъобразност. Неговите механизми за въздействие са непосредствено в сферата на морала, авторитета и публичността. Тук могат да се формулират няколко основни принципа:

- принцип за преценка дали всички наблюдавани институции осъществяват своята дейност в съответствие с изискванията за справедливо и ефективно управление;
- принцип за преценка какви действия да предприеме, като се ръководи от изискванията на правова държавна, собствената си съвест и разбиране за справедливост;
- принцип за партийно-политическа и институционална независимост при осъществяване на неговите правомощия.

Молби и процедури

Институцията омбудсман трябва да осъществява своите правомощия по изключително облекчени и неформални процедури. Следователно, не бива да се предвижда никаква специална форма и не бива да има специални изисквания за оформяне на молбите, отправяни до омбудсмана. Единственото изискване трябва да бъде те да съдържат информация за подателя, нарушението и нарушителя.

Наред със свободната писмена форма може да се допусне и устно отправяне на молби, при условие, че те са протоколизирани по начин, по който е безспорна идентификацията на подателя. Възприемането на този подход ще направи институцията на омбудсмана лесно достъпна и открита за всички, чиито права са накръняни, при това независимо от всякакви други процедури и пътища за защита, които могат да се предприемат или извършват паралелно. За това допринасят и обстоятелствата, че подаването на молба, както и цялата процедура по разглеждането ѝ ще са безплатни за подателя.

¹ Вж. по-подр. Решение №18 от 16.12.1993 г. по конст. дело №19/93 на Конституционния съд на Република България, Държавен вестник, бр.1/94.

За да се предотврати затрупването на институцията омбудсман с искания, удовлетворяването на които излиза извън кръга на правомощията ѝ (което може да се очаква предвид на бавните и скъпи процедури за защита в страната, наличието на множество неразрешени съдебни спорове, заплетени правни казуси и т.н.), е необходимо в закона категорично да се запише, че омбудсманът не може да води дела от името на лицата, които го сезират, не може да ги представлява пред съдебна или друга институция (т.е. че не осъществява защита в тесен правен смисъл), че не може да сезира Конституционния съд (но може да се обръща към органите, които могат да го сезират), че няма законодателна инициатива и т.н. Наред с това би могло да се дискутира възможността на някаква "давност" за случаите, за които лицата се обръщат към омбудсмана - например, омбудсманът да е обвързан с разглеждането само на такива, извършени една или най-много две години преди датата на подаване на молбата, а за останалите, омбудсманът да има право на преценка.

След постъпване на молба по някой от гореописаните начини, омбудсманът следва в определен срок да отговори на подателя и дали я приема или не, без да е необходимо да мотивира отговора си. Независимо от това какъв е и в каква форма е, отговорът трябва да е задължителен. Не бива обаче да има забрана за повторно или последващо сезиране, ако молбата не е приета. Омбудсманът трябва да има право на преценка относно приемливостта на молбата не само към момента на постъпването ѝ, но и впоследствие - във всеки един момент в хода на проверката.

При приемане на молбата в рамките на правомощията си, омбудсманът, подпомаган от своите сътрудници, следва да предприеме необходимите действия за събиране на информация, вкл. проверки на документи, пряко наблюдение на дейността на съответните институции, анкети и др. В случай, че констатира извършването на действия или бездействия, с които са накърнени правата и свободите на подателя или се възпрепятства тяхното осъществяване (и когато действия по своя инициатива и стига до изводи и обобщения за права и свободи на частни лица изобщо), той може да отправя своите препоръки и предложения по съответните институции.

За институциите, до които се отправят препоръки и предложения, трябва да се предвиди задължение в определен срок да заявят дали приемат или не отправените препоръки и предложения, както и да уведомят омбудсмана за мерките, които са предприели или възнамеряват да предприемат и кога.

Доклад на омбудсмана пред Народното събрание

Докладът се представя на Парламента ежегодно - например в края или в началото на всяка календарна година. Той трябва да съдържа задължително най-малко следните части:

- информация за разрешените случаи;
- информация за случаите, в които намесата на омбудсмана е била неуспешна и причините за това;
- обща информация за подадените молби, по които проверките не са приключили;
- информация за отправените предложения и препоръки, както и за това дали са взети предвид;
- отчет за разходите.

Резюме на доклада може да се публикува в Държавен вестник, а пъкният текст да е на разположение на всички, които се интересуват, в канцеларията на омбудсмана. Докладът има изключително важна роля за публичността на действията на омбудсмана, но и на всички онези институции, които не зачитат, инцидентно или системно накърняват права на частно правни субекти, които вземат или не вземат предвид препоръките на омбудсмана, които го информират или не за взетите мерки. Информацията за успешно разрешените случаи може да служи и като модел за уреждане на сходни случаи.

Възможно и полезно би било омбудсманът в рамките на своите компетенции и бюджет да издава бюлетин, в който периодично да се огласява информация за неговата дейност, както и за дейността на сродни институции в други страни.

Заключение

Представеното виждане се основава на очакването, че мненията, препоръките и предложенията на омбудсмана могат да окажат положително влияние не само за разрешаване на индивидуални случаи. Наред с това, успешното развитие на тази институция би могло да я преобръти във важен фактор за еволюцията на общите принципи и правилата, ръководещи функционирането на администрацията и поведението на държавните служители. От своя страна, резултатната и качествена работа на омбудсмана би повишила неговия авторитет, той би спечелил доверието и уважението на обществото. А това е от изключителна важност, за да бъде чул неговият глас.

БЕДНОСТТА И ПРАВОТО НА РАЗВИТИЕ В БЪГАРИЯ

Духотир Минев,
Фондация "Перспектива"

В доклада се обсъжда правото на развитие и някои от неговите основни компоненти, които са от съществено значение за развитието на българското общество и предлагат може би най-плодотворната стратегия за изкореняване на бедността.

Декларацията за правото на развитие от 1986 г. дефинира развитието като "икономически, социален и културен процес, който цели постоянното подобряване на благосъстоянието на цялото население и всички индивиди", в който "всички човешки права и фундаментални свободи могат да бъдат реализирани напълно".

Според чл. 1 на същата декларация, правото на развитие означава пълна и цялостна свобода както на всяка човешка личност, така и на всички народи, да използват техните природни богатства и ресурси за постигането на икономическо, социално и културно развитие.

Правото на развитие се състои от няколко групи права. Между тях са: правото на участие; правото да бъдеш "централен субект на развитието" и правото на "честно разпределение на богатата".

Правото на участие се отнася до "активното, свободно и целенасочено участие в развитието", и то като "активен участник", който допринася за и се възползва от икономическото, социално, културно и политическо развитие. Тези права от своя страна включват правото на сдружаване, организиране на срещи и свобода на словото.

Правото да бъдеш централен обект на развитието изисква самото развитие да бъде ориентирано към хората и тяхното благосъстояние, а не да се доминира от други цели. Правото на честно разпределение на богатата е ясно като понятие, както и зависимостта му от предходните два компонента.

Социално-културните основи на правото на развитие

"Успехите по отношение на изкореняването на бедността зависят от способността на хората да дават гласност на своите нужди и да се мобилизират за колективни действия... Основният фактор за борба с

бедността е именно наличието на изявено желание и натиск от страна на хората за защита на техните права и за подобряване на възможностите им за по-добър живот¹."

Правото на развитие и синдикатите

"Всеки има право да създава и да се присъединява към профсъюзи за защита на собствените си интереси²."

Това право е в основата на индустриалната демокрация и прави възможни всички видове модели на участие, които позволяват включване на заетите в процеса на вземане на решения и контрол на всички нива на фирмата³.

Правото на синдикално сдружаване е в основата също така и на икономическата демокрация и има определящо значение за реализирането на правото на заетите да участват в разпределението на печалби и в собствеността. Последните две права може да се разглеждат и във връзка с реализацията на правото на честно възнаграждение на труда, както е фиксирано в чл. 4 на Европейската социална харта от 1992 г.

По време на прехода, в България това право бе обхванато в законова рамка.

Промените настъпили в две основни направления. Първото включва може би най-значимата нормативна иновация - приемането през 1990 г. на Закона за уреждане на колективните трудови спорове. Законът установи процедурите в случай на трудови спорове, утвърди правото на стачка и т.н. Към същото направление на промените се отнася и създаването на трипартизитм и колективно договаряне на макро ниво.

Във връзка с второто направление, бяха премахнати или беше ограничена дейността на институции, въведени през 1986 г. цел разширяване участието на работниците⁴. В резултат, договарянето на заплатите на

² Чл. 22, Международна конвенция по граждански и политически права; Чл. 11, Европейска конвенция за защита на основните човешки права и свободи.

³ например, правото на саморегулиране на работната среда, правото на информация за отделни решения, правото на консултиране преди прилагането на решения, които пряко засягат заетите или дори правото на вето за някои решения.

⁴ например т. нар. бригади и техните доста широки правомощия; принципът на избиране на бригадири и директори на предприятия, и т.н.

¹ Доклад за човешкото развитие, стр. 95, България 1997 г.

"Дълбоко замъгване" - Любим Стаменов. Фотокурс на тема "ковешки права", организиран от Обединените Наации, София, юни 1998 г.

равнището на предприятието отслабна, независимо от формалното му запазване. Под ограничение попаднаха и безсрочните трудови договори.

С тези промени са свързани две основни права - степента на включване на заетите в процеса на вземане на решения и контрол върху решенията. За българските промени е характерно, че в най-голяма степен в сравнение с всички страни от Централна и Източна Европа беше ограничена индустриалната демокрация - т.е. участието в управлението. Същото се отнася и до икономическата демокрация, или правото на участие в разпределението на печалбите и собствеността. Поради тези промени силно нарасна значението на самите синдикати и тяхното поведение.

В тази светлина, въвеждането на специфична законова процедура за уреждането на колективните трудови договори, представлява огромен напредък. Въпреки това, според нас могат да бъдат отнасяни до първоначални съдици и не е предвидена възможността за отнасянето им към по-висши инстанции.

Двата основни синдиката, включени в тристранния социален диалог на най-високо равнище, попаднаха в крайно сложна ситуация, характерна за страните от Централна и Източна Европа - оказаха се изправени пред необходимостта да подкрепят структурните реформи без да загубят своята автентичност. Изследванията

показват значителни нарушения на правата на заетите лица⁵. Възникна бедност сред работещите, но и става все по-ясно, че ниските заплати затрудняват икономическото възстановяване и постигането на икономически растеж. Сравнението между безработицата и минималната и средна заплата също така показва, че драстичното им снижаване се съчетава с поддържане на високи нива на безработица и растяща диференциация на заплатите. Очевидно съществува проблем в механизма на определяне на трудовото възнаграждение.

Експерти оценяват кръга на проблемите, които се дискутират при социалното партньорство като сравнително тесен, и изтъкват, че поради това обсъжданите проблеми до голяма степен се оказват прегрешени вече от други фактори и правителствени политики, които не са били предмет на специална дискусия. Мнозина вече схващат ясно това и има предложения за разширяване на кръга от проблеми, които се дискутират на национално равнище. Важно е да се отбележи, че ако се възприемат тези идеи, все пак това не бива да става за

⁵ забавяне на заплати, неизплащане на осигуровки, принудителни неплатени отпуски, масово използване на срочни трудови договори (верижни договори), практика, забранена в повечето европейски страни, допускането на небезопасно ниска цена на труда (може би най-ниската в Централна и Източна Европа) и т.н.

сметка на развитието на нормативната рамка, третираща проблемите, обект на социалния диалог. Законово-то регулиране има известно предимство пред разширяването на овластяването на социалните партньори, защото позволява особено конфликтни проблеми да се избегат от кръга на перманентно дискутираните, което е важно за едно пост конфликтно общество. Така например, макар че е твърде спорно, може би едно законодателство за минималните заплати няма да предизвика значими негативни ефекти, особено ако се внимава растежът на минималната заплата да не изпреварва този на средната.

Синдикатите понякога възприемат ролята на посредник между двата противоречащи си интереса - на работещи и работодатели, което може да се схваща от членовете им като израз на загуба на тяхната синдикална автентичност.

Изглежда поддържането на тази автентичност до голяма степен зависи от способността на синдикатите да преосмислят някои позиции, които заеха по време на прехода: 1) следване на политика, насочена към висока, ако не към пълна заетост; 2) защита на преразпределителните функции на държавата; 3) запазване на универсалната система от социални права.

Правото на синдикално сружаване е изправено пред тенденцията на намаляващо синдикално участие. Освен това, основните синдикати имат членове главно в държавните предприятия, не се стремят да проникват в частния сектор, а и условията за синдикализъм в него са твърде неблагоприятни. На практика това означава, че с приключването на приватизацията след 2000 година, България може да се окаже без значими синдикални структури. Проблемът се усложнява от възникването на конфликтни отношения между двете основните синдикални структури и спонтанно възникващи нови синдикални образувания. Тези конфликти може да се окажат топиксати за новите структури и пречка за правото на сружаване в тази област.

Ролата на гражданското общество

Правото на сружаване намира израз в броя и активността на неправителствените организации свързани по един или друг начин с правото на развитие. Третият сектор отбелязва бурно развитие, но оценките относно ефекта от това развитие засага са твърде предпазливи. Понастоящем бедните имат и нисък капацитет за самоорганизиране и координирани действия. До голяма степен те се оказваха губещи в процеса на трансформацията именно поради тази причина. Очевидно от гледна точка на бедността и възможностите за нейното смекчаване особено значение имат онези от тях, които са се определили и действат в областта на

социалните права. Проучванията показват, че точно този тип неправителствени организации не са сред най-разпространените.

Политиката на донорите

В сегашните условия политиката на донорите придобива особено значение и те поемат необичайни отговорности. Още повече, че броят на спонсорите, достъпни за българските НПО и действащи на територията на страната, е сравнително малък. Повечето донори, ангажирани с бедността и въобще със социалните проблеми в тесния смисъл на думата, ориентират своята политика повече към предоставяне на материални ресурси, отколкото към поощряване на обществото като цяло, отделилите общности и бедните да се справят сами с бедността. Основна причина за това е дълбоката бедност, която изисква спешни намеси с предоставяне на материални ресурси. Определено значение за формирането на тази политика имат и препоръчанията на правителствата, с които донорите съгласуват своите политики.

Негативната страна на такава донорска политика е забавянето на развитието на базисни предпоставки за преодоляване на бедността. Наблюдението на тези политики показва, че едва малък брой донори са успели да формулират подходяща стратегия за смекчаване на бедността.

Неправителствените организации (НПО)

Възможностите за участие в развитието, които разкрива третият сектор, се отнасят до голяма степен до групи и индивиди, които не принадлежат към най-засегнатите от промените. Това беше особено валидно в началните етапи на прехода. Секторът не остана незасегнат от цялостната аномична криза, и все още плава във водите на една нормативна неяснота. Наблюденията показват обаче, че тяхното поведение може да бъде точно толкова девиантно, колкото на много други обществени организации - било то формални или неформални.

Две допълнителни опасности за НПО са попадането под политически контрол, както и трансформирането им в стопански организации. И в двата случая ще пострадат възможностите за развитие на фундаментална стратегическа линия за смекчаване на бедността. Вече има признаци, че и двете опасности са налице.

Една особена последователност, характерна за промените в други сфери, и която се състои в създаване на социални актори без адекватна нормативна рамка за тяхното поведение, изглежда се възпроизвежда и в

Третия сектор⁶. Ето защо въвеждането на корекции изисква преди всичко ясна регулация на дейността на неправителствените организации, включваща и съответните механизми и процедури за прозрачност и публичност на техните дейности. Необходимо е да стане възможно едно движение на информация от организациите към целевите групи (общностите към които е ориентирана дейността на НПО), и към донорите, които са предоставили средства. Така и целевите групи и донорите ще могат да оценяват дейността на НПО. Законът също трябва да включи система от мерки, които да изключват всякаква политическа интервенция и опит за контрол чрез спонсорите и тяхната политика. Необходими са също и специални мерки против корупцията и злоупотребите.

Съществуват немалко основания да се мисли, че една от основните идеи на проекта за закон за НПО може да се окаже с доста неблагоприятни последици - идеята да им бъде позволено да се занимават със стопанска дейност.

Дейността на местните общности

Несъмнено, един от основните проблеми на реализацията на това право, но и въобще на развитието, произтича от ограничените способности на местните общности да се самоорганизируют и консолидират за самопомощ, ограничаване на бедността и постигане на развитие. Тук отчасти се отразява състоянието на Третия сектор, но съществуват и специфични проблеми, един от които изглежда особено важен - местните елити могат да пренаяват мобилизацията на местните общности. Тяхното поведение може да обезсмисли основната идея и положителните ефекти, които се очакват от процеса на децентрализация. Особено поради това, че местните елити ясно отразяват базисния дефект на промените (сливането на икономическата и политическа власт, конфликтите за контрол върху ресурсите) и са включени в силно централизирани схеми на политическа организация. От тази гледна точка, местните елити в някои случаи водят в конфликт с местните общности, уронват формите на консолидиране и самопомощ в борбата с бедността и търсят подкрепа във високите етажи на политическата власт.

Това състояние е неблагоприятно не само от гледна точка на децентрализацията, но също така може да отслаби ефекта на много от местно ориентираните програми за развитие на общностите.

⁶ например, предоставяне на възможности за участие на НПО в "приватизацията на социалната сфера" чрез Закона за социалното подпомагане.

Задълженията на държавата

Декларацията за правото на развитие определя и онези задължения на държавата, без които би било невъзможно реализирането на това право. Тя следва да осигури благоприятни национални условия за реализиране на правото на развитие и да елиминира грубите и очевидни нарушения на човешки права.

Напълно естествено, по този повод възниква проблем със самата насоченост и характера на икономически промени. Проблемът е в това, че бе породен процес на драстично преразпределение на реални доходи и богатство, който по мнението на много изследователи, практически дестабилизира и забавя икономическите реформи, към които промените би трябвало да са ориентирани. Такъв тип промени създават, и това е основателно, чувство за "нечестно разпределение" и провокират съпротива срещу самата пазарна система.

Задължението на държавата се състои в бързо прекратяване на безнормието (социалната аномия), подобряване на законите, ограничаване на престъпността и произвoла на "силния над слабия", и по най-бързо икономиката. Престъпността във всички ѝ форми е такова ограничение на човешки права, каквото е и бедността. Без ограничаването на поведението на създадените през прехода нови икономически субекти в рамките на предписаното от закона (т.е. без поддържане на правото да се управлява чрез закон) не би могло да се реализира и правото на развитие. Несъмнено това е ключово направление на икономическата и социална нормализация. Възможностите, които предлага съществуващата законова рамка обаче не изглеждат твърде сигурни. Съвсем очевидна е потребността от специални закони срещу корпоративната девиантност (напр. от типа на италианския закон Ла Торе), както и срещу други форми на престъпност в икономиката. Подозни биха могли да бъдат и специални органи или институции за защита на икономически и социални права (напр. от типа Омбудсман). НПО биха могли да бъдат полезни чрез упражняването на постоянен контрол и като предлагат консултации при нарушения на права. Един подобен механизъм може да се окаже от съществено значение.

Началните промени създадоха значителни интереси - политически и икономически - за поддържане на бедността и всяка политика за развитие и изкореняване на бедността неизбежно се сблъсква с тях. За това допринася и тенденцията, възникнала през прехода, да се създават икономически и социални актьори без легална рамка, която регулира тяхното поведение.

По този повод преди всичко следва да се изтъкне феномена корупция - онова, което наричат корупция е всъщност по-широк проблем и е израз на специфичното

сливане на икономическата и политическа власт. Масовото присъствие на служители от държавната администрация (изпълнителната власт) в управлението на фирмите само по себе си не е корупция, но едва ли е положително от гледна точка на стриктното разграничаване между икономическата и политическа власт.

Спешното приемане на специални закони срещу корупцията, както и нормативното регулиране на позицията на държавния служител, изглеждат неизбежни мерки в това направление.

Една от опасностите на посочените ангажменти на държавата е, че те могат да бъдат изпълнени чрез засилване на прякото административно управление и контрол⁷. Тук трябва да се подчертае, че засилването на ролята на държавата би било приемливо в случай, че е ориентирано към укрепване на институционалната рамка.

Особено значение има създаването на условия за развитие на дребния и среден бизнес и особено - на достъпът до кредитен ресурс.

Ограниченият, привилегирован и политически селективен достъп до финансовите ресурси е една от основните причини, които ерозират правото на развитие и затрудняват развитието на дребния и среден бизнес. Следователно, необходими са схеми за осигуряване на широк достъп до финансовите ресурси. Въвеждането на социален инвестиционен фонд е добра стъпка в тази посока и неговото стартиране би трябвало да се ускори, доколкото е възможно (както се отдели специално внимание на мерките за изключване на всички онези нежелани ефекти за които по-горе стана дума). Но това едва ли е достатъчно. Необходим е цял спектър от други подобни мерки за предоставяне на кредити чрез специализирани микро-кредитни институции, специално насочени към бедните⁸. Често се препоръчват мерки за освобождаване на финансовия пазар и за свързване на търговските финансови пазари с микро-финансови институции. За България такива мерки са особено необходими, защото съществуващата финансова система (пазари) не е и няма да бъде в състояние да осигури широк достъп до кредитните ресурси - тя

изпитва трудности да преодолее селективността си, елитаризма и ориентацията към малобройни големи кредити, вместо към многобройни малки кредити.

Развитието на дребния и среден бизнес се нуждае и от други мерки - данъчни преференции и други облекчения, както и общи подобрения на средата.

Специално внимание е необходимо да се обърне върху осъществяването на реформата в социалната сфера. Трябва да се има предвид, че поради забавянето на тези реформи, голяма част от необходимите предпоставки за извършване на успешни реформи в един "либерален стил" са вече загубени.

По стечение на обстоятелствата, авторът на този доклад обърна внимание върху този факт още преди една година. За съжаление, оказа се, че е необходим авторитетът на международна институция, за да се промени периода на въвеждане на реформата в зрябвеопазването. Напълно сигурно е обаче, че аналогични рискове крият и други подобни стъпки - главно реформирането на системата за социално осигуряване. Друг проблем се поражда от създаването на актьори в тази сфера, преди да е създадена легална рамка, която да регулира тяхната дейност. В една или друга степен те се стремят да влияят при създаването на тази рамка. Специфичен проблем в това отношение представлява Закона за доброволното пенсионно осигуряване (всъщност, за частните пенсионни фондове). Нормативна рамка би следвало да бъде изградена върху една базисна идея: собствеността на частните пенсионни фондове принадлежи не на техните управляващи тела, а на хората, които влягат в тези фондове. Администрациите на пенсионните фондове само получават процент от това, че управляват успешно собствеността на хората, участващи във фонда. Самите те нямат собственост. Това разграничение между собственост и управление изглежда важно за успеха на промяната.

В заключение, едно от основните задължения на държавата е да се обяви официална линия на бедност. Това би се оказало релевантно и към други права, защото чрез прага на бедност ще може нормативно да се формулира правото на хранене и жилище.

⁷ Вж. напр. Доклад за развитието на човека, България 1997, стр. 16-17.

⁸ Например Япония е изградила специализирани кредитни схеми и институции, като "Народна финансова корпорация", "Финансова корпорация за малкия бизнес", "План за кредитни гаранции" и др.

ПРАВАТА НА ЖЕНИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Людмила Божинова,

Министерство на външните работи

Член 2 на Всеобщата декларация на ООН за правата на човека гласи: "Всеки човек има право на всички права и свободи, провъзгласени в тази Декларация, без никакви различия, основани на раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политически и други възгледи, национален или социален произход, материално, обществено или друго положение..." В този текст е формулиран принципът на недискриминация на жените при осъществяването на правата и основните свободи на човека, който впоследствие заляга във всички международни инструменти по правата на човека, разработени и приети от международната общност в продължение на последните пет десетилетия. От особено значение за утвърждаване на равноправното положение на жените е Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените от 1979 г., както и позицията, възприета от Световната конференция по правата на човека (Виена, 1993 г.), че правата на жените представляват неразделна част от правата и свободите на човека.

Честването на 50-годишнината от приемането на Всеобщата декларация за правата на човека и провъзгласяването на 1998 г. за Международна година за правата на човека от Общото събрание на ООН са подходящи повод да се направи преглед и оценка на постигнатите резултати в областта на правата на жените като неразделна част от комплекса на права и свободи на човека, както на международно, така и на национално равнище.

Настоящият материал е посветен на равноправие то на жените в България в рамките на отбелязването на 50-годишнината от приемането на Всеобщата декларация за правата на човека на национално равнище.

В публикацията се прави кратък преглед на дълбоките демократични процеси, настъпили в България след 1989 г., на трудностите на прехода към пазарна икономика, на конституционната и законодателна уредба, регламентираща равноправие то между жените и мъжете, и се привечат данни за участието на жените в обществено-политическия живот на страната.

Правата на жените в контекста на правата и основните свободи на човека

В Конституцията на Република България, приета от Великото народно събрание на 12 юли 1991 г.,

равенството на гражданите пред закона е формулирано като конституционен принцип, който стои в основата на гражданското общество и държавата. Чл.6, ал.2 гласи: "Всички граждани са равни пред закона. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние". Този принцип е общ за цялата правна система на България.

Правата на жените в България се разглеждат като интегрална част от комплекса на правата на човека.

Разпоредбите на Конституцията имат непосредствено действие. Следователно и без специално законово регламентиране всички конституционни разпоредби, отнасящи се до правата на човека, имат пълна нормативна стойност и приложимост.

Не съществуват ограничения на правата, основани на различия в пола, няма сфери на дейност, запазени само за жени или мъже, те се ползват с еднакви граждански, политически, социални и културни права.

Наказателният, Гражданско-процесуалният и Семейният кодекс, както и Кодексът на труда, гарантират равенството на всички граждани пред закона и еднаквите им възможности да защитят своите права пред съда, когато те бъдат накарани. За да забведе дело пред съда, българската жена не се нуждае от съгласието на своя съпруг, баща или друг роднина, освен в случаите, когато делото засяга общи интереси на страните.

Жените и мъжете са еднакво защитени и от вреди, причинени на граждани от държавни органи и длъжностни лица. С приетия през 1988 г. Закон за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани, държавата поема задължението да изплати обезщетение за всички имуществени и неимуществени (морални) вреди, които са пряка и непосредствена последица от увреждането, независимо от това дали са причинени виновно от длъжностното лице. С този закон се дава допълнителна закрила както на жените, така и на мъжете, срещу незаконни действия на администрацията, извън закрилата, осигурявана от Кодекса на труда и други законодателни актове.

Въпреки че в страната няма отделен закон по правата на човека и специален закон за защита на правата на жените, в съответствие с чл.5, ал.4 на Конституцията международните договори, по които

Република България е страна, стават част от вътрешното ѝ законодателство.

Република България е страна по почти всички международни конвенции, защитаващи правата, свободите и равенството на жените в различните сфери на живот, като Конвенцията за премахването на всички форми на дискриминация по отношение на жените, Конвенцията за политическите права на жените, Конвенцията за гражданството на омъжената жена, на конвенциите на ООН, отнасящи се до премахване на робството, принудителния труд, преследване на търговията с хора и експлоатацията на чужда проституция, както и на почти всички конвенции на МОТ, отнасящи се до условията на труд на жените. България се присъедини и към редица международноправни актове на Съвета на Европа, уреждащи защитата на правата на човека, в това число на жените, като Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи и на част от протоколите към нея и др.

Конституцията урежда и закрилата на майчинството, признаването на неговата социална функция и общата отговорност на мъжа и жената в отглеждането и възпитанието на децата. Съгласно чл. 14 "семеитвото, майчинството и децата са под закрила на държавата и обществото". Чл.47, ал.2 гласи: "Жената майка се ползва от особената закрила на държавата, която ѝ осигурява пламен отпуск преди и след раждане, безплатна акушерска помощ, облекчаване на труда и други социални помощи".

Равенството на жената и мъжа в семейните отношения е подробно уредено в Семейния кодекс. Един от основните принципи на тази уредба е принцип на равноправие то на мъжа и жената, както при сключването на брака, така и след това в правата и задълженията като съпрузи, родители или членове на семейството.

В България не съществува специална институция или орган, включително съдебен, който да наблюдава спазването на правата на човека, в частност правата на жените. Това е конституционно задължение както на съдебните, така и на другите държавни органи и институции на национално и местно ниво.

В страната са регистрирани редица правозащитни неправителствени организации, в това число женски организации. Те съдействат за реализацията на жените в общественния живот и спазването на техните права, разработват и изпълняват програми и проекти по проблемите на жените, тяхното развитие и напредък, осъществяват културно-просветна, благотворителна, международна дейност, подпомагат жените за развитие на бизнес и извършване на научно-изследователска работа, осигуряват юридическа и психологическа помощ на жертвите на насилие и т.н.

Законодателство и законодателна практика в областта на насилието срещу жени

В Наказателния кодекс се съдържат редица разпоредби, имащи непосредствено отношение към насилието спрямо жените. В главите "Престъпления против личността", "Престъпления против брака, семейството и младежта" се съдържат разпоредби, които се отнасят пряко до лицата от женски пол, като например за отвлечане на лице от женски пол с цел да бъде принудено да встъпи в брак (чл.177 ал.2 от НК) или получаването на откуп от роднина или друг сродник, за да разреши да встъпи в брак неговата дъщеря или друг сродник (чл.178 ал.1), нарушаването на задължение към съпруг, възходящ или низходящ роднина, неспособен да се грижи за себе си, с което същият се поставя в затруднено положение (чл.181), установяване на съпругеско съжителство с лице от женски пол, ненавършило 16 години (чл.190, 191 и 192 от НК), в случаите, свързани със склоняването към проституция или свеждане до буйствени действия или съвкупяване, както и за отвлечане на лице от женски пол, с цел да бъде предпоставено за развратни действия (чл.155 и чл.156 от НК) и др.

В Република България има адекватна законова защита за жените и при случаи на насилие с използване на служебна или икономическа зависимост. Уредбата, която се съдържа в чл.153 на Наказателния кодекс, криминализира съвкупяването с лице от женски пол, когато то е принудено към това чрез използване на материална или служебна зависимост от извършителя. Служебната зависимост е специфичен признак на състава по чл.153, като тя е налице, когато жената е служебно подчинена на подсъдимия. Съществуват прецеденти в съдебната практика на Върховния съд, при които е бил цитиран съставът на този член от НК.

За случаите на "домашно" насилие върху жената се предвижда наказателна отговорност за тежка, средна и лека телесна повреда, като последната може да се изразява само в причиняване на болка или страдание без разстройство на здравето. Наказателното преследване при нанасяне на лека и средна телесна повреда, и в повечето случаи при тежка телесна повреда, се възбужда обаче само по тълба на пострадалата.

Пострадалите от сексуално насилие жени могат да предявят граждански иск за обезщетяване на понесените вреди по реда на Наказателния или Гражданско-процесуалния кодекс.

Предвижда се разширяване на законодателството в тази област съгласно съответни международни и регионални декларации и препоръки. Редица предложения за промени в Наказателния кодекс, насочени към третирането на домашното насилие като престъпление от

общ характер, бяха направени на проведените през 1997 г. няколко семинара с участието на женски неправителствени организации.

Участие на жените в политическия и обществен живот

Гражданите на Република България, без разлика на техния пол, имат право да участват в ръководството на обществените работи и политическия живот на страната било пряко, било чрез свободно избрани представители. Това право получи своята пълна реализация след 1989 г., когато в страната се установи политически плурализъм.

При избора на народни представители или за местните органи на власт политическите партии не се ръководят от определени квоти за разпределение на местата между жените и мъжете. Издигат се кандидатурите на личности, изявили се в обществен и политически живот, ползващи се с доверието и уважението на обществото. В 38-и Народен събор жените са 26 от общо 240 народни представители, което съставлява 11%. Председателят на Парламентарната група на Съюза на демократичните сили е жена, жени има в ръководствата на почти всички политически партии, представени в Парламента, жена оглавява и най-голямата аграрна партия в страната.

Сепената на представителност на жените в отделните политически и административни органи е еднотен показателите на това, доколко равнопоставени са жените и мъжете в действителност. Жените изразят бодещия роля в някои области, заемайки политически и държавни постове¹.

В последно време чувствително се повиши броят на заетите в изпълнителната власт жени: 70% в Министерството на културата, 65% в Министерството на труда и социалната политика, 58,1% в Министерството на образованието и науката и т.н. Като цяло жените заемат около 30% от висшите ръководни длъжности в държавния апарат (1996 г.).

Забележителен напредък бележат жените в юридическите професии. Заетите в районните и окръжните съдилища жени (съдии, съдии-изпълнители и нотариуси) към м. август 1997 г. са 842 при общ брой 1398, което съставлява над 60%.

¹ В настоящото правителство на Република България, избрано през м. април 1997 г., от седемнадесет министри при са жени - на външните работи, културата и околната среда, което съставлява 18%. 18% от заместник-министрите също са жени. В Министерския съвет има 8 началници на отделни ранг на заместник-министри, от които 6 са жени, или 75%. Жените съставляват 61% от общия щат на Министерския съвет (към 25 август 1997 г.).

Жените равнопоставено с мъжете представляват България на международни форуми и участват в работата на международните организации.

Към 21 август 1997 г. 18,28 от състава на дипломатическите представителства на Р България в чужбина са жени. В административния на МВнР в София 48,55% са жени. Понастоящем 50% от висшите ръководни длъжности в централното управление на МВнР (на равнище заместник-министър) се заемат от жени.

Равнопоставеност в областта на образованието

Едно от главните условия, от които зависят равните възможности на жените за развитие и напредък, е достигнатото на практика равенство с мъжете в придобиването на образование. В България равнопоставеност достъп на жените до образованието на всички равнища е факт.

През учебната 1995/1996 година броят на момичетата съставлява 51% от общия брой на учениците в общообразователните училища, 75% от учащите се в полувисшите учебни заведения и 61% от студентите във висшите учебни заведения. 42% от студентите по инженерно-техническите специалности са жени, 65% от икономическите, 74% от университетските и педагогическите специалности, 51% от здравеопазването и 52% от студентите по изкуствата също така са жени.

Към 31.12.1997 г. относителният дял на жените от общия брой научни работници (академици, професори и преподаватели) в различните области на науката е както следва:

Области на науката	Общо	Жени	Отн. дял на жените
Общо	25871	10263	39.7%
Технически науки:	7255	1815	25.0%
Медицински науки:	4760	2222	46.7%
Естествени науки:	5054	2152	42.6%
Обществени науки:	7035	3400	48.3%
Селскостопански науки:	1767	674	38.1%

Равнопоставеност в трудовете отношения

Равенството на жените и мъжете по принцип е осигурено и гарантирано в областта на трудова заетост и условията на труд. Тази материя е уредена на първо място в Конституцията, чл.48-51 вкл., като в тези разпоредби не се прави никакво разграничение между жените и мъжете. Това се отнася и до разпоредбите на Кодекса на труда, съгласно чл.8 ал.3 от който "при осъществяването на трудовите права и задължения не се допускат никаква дискриминация, привилегии или

ограничения, основани на пол", а също и до останалото ни трудово законодателство, освен ако не се касае за текстове, отнасящи се специално до жените.

Жените могат да кандидатстват за всяка работа, за която притежават необходимите качества, при положение, че не съществуват изрични ограничения по здравословни причини. Кодексът на труда установява забрана жените да извършват тежки или вредни за здравето им и за майчинските им функции работи (чл.307 от КТ). Към издадената на основание на този текст Наредба No.7 за вредните и тежки работи, забранени за извършване от жени, е приложен изчерпателен списък, като забраната се отнася само за посочените в него длъжности и работни места.

През 1995 г. жените съставляват 51,1% от населението на България. Техният относителен дял сред заетите лица за периода 1990 - 1996 г. е относително стабилен - около 47%. Най-висока икономическа активност се отбелязва сред възрастовата група между 25 и 49 години. Най-нисък е процентът на заетите жени в квалитивна възраст в групите с основно и по-ниско образование.

В нормативната уредба не съществува дискриминация между половете при заплащането на положената труд. Това важи както за държавния /общинския/, така и за частния сектор.

По данни на Националния статистически институт към м. март 1998 г. средната работна заплата за страната в лева е както следва:

	Общо (лев.)	Жени	Съотнош. в %
Общо за страната	171 930	146 183	85%
Обществен сектор	190 686	156 170	82%
Частен сектор	140 137	127 626	91%

Различията в размерите на средните работни заплати на мъжете и жените в страната до голяма степен се дължат на заеманите длъжности от мъже, които се характеризират с по-тежки и вредни условия на труд при съответно по-високо заплащане. По-ниската средна работна заплата на жените се дължи и на големия дял на заетите жени в отрасли с относително по-ниска работна заплата - текстилна и шивашка промишленост, образование, здравеопазване и др.

Принципът на равнопоставеност и недискриминация между жените и мъжете е залегнал и в чл. 2 на претия на 17.12.1997 г. Закон за закръпка при безработица и насърчаване на заетостта. При осъществяването на своята дейност звената от системата на Националната служба по заетостта прилагат този принцип при: достъпа до Бюрата по труда; регистриране и изплащане на обезщетения при безработица; професионално ориентиране, квалификация и преквалификация; участие в програми и

мерки за субсидирана заетост.

Заключение

От изложеното по-горе биха могли да бъдат направени следните изводи:

1. Равенството пред закона както на жените, така и на мъжете, е издигнато в конституционен принцип. Този принцип е доразвит в останалото законодателство на страната. Не съществуват ограничения на правата, основани на различия в пола, няма сфери на дейност, запазени само за жени или мъже, те се ползват с еднакви граждански, политически, социални и културни права. Следователно, правната уредба в България е в съответствие с Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените, по която България е страна.
2. На практика е достигнато равенство между жените и мъжете в придобиването на образование на всички равнища, което е едно от главните условия, от които зависят равните възможности на жените за развитие и напредък.
3. В последно време значително се повиши относителният дял на жените в изпълнителната власт и държавната администрация, включително на жените, заемачи ръководни функции. Жените са добре представени и в съдебната власт.
4. Равенството между жените и мъжете е осигурено и гарантирано по принцип и в областта на трудова заетост и условията на труд. Както се вижда от приведените данни, относителният дял на жените сред заетите лица е сравнително стабилен - около 47%.
- В нормативната уредба не съществува дискриминация между половете при заплащането на положената труд.
- Разликата в размера на средната работна заплата на жените спрямо средната работна заплата за страната (85%) се дължи главно на заеманите длъжности от мъже, които се характеризират с по-тежки и вредни условия на труд, предполагащи съответно по-високо заплащане. По-ниската средна работна заплата на жените се дължи и на големия дял на заетите жени в отрасли с относително по-ниска работна заплата - текстилна и шивашка промишленост, образование, здравеопазване и др.
5. Принципът на равнопоставеност и недискриминация между жените и мъжете се спазва и при закръпка при безработица. По-високият относителен дял на безработните жени спрямо общия брой на лицата, засегнати от безработица (53.5%) се дължи предимно на закръпване на работни места в отрасли, в които работят главно жени. Независимо че жените, засегнати от

безработицата, са повече от мъжете, няма основание да се твърди, че е налице тенденция на феминизация на безработицата.

6. Същевременно, все още има области, в които достигнатото не е задоволително. Така през последните години все по-актуален става въпросът, свързан с домашното насилие по отношение на жени и деца. Насилието в семейството не се третира като престъпление от общ характер, освен ако в резултат на него е настъпило тежко увреждане. Тъй като в такива случаи доказателствената тежест

пада върху жертвата на насилието, в по-голямата част от случаите то остава дълбоко скрито поради срама, който изпитват жертвите на насилието.

Освен приемането на съответни законодателни промени в тази област, от особено значение е повишаването на чувствителността на обществото към това позорно явление, насочването на усилията към неговото предотвратяване, както и осигуряването на юридическа и психологическа подкрепа на жертвите на домашно насилие.

Висши училища в Република България

	1		1а		2		2а		3		4		5	
Висше училище	общо	жени	общо	жени	общо	жени	общ	жени	общо	жени	общо	жени	общ	жени
СУ	1760	832	342	105	1210	853	45	23	26706	19060	5910	3100	68	71
ПУ	5620	288	82	22	314	210	7	4	13322	9219	2400	1327	11	71
ВТУ	522	221	183	32	291	229	8	4	12790	7670	1880	1050	65	84
ЮЗУ	283	136	115		220	154	10	3	17021	12037	1760	730	72	60
ШУ	397	215	117	34	120	71	5	2	2800	1580	784	93	45	63
Тракийски университет	601	271	203	42	527	408	22	15	4621	2889	818	379	78	52
Университет														
„Проф. д-р А.Златаров“	214	120	46	87	22	11	9	5	1939	1132	615	376	85	80
УНСС	525	397	100	11	397	321	17	9	20844	12316	4300	2445	83	90
ИУ - Варна	268	120	78	37	189	143	15	10	11719	7657	1860	1010	89	87
СА - Свищов	216	98	48	21	112	96	13	10	10588	6210	1830	919	85	91
УАСГ	410	176	65	28	239	102	31	7	3347	1555	720	326	86	87
ТУ - София	1092	272	145	8	838	514	12	14	15054	4419	4148	1618	73	53
ТУ - Варна	435	96	64	15	238	172	18	5	7775	3880	1316	767	65	42
ТУ - Габрово	254	65	57	10	194	128	18	10	5717	2947	1077	624	70	56
ХТМУ	413	156	159	9	301	212	14	12	3521	1146	1090	518	72	65
МГУ	306	54	185	49	153	124	6	7	2301	730	400	115	58	62
ЛТУ	204	65	161	24	149	116	8	3	2565	1268	552	210	60	52
ВИХВП - Пловдив	220	72	62	18	310	231	14	5	3467	2001	780	386	84	58
ВСИ - Пловдив	205	76	292	8	320	270	61	8	2396	1209	600	262	85	48
МУ - София	2014	975	376	80	243	209	10	47	2807	1468	300	150	95	65
МУ - Варна	379	187	31	105	131	118	13	8	1178	714	90	60	21	98
ВМИ - Пловдив	665	286	85	11	331	191	9	7	2207	1016	112	56	47	12
ВМИ - Плевен	340	182	105	27	51	11	10	5	2338	1814	80	20	26	49
НСА	281	92	35	29	304	165	5	4	2445	1018	620	250	24	84
НАТФИЗ	93	39	65	6	103	66	2	4	452	243	113	58	85	25
НХА	128	29	90	31	63	60	18	2	837	484	108	75	83	90
ДМА	353	207	59	18	88	45	6	7	881	475	191	98	95	96
АМТИ - Пловдив	110	65	72	22	54	42		3	862	562	220	153	65	72
ВСИЧКО:	12058	5792	3422	918	7512	5272	423	243	182500	106719	34647	71	24600	69

Съдържание на точките: 1. Общ брой на преподавателски състав. 1а. Брой на преподавателите, изпълняващи ръководни функции. 2. Брой на административния и обслужващ персонал. 2а. Брой на лицата, изпълняващи ръководни адм. функции. 3. Брой на обучаваните студенти. 4. Престиж студенти за учебната 1997/98 година. 5. Процент на завързващите студенти.

По данни на Министерството на образованието и науката към 1 септември 1997 г.

ЗАЕТИ ЛИЦА ПО ПОЛ	(Хиляди)		
	Октомври 1995	Ноември 1996	Юни 1997
Общо	3131,5	3085,4	3090,4
Жени	1421,8	1448,4	1447,8
Относителен дял на жените - %	46,9	46,9	46,8

По данни от наблюдението на работната сила на Националния статистически институт

БЕЗРАБОТНИ ЛИЦА ПО ОБЛАСТИ И ПО ПОЛ

Показатели	1995			1996			I-во полугодие на 1997 г.		
	Общо	Жени		Общо	Жени		Общо	Жени	
	ср.мес брой	ср.мес брой	%	ср.мес брой	ср.мес брой	%	ср.мес брой	ср.мес брой	%
Общо за страната	434627	237431	54,6	422532	232488	55,0	547958	292998	53,5
София	22264	13600	61,1	19290	11636	60,3	26195	15379	58,7
Бургаска област									
Варненска област	39524	21838	55,3	39959	22334	55,9	55359	30935	55,9
Ловешка област	44311	25116	56,7	43039	25281	58,7	60176	34578	57,5
Монтана област	47344	24835	52,5	46865	24755	52,8	66856	34201	51,2
Пловдивска област	49275	25700	52,2	47683	24718	51,8	57133	28610	50,1
Русенска област	71950	38942	54,1	70341	38456	54,7	89927	48284	53,7
Софийска област	56227	30006	53,4	55735	30355	54,5	74428	38760	52,1
Хасковска област	50283	28222	56,1	50216	28311	56,4	58250	31579	54,2

По данни на Националната служба по заетостта към МТСП

БЕЗРАБОТНИ ЛИЦА ПО ПОЛ

	1995		1996		First half of 1997	
	ср.мес брой	%	ср.мес брой	%	ср.мес брой	%
1. Безработни общо	434627	100,0	422532	100,0	547958	100,0
в т.ч. жени	237431	54,6	232488	55,0	292998	53,5
2. Безработни с работническа специалност	112149	100,0	104328	100,0	141896	100,0
в т.ч. жени	51922	46,3	48609	46,6	64269	45,3
3. Безработни специалисти	71988	100,0	68986	100,0	85606	100,0
в т.ч. жени	43431	60,3	41591	60,3	50841	59,4
4. Безработни без специалност	250490	100,0	249218	100,0	320456	100,0
в т.ч. жени	140278	56,7	142768	57,3	177888	55,5
5. Безработни с висше образование	18020	100,0	17393	100,0	20975	100,0
в т.ч. жени	11056	61,4	10839	62,3	12897	61,5
6. Безработни с полувисше образование	7085	100,0	6891	100,0	9071	100,0
в т.ч. жени	5441	76,8	5335	77,4	6974	76,9
7. Безработни със средно специално образование	46950	100,0	44787	100,0	55800	100,0
в т.ч. жени	26963	57,4	24984	55,8	30986	55,7
8. Безработни със СПТУ	83816	100,0	80772	100,0	111495	100,0
в т.ч. жени	40935	48,8	39475	48,9	53148	47,7
9. Безработни със средно общо образование	35869	100,0	34376	100,0	45734	100,0
в т.ч. жени	26172	73,0	25138	73,1	33279	72,8
10. Безработни с ПТУ, основно и по-ниско образование	242887	100,0	238313	100,0	305083	100,0
в т.ч. жени	126864	52,2	126717	53,2	155714	51,0
11. Безработни с продължителност на безработица над 1 година	123507	100,0	117241	100,0	119258	100,0
в т.ч. жени	65401	53,0	62723	53,5	64639	54,2

По данни на Националната служба по заетостта към МТСП

НАЕТИ ЛИЦА В ИКОНОМИКАТА

Отрасли	1995						1996					
	Общо			В т. ч. в частния сектор			Общо			В т. ч. в частния сектор		
	Всичко	Жени	%	Всичко	Жени	%	Всичко	Жени	%	Всичко	Female	%
Общо за страната	1987051	1029565	51,8	105492	41774	39,6	2085747	1075576	51,6	278541	125832	45,2
Промисленост	823306	379333	46,1	61495	32595	53,0	810959	372893	46,0	113265	62276	55,0
Строителство	115320	22630	19,6	27013	4179	15,5	177721	22391	19,0	34475	5555	16,1
Селско стопанство	100382	33384	33,3	5807	2869	49,4	9160	29220	32,0	6350	2753	43,4
Горско стопанство	12160	3899	32,1	9	2	22,2	13038	4630	35,5	30	11	36,7
Жилищно-комунално стопанство	56394	23869	42,3	1708	918	53,7	67376	30263	44,9	3403	1702	50,0
Наука и научно обслужване	26196	14681	56,0	161	99	61,5	24411	13717	56,2	191	120	62,8
Образование	252981	1955251	77,3	1108	661	59,7	254896	197438	77,5	1800	1146	63,7
Култура и изкуство	28406	7845	62,8	2257	1601	70,9	29169	18223	62,5	3244	2223	68,5
Здравеопазване, спорт, туризъм	193521	152365	78,7	4238	1740	41,1	197885	154754	78,2	4436	1928	43,5
Финанси, кредит и застраховка	45323	31214	68,9	13888	7411	53,4	41840	28733	68,7	12564	7032	56,0
Управление	68020	40049	58,9	1292	98	7,6	71973	43698	60,7	122	78	63,9
Транспорт	139596	32730	23,4	9038	1964	21,7	138779	329553	23,7	11695	2309	19,7
Съобщения	45808	28456	62,1	760	292	38,4	47217	29426	62,3	1635	625	38,2
Търговия, МТС и изкупуване	124436	76522	61,5	3055	15532	50,3	144023	85418	59,3	59282	31220	52,7
Други отрасли	22945	11097	48,4	13606	5847	43,0	35100	11819	33,7	26049	6854	26,3

По данни на Националния статистически институт

МАЛЦИНСТВАТА И ПРАВОТО НА РАЗВИТИЕ: СЛУЧАЯТ С РОМСКОТО НАСЕЛЕНИЕ

Мариана Милошева,

С.Е.Г.А. - Старт за Ефективни Граждански Алтернативи

Геновева Тинчева,

Документационен Център по Правата на Човека

Защо право на развитие?

След първата конференция по правата на човека в Техеран през 1968 година връзката между човешките права и развитието заема важно място в правозащитната сфера. Започва дебат за правните основи на човешките права в класическия смисъл и за признаването на нови права, за приоритет сред различни права, за съотношението между индивидуални и колективни права. Правото на развитие е признато за първи път от Комисията на ООН по правата на човека през 1977г. и по-късно - от Общото събрание в Декларацията за правото на развитие от 1986г. Въпреки това, правото на развитие остава обект на дискусии и различни мнения на правителствата, правозащитни и неправителствени организации, занимаващи се с развитието.

Какво означава право на развитие? Съгласно приетата от Общото събрание на ООН Декларация за правото на развитие (резолюция 41/6128 от 1986г.), това е "ненакърнимо човешко право, по силата на което всяко човешко същество и всички народи имат право на участие в, да допринасят и да се ползват от икономическото, социалното, културното и политическото развитие, при което всички човешки права и основни свободи могат да бъдат пълно осъществени." (чл.1.1.). По-нататък се казва, че това право, както и правото на народите на самоопределение са неделими. В основата на правото на развитие е схващането, че човешкото същество е основен субект на развитието, който участва активно и се ползва от него. Декларацията задължава държавите да предприемат на национално ниво всички мерки за пълната реализация на правото на развитие като формулират подходящи политики в тази насока. Задължение на държавите е да създават благоприятни национални и международни условия за правото на развитие.

Обвързващо ли е правото на развитие? Каква е правната степен на неговата задължителност? Фактът, че правното му определение се съдържа само в декларация означава, че, макар и да е императивно и ненакърнимо, правото на развитие има такъв характер само в моралната сфера. Някои автори поддържат, че по своето естество то е толкова неоспоримо, че следва да се разглежда като принадлежащо на *jus cogens*. През последните десет години, международната общност

създаде редица разработки и документи, свързващи въпросите на правата на човека с проблемите на устойчивото развитие. Бедността, изолацията и изключването от достъп до развитие се разглеждат като нарушение на човешките права. Правото на развитие се свързва с ефективността на процесите на демократизация, вклучително системите на добро управление и жизнено гражданско общество. В този смисъл, защитата, стимулирането и прилагането на правото на развитие са задължително за всяка страна, която обявява, че приема демократичните ценности и практики.

В продължение на много години в България не беше политически удобно да се говори за малцинства и бедност. Иначе България бе много активна в международен план - по отношение правото на развитие в други части на света, защото у нас, поне официално, проблеми не съществуваша. Междувременно, политически документи и практики, държани в тайна от обществеността, превръщаха социалната интеграция на различните етнически и религиозни групи в насилствена асимилация и натиск.

Нова България презира такива демократични ценности като човешките права и свободи, стремежа към работещо добро управление и здраво гражданско общество, но и наследява редица структурни проблеми и обществени и индивидуални нагласи, които продължават да определят сегашното положение на малцинствата и техните възможности да участват в процеса на развитие в страната. Малцинствата, бедността и развитието все още са политизирани въпроси, повдигани главно по време на избори, и никога - обект на последователна правителствена политика в периодите на управление. Трудностите по пътя на икономическата реформа поставиха на дневен ред проблема за бедността. Нарастващата тенденция на обедняване на българското общество засяга големи групи от населението - пенсионерите, безработните, самотните родители, сираците, инвалидите. Особено сериозно от бедността бяха засегнати цели общности от ромски и етнически турци. Но най-драстично е състоянието на ромското население, което по традиция е най-маргинализираната част от българското общество.

Ромите живеят изолано в покрайнините на почти всеки град или село в страната. Наричат ги "проблемни

квартали" или "гета". С нарастващите икономически и социални трудности, съпътстващи прехода към пазарна икономика, ромските квартали се превърнаха в мрежа от дълбоке на бедността с натрупани сериозни структурни проблеми: 70-90% безработица, нарастваща неграмотност, хронично недохранване, нарастваща заболяемост и детска смъртност, непрекъснато влошаващи се инфраструктурни и битови условия. Ромската общност среща растяща изолация и все по-ограничен практически достъп до основни социални услуги или участие в икономиката.

Проблемите

Растяща маргинализация по отношение достъпа до работа и доходите.

Около три четвърти от ромското население е с ниска квалификация и образование. Хората с известна професионална и трудова специализация, работещи в предишните години в производствени предприятия, са сред първите съкратени през различните етапи на структурната реформа. Уменятия им по правило не са конкурентноспособни на непрекъснато стесняващия се трудов пазар. По-голямата част от ромското население по селата преди е било ангажирано в старите ТКЗС-та като неквалифицирана работна ръка. Днес, много малко от тях намират сезонна земеделска работа. Безработицата, която нараства за страната като цяло, е особено остър проблем за ромското малцинство. Там процентът варира между 70 - 90 % за различните населени места. В повечето случаи този процент означава дългосрочна липса на работа. Вече са налице хиляди млади хора, които никога не са имали шанса да работят.

Възможностите за стартиране на малък собствен бизнес също са силно ограничени. Повечето от ромите нямат достъп до капитал. С много малки изключения, официалната банкова система и пилотните програми за малък бизнес и кредитиране не са достъпни за роми, тъй като се смята, че инвестиционният риск е твърде висок. Пилотни държавни програми, като например програмата в Столипново за преквалификация и заетост (1993-4), имаха ограничен ефект, тъй като средствата, предвидени за създаване на нови работни места и доходи, бяха съкратени поради бюджетни затруднения.

Броят на ромските домакинства, които могат да разчитат на постоянни източници на доходи (заплата, пенсия, собствен бизнес), драстично намалява. Все по-често семейният бюджет зависи напълно от социалното подпомагане. Има много случаи, в които социалните помощи не се изплащат набреме и редовно. Само един пример: плащането на социалните помощи в Лом

(повече от 70% дължими на жителите от четирите ромски квартали) е забавено с три години. Те бяха изплатени набеднж в края на миналата година. Много често причина за ограничения практически достъп до дължимите социални помощи и добавки е ниската гражданска грамотност на ромското население за съществуващите права и възможностите за тяхното получаване. Това, както и затрудненото общуване между социални грижи и ромското население (поради езикови и културни бариери), води до отпадането на значителен брой от най-застрашените групи сред ромската общност от съществуващата система за социално подпомагане. На практика това не само намалява възможностите по отношение на правото на развитие, но и намалява шансовете за биологично оцеляване на цели семейства.

Намален достъп до образование

През последните години нараства и броят на децата, отпадащи от училищната система, както и на тези, които никога не са посещавали училище. Причините са най-вече икономически. Родителите, безработни от години, нямат възможност да подсикурат децата си с дрехи, обувки, тетрадки и учебни материали. За някои семейства, страпелелата на оцеляване включва оставянето на децата в домовете "Маика и дете" и помощните училища, където държавата подсикурява подслон, храна и дрехи (в някои случаи това са домовете за деца със забавено развитие). В резултат, тези деца имат много малко шансове за бъдещо развитие и активно участие в социалния и икономически живот на страната.

Друг проблем е функционирането на самата училищна система. Повечето от децата не знаят български език и имат трудности с разбирането на предметите в първите отделения. По-малко от 12 % от децата посещават детски градини, където могат да се включат в предучилищна и българска езикова подготовка - родителите нямат средства да покриват таксите. Учителите са предимно българи и обикновено имат много малки, а най-често никакви познания в областта на ромската култура и език, което също затруднява общуването по време на уроците. И без това малкият брой учители от ромски произход непрекъснато намалява - те са и сред първите съкратени с реформата на образователната система.

Повечето от родителите не могат да помагат на децата си в учебния процес, защото самите те са или ниско образовани, или напълно неграмотни. Така дори и тези, които завършват начално или средно образование в училищата в ромските квартали, придобиват крайно незадоволително образователно ниво, а отпук и значително намалени възможности за продължаване на

"Не на расизма" - Димитър Димков. Фотоконкурс на тема "човешки права", организиран от Обединените Нации, София, юни 1998 г.

образованието или за намиране на работа. Броят на децата, които продължават специализирано или професионално обучение или висше образование е много ограничен, освен - с редки изключения - в случай на подкрепа от неправителствени организации. Свързаният се пазар на труда и намалените възможности за реализация на ромското население се отразява и на отношението към образованието - защо да се учи, когато това няма да донесе доходи на семейството.

Здравеопазване

Макар и формално ромите да имат достъп до държавното здравеопазване, осъществяването му на практика в много случаи е затруднено. Болниците често изискват пациентите сами да си подсигурят или платят лекарствата и пребръзочните материали. Ромските семейства нямат средства за това. Друг проблем е традиционното ниска здравна грамотност на ромското население. Нараства броят на децата, които не са ваксинирани или страдат от хронично недокормване от много ранна възраст. Нарастват и случаите с хронични заболявания като туберкулоза, диабет, бърбечни и респираторни заболявания. Увеличава се и броят на инвалидите, особено сред децата. Те са изправени пред двойна маргинализация - вътрешна, в рамките на общността (инвалидността не се приема добре от гледна точка на оцеляването) и в рамките на обществото като цяло (като членове на малцинствена група).

Инфраструктурни проблеми

Повечето от жилищата в ромските квартали са незаконно построени. Канализация или липсва, или е в плачевно състояние. Санитарните условия непрекъснато се влошават. Поради ниските доходи, семействата не могат да плащат за ток и вода и ги ползват неправомочно. Понякога Електрическата компания и ВИК спират водата и електричеството на цели квартали. Например, в квартал Хумата в Лом водата бе спряна за три месеца през лятото на 1996 г. поради неиздържани сметки. Децата и семействата пиеха вода от източници под всякакви санитарни изисквания, и в резултат бе застрашено здравето на над 3000 души. На други места, неправомочно консумиране на електроенергия води до претоварване на съществуващата система и прекъсване на електрозахранването за часове, дни или седмици. През зимата това означава липса на отопление за много семейства. Почти всяка ромска общност в страната е преминала през това изпитание.

През последните седем години наследените от

миналото проблеми на ромските квартали вече носят знака на систематичната и структурна бедност. Особено тревожна бе ситуацията по време на кризата 1996-97 година, когато бе застрашено самото биологическо оцеляване на хората.

Днес, една година по-късно, страната като цяло е в много по-добро състояние. Структурните мерки на новото правителство и въвеждането на валутен борд стабилизираха политически и икономически страната, поне за момента. Овладени са хиперинфлацията и рязкото спадане на доходите на населението. Но последиците върху групите в неравностойно положение, вече носещи белега на структурната бедност, са дългосрочни. За ромското население остават безработицата, нарастващата необразованост, недокормването и забележителността. За много семейства проблемът с оцеляването е точно толкова остър, колкото и през миналата година. За ромските общности правото на развитие е поставено на заден план от борбата за физическо оцеляване. Структурната реформа е основното изискване за бъдещото развитие на страната. Но то изисква и разработване на стратегии по отношение на маргинализираните малцинствени групи. Това изискване не бива да остава външно от политиката на българското правителство и международните институции - правителствени, икономически или неправителствени.

Предизвикателства, свързани с правото на развитие

Информацията

Адекватната правителствена политика изисква наличието на точна официална информация за реалното състояние на маргинализираните групи по отношение на изпълнението на правото за развитие. До момента няма официални статистически данни, свързани със социално-то, икономическото и образователно положение на малцинствата. От 1975 г. насам нито Националният статистически институт, нито отделните министерства или техните отдели по места събират статистическа информация според етническата и религиозна принадлежност или според критерия "матерен език". Алтернативната информация, предлагана от нови източници като независими неправителствени организации или изследователски звена, често подава данни, значително различаващи се от официалната статистика. В повечето от случаите тази информация си остава недостоверна или непреставителна, започва и не бива интегрирана в процеса на разработване на правителствена политика по тези проблеми.

Ограниченото участие на ромското население в процеса на взимане на решения

По принцип, ромското малцинство е най-непредставената в българския обществен живот група. То няма представители в парламента и е със силно ограничено присъствие в общинските съвети. Много малко ромски представители работят в държавната администрация на национално или местно ниво. Според неофициални данни едва 10 души от ромски произход работят в системата на държавните бюра по труда и 11 - в системата на социалните грижи. Няма данни колко роми работят в образователната система или здравеопазването.

В края на миналата година към Министерски съвет бе създаден Национален съвет по етническите и демографските въпроси. Към него е формирана работна група по ромските въпроси. Новият съвет има амбицията да спре досегашната традиция на формиране на нефункциониращи работни групи, чиято дейност остава без резултат. Той планира да мобилизира усилията на представители на всички министерства, малцинствени, неправителствени и международни организации в разработването и изпълнението на последователна национална политика за осигуряване на достъп до развитие на маргинализираните малцинствени групи. Това усилие все още е в начален етап и успехът му ще зависи от институционалните способности на всички участници за съвместно разработване на стратегия за развитие.

Институциите

Правителството

Създаването на благоприятна среда за осъществяването на правото на развитие на всички, включително и на маргинализираните малцинствени групи, с задължение на правителството. Липсата на информация и ограниченото представителство на ромското население намаляват капацитета за определяне на нуждите и възможностите на застрашените групи и малцинствени общности, живеещи в структурна бедност. В резултат, правителственият подход към тези проблеми остава случаен, държавната практика е централизирана и кампанионна реакция за придушаване на последиците от нарастващата мизерия и бедност, без бива да се дългосрочна структурна политика с цел бъдещи инвестиции за развитие. Централизираните и стандартни подходи много често се спускат отгоре и са затворени за предложения от местно ниво за промяна на националните програми и търсене на по-работещи и гъвкави

схеми, съобразени с местната специфика.

Местните власти, изправени директно пред проблемите на маргинализираните квартали, имат потенциал за по-голяма гъвкавост и отвореност. Но поради незавършената реформа в местното самоуправление и директната зависимост от централните институции и министерства, те също имат трудности при застъпването на по-активна и отворена политика по отношение на ромското население. Често се случва пилотни проекти за работно координиране на дейности за преодоляване на бедността на местно ниво, с активно участие на граждански организации на самите маргинализиран общности, да бъдат затруднявани от фактори като зависимостта от централния бюджет или поради невъзможността за самостоятелно вземане на решения.

Неправителствените организации

Неправителствените организации са ново явление за страната. Те имат важна роля по отношение на човешките права и работата за устойчиво демократично развитие: тяхна цел е да държат правителствата отговорни за поетите задължения по международните правозащитни спогодби, да създават условия за участие на непривилегированите групи в процеса на вземане на решения, да демонстрират и предлагат алтернативи на съществуващите практики и да служат за коректив на действащи практики като важен компонент на системата на добро управление.

Както правителството, така и неправителствените организации имат своите институционални проблеми. Повечето от НПО, работещи по проблемите на малцинствата, са предимно насочени към благотворителността, отколкото към създаването на дълготрайни програми за развитие. В страната все още липсва среда, стимулираща развитието на гражданския сектор (закон за неправителствените организации, данъчно стимулиране на дарителството, правителствени фондове за граждански проекти). В по-голямата си част неправителствените организации зависят напълно от външно финансиране. Повечето от международните донори, търсещи бърз и видим резултат, предоставят целеви средства за едноразовни проекти. Така много проектни инициативи, дори и добри по своя замисъл, си остават самоцелни и с краткосрочен ефект. Това затруднява устойчивостта на усилията за създаване на структурни промени за претоварване на бедността и стимулиране на развитието. Единици са донори като например "Нюби" (холандска организация за международно развитие), които предоставят дългосрочна консултантска помощ и финансиране за подкрепа на местни ромски програми за развитие. Тези програми вече дават

"Дишане на аспал" - Азизн Стагенов. Фотоконкурс на тема "човешки права", организиран от Обединените Нации, София, юни 1998 г.

резултат и се считат за пилотни практики в търсене на нови решения за преодоляване на бедността.

Друг важен фактор са правозащитните организации. Те провеждат активна дейност, свързана с наблюдаването на човешките права в страната, като осигуряват едно по-добро познаване на международните правозащитни закони, а също и като дават тласък на обществени дебати по тази проблематика и търсят отговорност от правителството за спазването на международните стандарти в областта на човешките права. Особено важна е ролята на правозащитните организации в създаването на възможности за малцинствата да изразяват мнението си пред обществото, като по този начин превишават изолацията, нравствените предразсъдици и дискриминационните практики.

Въпреки че тези дейности допринасят за правото на развитие като цяло, специализираните дискусии и дейности по отношение на това право и връзката между човешките права и устойчивото развитие са все още нещо ново за българската правозащитна общност.

През последните години се създадоха и организации на самите малцинства. Някои представляват съюзи, чиято амбиция е да бъдат национално представителни за ромското население, други са по-скоро групи, възникнали около местен проект или конкретна инициатива. Ако в началото повечето от тези организации бяха ориентирани главно към хуманитарни програми за оселяване, през последните три години вече има инициативи за гражданско осигуряване, самопомощ и сътрудничество с местната власт за търсене на дългосрочни решения за съществуващите проблеми. Добър пример в тази насока са бюрата за самопомощ в ромските квартали на София, Пловдив, Лом и Сливен. През последните две години тези организации са предоставили услуги и консултации на повече от 20 400 души и са дали начало на повече от четиридесет граждански инициативи в областта на образованието, гражданската грамотност и трудова заетост. По време на кризата през 1997г., тези бюра разработиха и осъществиха програмата "Оселяване и развитие". Тази

програма предостави храна и работа на 8058 души от градското и селско население в четирите района.

Диалог и партньорство

Преодоляването на маргинализацията на малцинствените общности и реализирането на правото им на развитие зависи от способността за диалог и съвместна работа между държавата и неправителствените организации, дори и в случаите, когато подходите и възгледите не съвпадат. Държавата, която десетилетия наред беше единственият актьор на обществената сцена, все още трудно приема нуждата от външен поглед и коректив към разработването и прилагането на политиката за развитие. Практическото споделяне и делегиране на отговорности към представители на гражданското общество е все още трудно, дори и в случаите, когато желание за това се декларира в програми и документи. Самите неправителствени организации са ропсали под знака на опозиция на държавата. Споменът за дългите години на централизиран контрол често пречи на цялата на партньорство и диалог. Често изстъпничеството и лобянето за промяна се свежда само до посочване на проблемите и неспособността на правителството да се справи с тях. Все още липсват умения за мобилизиране на гражданско участие за предла-

гане на възможни алтернативи на сегашното положение и ефективен диалог за постигане на съгласие за тяхното прилагане на практика.

Препоръки

Стабилността на прехода към демокрация е тясно свързан с устойчивостта на процеса на приемане и практикуване на всички аспекти на правата на човека. Демократичната промяна трудно може да е устойчива, ако голям брой от населението като малцинствените общности остава маргинализирано и без достъп до развитие. Утвърждаването на човешките права е постепенен процес. Той започва с дискусии, подписването и ратифицирането на международни декларации, но това не води до незабавни резултати.

Единствения възможност за устойчиво утвърждаване на човешките права е развитието и осъществяването на стратегии за промяна на сегашното положение. Успехът им ще зависи от нарастването на институционалния капацитет и ефективността на взаимодействие между всички участници в процеса на развитие - държавата, гражданското общество и пазарната система. Всяка политика, свързана с правото на развитие може да има шанс, само ако включва маргинализираните малцинствени групи на всички етапи - от разра-

"Деца от български и полишки семейства засяко на екскурзия" - Иво Харжипишев. Фотоконкурс на тема "човешки права", организиран от Обединените Нации, София, юни 1998 г.

ботването и осъществяването, до наблюдението, оценката и по-нататъшното развитие.

Приемането на политика за социална интеграция и възможности за развитие на ромското население не може да бъде отлагано повече. Задължение на правителството е да подсикува по-добра среда за реализирането на правото на развитие на тази най-маргинализирана част от населението на страната. Неправителствените организации - както ромски така и други, занимаващи се с проблемите на гражданското общество, трябва да използват сегашните възможности за по-ефективен диалог с правителството, като работната група по ромските въпроси към Националния съвет по малцинствата и демографските проблеми, различните обществени групи за консултации или мониторинг към законодателни комисии или министерства.

Развитието на политика по ромските въпроси трябва да се фокусира върху заетостта и създаването на източници на доход, върху образованието - училищно и гражданско, както и върху по-голямата достъпност на социалните и здравни услуги. Поради натрупаните спешни проблеми в ромските общности, те трябва да станат обект на специално внимание на съответните министерства за подсикуване на условия за развитие. Много важно е при разработването на програмите да се

включва и експертиза от местно ниво - на местна власт, институции и граждански организации, работещи в общините, които са изправени директно пред проблемите на структурната бедност.

Ефективността на програмите за социална интеграция ще зависи и от усилията за създаване на широко обществено разбиране на проблемите на маргинализираните групи. Необходимо е да се стимулират образователни програми в областта на човешките права (включително за правото на развитие) в средните училища, чрез публикации, радио и телевизионни програми, включващи виждането на самите малцинствени групи.

Международните програми, подкрепящи прехода към демокрация, трябва да отделят специално внимание на усилията за преодоляване на маргинализацията и изолацията на хората, живеещи в т. нар. "джобове на бедността". Това се отнася не само за програмите на неправителствени организации, но и за междуправителствените програми като ФАР, Американската агенция за развитие, двустранните програми, програмите на ООН, Световната банка и т.н. Включването на неправителствени организации, било то малцинствени или граждански, трябва да се възприеме като основно изискване за тези помощни програми.

ПРАВАТА НА ДЕТЕТО В БЪЛГАРИЯ

Жечка Караславова,

Български национален комитет за УНИЦЕФ

Комитетът за правата на детето към ООН

През януари 1997 г. в Женева бе представен доклад на правителството за положението на децата в България пред Комитета за правата на детето на ООН. Положително бе оценена дейността на правителството в областта на законовата реформа, а именно: новата конституция (1991), Закона за социалното осигуряване (1991), Закона за образование (1992), постановлението на МС за разкриване на приюти за безпризорни деца (1995), подобренията в Наказателния кодекс (1995) и измененията и допълненията на Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни (1996). Комитетът приветства факта, че вътрешното законодателство се съобразява с ратифицираните от България международни документи, а също така и основаването през 1995 г. на Комитета за младежта и децата.

Но анализът на положението на българските деца предизвиква и загриженост. Според доклада националните закони и разпоредби все още не са в пълно съзвучие с принципите и членовете на Конвенцията за правата на детето. Като пропуск в законодателството ни се оценява фактът, че все още не е изготвен и приет Закон за защита на детето. Посочено бе, че няма координация между правителствените органи, занимаващи се с проблемите на децата, за пълно хармонизиране на законодателството с Конвенцията.

Липсата на обща стратегия за положението на децата и решаването на проблемите им, а също и на механизми за наблюдение на тяхната участ, са направили впечатление на членовете на Комитета. Те изразиха загрижеността си относно нуждите на детското развитие, при това на деца от всякакви групи, особено онези, които особено силно са засегнати от трудностите на прехода. Друг проблем е необходимостта да се активира държавната статистика и всички налични данни, за да се оцени постигнатия напредък и влиянието на стратегията, приложени по отношение на детското развитие, преди всичко сред най-уязвимите групи деца.

Според заключенията на Комитета за правата на детето в България, не съществува независим орган, който да следи за спазването на правата на детето. В отговора се взема становище по дейността на правителствения Комитет за младежта. Тя за съжаление не се оценява като достатъчна за спазването на икономичес-

ките, социални и културни права за децата и за максимално използване на наличните ресурси в тези области. Като недостатъчни се смятат политиката, мерките и програмите за защита на правата на бедните, извънбюджетните, бездомните и болните, децата от малцинствените групи, най-вече ромските, които, за да оцелеят, изкарват прехраната си на улицата.

Комитетът също така стигна до становището, че в България не се прилагат напълно основните принципи на Конвенцията, които се отнасят до отхвърляне на дискриминацията спрямо децата, първенство на най-добрите техни интереси и уважение към възгледите им, е мнението на комисията.

Независимо от предприетите инициативи на държавно равнище Комитетът по правата на детето смята, че мерките за информиране на обществото, в това число и на подрастващите, за принципите на Конвенцията за правата на детето са все още недостатъчни.

Другото становище на Комитета е, че в България са налице случаи на лошо отношение към деца както в рамките на семейството, така и в тези на държавните институции. Това се отнася най-вече до случаите на детски труд, осиновяване и насиле. Препоръчано бе по-бързото създаване и прилагане на закон за защита на детето. Детското прераздаване и неговата съвместимост с членове 37, 39 и 40 от Конвенцията, а също така и други стандарти на ООН, като приетите на форумите за защита правата на децата в Пекин и в Руаг, е обект на загриженост от страна на Комитета. Въпреки неотдавнашните подобрения в законодателството (Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни), той е загрижен за спазването на правата на детето от страна на официалните институции, които се отнасят до правната помощ и съдебния контрол, до лишаването от свобода само като крайна мярка, от негативното отношение към най-уязвимите и онеправдани категории деца, включително и тези от ромски произход.

Препоръката на комисията към българското правителство бе да се осъществи по-добра координация между инстанциите, свързани с проблемите на детето, както на национално, така и на местно ниво, и същевременно да установи по-тясно сътрудничество с неправителствените организации в тази област.

Събирането на данни за положението на децата трябва да бъде сред приоритетите на правителствени-

те организации, а също така на органите на национално и местно равнище. Данните трябва да включват всички социални групи деца и да бъдат основа на програмите, целящи подобряването на техния живот, особено на тези от неприблизените групи - децата без родители, бездомните и тези, които са станали жертва на сексуална експлоатация.

Нужно е също държавата да бъде убедена в ползата от независим орган за наблюдение на правата на детето, например национална комисия за правата на детето.

Принципът за приоритет на най-добрият интерес за детето (чл. 3 от Конвенцията) трябва да бъде водещ във всички съдебни показания пред съда.

Нужна е системна информационна и образователна кампания, подкрепяна от държавата, за запознаване с принципите на Конвенцията за правата на детето, а също и програми за обучение на професионалните кадри, работещи с деца - юристи, съдии, учители, социални работници, лекари, органи на реда и персонала, работещи в детските институции. Кампанията трябва също да бъде обучена за работа с рисковите деца, като избягва насилието.

Комитетът за защита на детето в Женева препоръчва, че в светлината на членове 3 и 4 от Конвенцията, държавата трябва да предприеме подходящи мерки за разширяване на материалните ресурси, за да бъдат осигурени средства за социалните служби на децата. Специално внимание да се отдели на децата от рисковите групи. Алергичните грижи за тях трябва да се покажат в името на най-добрите интереси на детето, за хармоничното им развитие и за равноправното им участие в обществото.

Към препоръките спада и осигуряването на помощ на семействата за оздравяване на детето и съобразяване с неговото мнение, за да бъдат предотвратени случаите на насилие в дома.

Комитетът за правата на детето препоръчва също в България да бъдат взети мерки за предотвратяване на ранната бременност. Тези въпроси би трябвало да включват подобряване на сексуалното образование и създаването на информационни кампании за семейно планиране.

Изследване на причините за самоубийства сред младежите също трябва да бъде задача на държавата, както се посочват и мерки срещу тях.

Държавата трябва да предприеме решителни мерки срещу физическото малтретиране, сексуалното насилие и експлоатация, и лошото отношение към децата, упражнявано от различни институции и следствието. Тези случаи трябва съвременно да бъдат разследвани и да им бъде дадена публичност.

Комитетът за защита правата на детето се надява да убеди държавата в ратифицирането на Харската конвенция от 1993 година за защита на детето, отнася-

ща се до осиновяването на деца от чужденци.

В областта на образованието Комитетът смята, че ще бъдат взети мерки, за да се предотврати отпадането на някои деца от училищата, и че програмите, стимулиращи участието на децата в учебните занятия, ще бъдат прилагани по-ефективно.

Нужна е защита на децата при експлоатация на детския труд, като това се отнася и до онези области, в които участието на деца се доказва много трудно, като например в неформалния сектор, е заключението на Комитета за правата на детето към ООН.

Препоръки и приоритети на УНИЦЕФ

Българският национален комитет за УНИЦЕФ се радва на подкрепата на Регионалното бюро за ЦИЕ в Женева, което незабавно реагира на апела на UNDP - България за мобилизация на международната донорска общност, като по-рег ангажирани за оказване спешна помощ на българските деца и семейства.

От април 1997 г. в страната постъпиха медикаменти и ваксини и бяха започнати програми, насочени към детското и майчино здравеопазване на стойност 500 000 щатски долара. Наред с тях БНК за УНИЦЕФ продължи да осъществява дейност в основните сфери на интерес на УНИЦЕФ, а именно - образование (запознаване с Конвенцията за правата на детето и въвеждане на такъв предмет в задължителната образователна програма), популяризиране и прилагане на инициативата "Болници - приятели на бебетата", както и на програмата "Care" за борба с недохранването и неправилното хранене, борба с недостатъчните състояния, и не на последно място цяла постоянната задача на БНК за приемане на Закон за закрила на детето. През последната година много организации и по-специално политически сили демонстрираха съпричастност и разбиране към проблемите на детето, като предпоставиха прокто-законо. Предстоящо е (минал е на първо четене) приемането на закон за закрила на детето. Това, естествено, е стъпка напред, но нека си припомним, че 1990-та започна с големи обещания за децата. Беше приета Конвенцията за правата на детето. Световната среща на най-високо ниво за децата постави амбициозни глобални цели за постигане до 2 000 година, като събра рекорден брой държавни глави, които посеща задължението да поставят интересите на децата на първо място. Без съмнение, бяха мобилизирани огромна политическа воля и ресурси и в началото на декадата бяха постигнати имунизационни нива, немислими преди 5 години. Детската смъртност, причинена от предотвратими детски болести, отбеляза забележителен спад. Приложението на новите научни знания доведе до прогрес в детското здравеопазване и хранене, но независимо от

факта, че има място за гордост от постигнатото, при една равностойна няма основание за задоволство - толкова много трябва да бъде направено и ако цитираме "Доклад за човешкото развитие от 1997 г." - "постиженията са ускорени, но прогресът е бабен" и като последен задачите за 90-те, ще видим, че те не са изпълнени. Все още има много части от света, където нивото на детската смъртност остава неприемливо високо, както и нивото на недохранване. Можем ли да кажем, че кърменето се практикува универсално? Не! СИПН/ННВ, малария, туберкулоза и дифтерия в някои части на света заплашват прогреса, направен в областта на здравеопазването. Смъртта на стотици и хиляди жени при раждане е позор в днешно време и изисква спешно внимание. Общият брой на децата, посещавани училище може да се е увеличил, но този на децата лишени от достъп до училище се е увеличил още повече.

Въпреки че светът подписа Конвенцията за правата на детето и бяха създадени международни стандарти за закрила и благополучие на детето, те биват нарушавани ежедневно от насилието на улицата, неправомерния детски труд и смъртта на невинни деца в райони на въоръжени конфликти.

Ние не се нуждаем от повече конвенции и стандарти. Онова, от което се нуждаем спешно, е прилагането и спазването на съществуващите стандарти. Онова, което ни е нужно, е политически ангажирани, подкрепен от конкретни планове за действие, и ресурси за изпълнението им. И без да пренебрегваме постиженията на изминалото десетилетие, нека бъдем реалисти: Нашите цели за децата ще останат непостигнати в края на века - нещо повече - към списъка ще бъдат добавени нови предизвикателства. Много деца и семейства (дори обществата) не са подготвени за участие в един "глобализиращ се свят". Пред тях е рискът от увеличаващата се маргинализация, липсата на достъп до новите постижения в областта на науката и техниката и комуникациите. Спешно трябва да преразгледаме приоритетите за децата, да разширим глобалната коалиция за децата и да преразгледаме задачите, като "Детето преди всичко" бъде на първо място.

Ние не можем да сме спокойни в един свят, който приема:

- задълбочаваща се бедност и различия в материалното състояние, липса на достъп до услуги и развитие;
- различен достъп до услуги, различен правен статут и контрол на ресурси поради различия в пола;
- ръста на корупция в институциите;
- тенденцията за приватизация на ключови функции на

обществения сектор за социално развитие и сигурност на населението, както и на процеса на комерсиализация на обществени блага и придобивки, което ги поставя извън обсега на бедните и уязвимите;

- възмущителния ръст на много форми на насилие в семействата и обществени институции - симптоми, водещи до социална изолация и до заличаването на ценности, основаващи се на социална солидарност. Това включва и насилието срещу цивилни лица и грубите нарушения срещу човешките права от страни, където е налице въоръжен конфликт.

Трудни, но не непосилни задачи. Прогрестът, постигнат на много фронтове е доказателство за това, но сроковете за изпълнение изостават. Време е да набележим нов план за децата, да се възползваме от потенциала, който ни се предлага в резултат на новото партньорство с правителството, гражданското общество и частния сектор. Партньорство, каквото бе демонстрирано, например, във връзка със световната инициатива за забрана на противохотните мини.

Приоритетни за УНИЦЕФ са следните проблеми:

- най-важни проблеми, които стоят пред жените и децата и са от значение за осъществяването на техните човешки права - насърчаване за участие в решаване проблемите на обществото, за равенство, солидарност, партньорство и межкултурно обучение;
- промяна на отношението, практиките и поведението спрямо правата на детето;
- ранни грижи за детето и развитието му;
- равенство между половете;
- образование;
- елиминирането на всички форми на насилие и експлоатация на деца и жени;
- подходящ стандарт на живот за всички;
- специални грижи за подрастващите, с цел да се гарантира тяхното развитие, закрила и участие;
- гарантиране правото на детето като индивид и притежател на права и даване възможности на децата да упражняват тези права, включително и правото на собствено мнение.

Тези цели налагат някои обществени трансформации за реализиране правата на детето в началото на 21-ви век. Необходима е мобилизация на всички ресурси - човешки и материални, за решаване и постигане на главния приоритет: развитие на детето и достигане на неговия пълен потенциал, а с това осигуряване на гаранция за устойчивото развитие на обществото ни.

“НЕВИДИМИТЕ” ХОРА С УВРЕЖДЕНИЯ В БЪЛГАРИЯ

Катка Панайотова,

Център за незабисим живот

Сигурен признак за общество, което не приема хората с увреждания като част от себе си, е незабележимостта на тези хора в ежедневието. С часове може да се разхождате по улиците на София, Пловдив или Бургас, и да срещнете най-много един-двама души с увреждания. Почти невъзможно е да видите хора в инвалидни колички, които се придвижват сами. Като изключение за пренебрежимо малко отношение към хората с увреждания най-често се сочат икономическите проблеми на страната. Истината е доста по-различна.

Икономическите проблеми, свързани с прехода на България към пазарната икономика често се представят като извинение за липсата на подходящо отношение към инвалидите. Безнадеждната ситуация, в която те се намират, както и невъзможността от страна на правителството да вземе мерки, за да се справи с това положение, често се обясняват с невъзможността да се намерят средства. Очевидно сред обществеността липсва разбирането, че има начини да се предприемат и по-различен тип мерки. Изобщо не се обсъждат възможностите на обучение на хората с увреждания как да започнат самостоятелен живот и какви биха били икономическите последици от това. Вярно е, че България преминава през труден период на безработица, инфлация, свиване на производствата и т.н., но не е непостижимо, когато по финансови причини не се предприемат никакви действия, а те със сигурност ще бъдат ефективни от гледна точка на своята себестойност и ще изискват съвсем скромни обществени ресурси, но пък ще внесат промяна в областта на правата на инвалидите. Истинската причина за бездействието се корени в лошите навики на обществото в тази област.

Съществуват няколко международни документа, свързани с правата на хората с увреждания - Всеобщата декларация за човешките права и Международната конвенция за икономически, социални и културни права. В резултат на усилията на инвалидите по целия свят, са създадени голям брой регионални и международни документи, като например "Стандартни правила за равни права за хората с увреждания" на ООН. По-голямата част от тези документи не са ратифицирани от българското правителство и нямат разпространение нито сред широка българска общественост, нито сред самите хора с увреждания. Специалният доклад по въпросите на инвалидите от 1991 г. Също е непознат в България, а това е същественият пропуск поради най-малко три причини:

Първо, докладът излага въпроси и процедури, които биха могли да служат като отправна точка в разрешаването на редица проблеми.

Второ, в него се подкрепя изискването на международната общност да се установи кой е минималният жизнен стандарт на хората с увреждания, подходящ за всяко конкретно законодателство.

И трето, докладът може да бъде използван, за да се убеди обществото като цяло, че правата на хората с увреждания са международно признати и е необходимо да се вземат мерки за тяхното упражняване и зачитане и в България.

Отношението към хората с увреждания не отговаря на съответните международни стандарти за предоставяне на равни шансове и интегриран живот, деклариран от международната общественост като Организацията на обединените нации и Европейската общност. Българската държава продължава да нарушава човешките права на хората с увреждания, включени във Всеобщата декларация на човешките права и Международния пакт за икономически, социални и културни права. В резултат на неправилното отношение, положението на хората с увреждания в страната е дори по-лошо, тъй като те са скрити, от това, на представителите на етническите мащинства.

Картината

Всеки опит да се определи статуса на хората с увреждания в България е възпиран от липса на информация и каквито и да е било надеждни сведения и статистически данни за хората с увреждания: като се започне от методиката за преброяване на населението, която не съдържа информация за хората с увреждания, и се стигне до многото на брой държавни органи, повечето от които носят някаква отговорност за уврежданията, но нито един от тях не е специализиран и изцяло отговорен за провеждането на правителствена политика в тази насока. Информацията се събира от различни институции, които разполагат само с част от нея, и е трудно да се прецени кое е реално, кое се повтаря и какво липсва, за да се очертая картина на действителното положение. Статистиката за сериозността на вида увреждане, условията на живот, назначаването на работа, обучението и други, не са достатъчни за анализ или вземане на стратегически решения. Обществото

няма информация за трудностите, с които се сблъскват хората с увреждания, тъй като повечето от тях са затворени в домовете си. Единствената налична информация, която също е приблизителна, се основава на броя на хората в институциите. Това е направено за отчет по Програмата за спешна социална помощ на Европейската комисия, осъществена през 1997 и 1998 г. от Министерството на труда и социалната политика, Министерството на здравеопазването и Министерството на образованието във всички институции, включително "домовете" за деца и възрастни хора с увреждания. Няма цялостно изследване на инвалидността в страната, първо поради липсата на интерес към реалната картина както от страна на обществото като цяло, така и на правителството, и второ, понеже хората с увреждания са скрити, а невидимостта създава предпоставки за хипотеза, създава се впечатлението, че инвалидност няма.

Най-гратичната, но вярна констатация е, че много хора с увреждания са отхвърлени от обществото и затворени в големи социални заведения, където атмосферата е повече болнична, отколкото социализираща. Там хората са изолирани от обществото, дори физически отдалечени от населените места, до които няма и транспорт. Настанените там са напълно забависими от грижите на непрофесионални екипи. Депресиращата материална база е в повечето случаи остаряла. Хората с умствени проблеми и емоционални смущения са почти забравени от обществото. Поради izolацията, хората с увреждания са самотни, нямат приятели и социална среда. Философията на независимия живот за хората с увреждания е напълно непозната. Съвсем малко хора с увреждания живеят независимо. Някои личности и програми, финансирани от частни, и обикновено чужди донори, създават илюзията за динамика, но всъщност такава в страната не съществува. Въз основа на всичко това, а именно липсата на информираност за уврежданията и огромните "архитектурни" бариери в страната, хората с увреждания в България са невидими и ефективно изключени от пълно участие в политическия, социален, икономически и културен живот на обществото.

Жизнена среда

Законодателството с нищо не улеснява живота на хората с увреждания: жизнената среда не е съобразена с техните нужди. Въпреки че съществуват законови постановления във връзка с леснодостъпността при изграждането на нови сгради, няма ефективен механизъм, който да осигурява тяхното прилагане на практика. В резултат, макар че архитектурните детайли, способстващи достъпа на инвалидите, увеличават съвсем незначително разходите по строителството, те масово се

пренебрегват. Почти всички обществени сгради, вкл. Училища, университети, библиотеки, правителствени сгради, сгради, театри и пр., са недостъпни за хората с увреждания.

Цялата система на обществения транспорт е недостъпна. Въпреки, че са направени някакви усилия с участието на програмата (ФАР на Европейската общност, все още не е създадена специализирана транспортна система за хора с увреждания. Няма достъпни таксита, или други практически възможности, които да позволяват на хората с увреждания да се придвижват в обкръжаващата ги среда. Финансовата помощ за закупуване на автомобили от хора с увреждания, която предоставяше държавата през миналите години, сега е отменена, а на нейно място не е предложено нищо.

Подпомагане и образование

Не съществува система за почасово осигуряване на лична помощ, тъй като системата за "чужда помощ" не функционира по начина, познат в другите страни (при предвременно съгласуване и договориране на обучен специалист при условия, посочени от самия човек с увреждания). Чуждата помощ в България се предоставя обикновено от семейството, т.е. някой член на семейството без увреждания е изцяло ангажиран в полагането на грижи за човека с увреждания, което ограничава възможностите му за работа на пълно работен ден и социални дейности. Другият начин за решаване на проблема е настаняването в социално заведение (и най-често се случва точно това). По този начин, вместо да разполага с двама активни граждани и данъкоплатци, обществото трябва да осигури ресурси и за двамата, или да отдели средства за поддържането на социалните заведения. Съществуват много малко дневни центрове за деца с увреждания и значително по-малък брой за възрастни с увреждания. Поради тежкото си финансово положение, архитектурните бариери на сградата и липсата на социални услуги в общността, семействата често не са в състояние или не желаят да се грижат за онези свои членове, които имат увреждания. Възможно е, а при това и не е трудно като процедура, човекът с увреждане на бъде настанен в социално заведение.

По отношение на образованието, България се нарежда сред страните с качествена образователна система. За много хора с увреждания обаче, нивото на образование е много по-ниско, а освен това не се правят каквито и да е било усилия за интеграцията на децата с увреждания в общообразователните училища. Българската образователна система има редица предимства, но поради архитектурните бариери и негативното отношение от страна на учителите и училищната администрация, децата с увреждания не могат да се възползват от нея.

Пазарът на работна ръка

Поради тези, и някои други причини - недостъпността на работното пространство, предрасъдците и пр., на хората с увреждания като цяло се гледа като на второстепенни работници. Те най-често бъдат наемани като неквалифицирана и нископлатена работна сила. Отделно от съществуващата изолация, техническото ниво на тези работни места е неконкурентноспособно. Трудно е да се намерят хора с увреждания, които да са ангажирани в процеса на вземане на решения.

Само няколко са примерите на активни хора с увреждания. В обществото, както и в част от самите хора с увреждания, няма усещане за това, че човекът с увреждане е нормален член на обществото, който води пълноценен и продуктивен живот. Съзнанието от недостъпен обществен транспорт, архитектурни бариери, безработица в страната като цяло и липсата на ресурси, предназначени за подпомагане на хората с увреждания, трудовата заетост на тези хора изобщо не се поощрява. Освен това съществува предрасъдък, че хората с увреждания са по-ниско производителни, нуждаят се от специални грижи и помощ, и че са бремене за работодателя. Досега са правени съвсем малко усилия да се идентифицират и създават реални възможности за трудова заетост на хора с увреждания на адаптирани работни места. Тези практики, наследени от миналото, никога не са били приемливи, а в наши дни са по-скоро вредни: първо, трудова заетост в специална работна среда не допринася за трудова интеграция на хората с увреждания; второ, специализираните предприятия вече не се ползват със специални пазарни привилегии, тъй като бяха комерсиализирани и поставени при равни конкурентни начала с другите предприятия, а наемането на хора с увреждания се стимулира чрез данъчни облекчения; трето, в повечето случаи ефективно работещите са хора без увреждания (наемането на работници с увреждания е единствено на книга, за да могат предприятията да отговарят на формалните изисквания).

Положителен пример от последните няколко месеца е Центърът за развитие на възможностите в София, започнал като съвместна инициатива на Националната служба по заетостта и Британския Ноу-Хау фонд. Той провежда образователни курсове за хора с увреждания, които търсят работа и съветва онези работодатели, които са заинтересовани да наемат хора с увреждания, за начина, по който да се отнасят към своите работници, като предоставя изчерпателна информация по този въпрос. За съжаление, проектът остана "пилотен" за период, по-дълъг от предвидения, и неговият пример не беше последван в други градове, въпреки че резултатите бяха окуражаващи.

От медицински към социален подход

Медицинският модел на инвалидността (при който хората с увреждания са приемани като "болни" и имащи необходимост от "лечение" или наблюдение от професионални medici) все още доминира в българското общество. Тази нагласа се засилва през годините на комунистическия режим - съществуването на човека с увреждане беше неудобно, тъй като всичко в социалистическото общество трябваше да бъде добро и нормално. Не бяха допускани никакви различия. Прогресивните и значими програми за гражданските права на етническите и други малцинства не достигнаха до хората с увреждания. Съществува незначителна защита на хората с увреждания, затворени в институции, и на практика - никакво представяне на техните интереси в процеса на вземане на политически решения и защитата от дискриминация във всички сфери на обществения живот.

Поради тези причини и психологическите бариери (комплекса за малоценност, изолацията, пълното отпичане от страна на обществото като цяло и др.), самите хора с увреждания не са достатъчно активни при оказването на силен натиск за преминаването към социалния модел на инвалидността. Социалният модел се състои в активно участие в цялостния живот на общността и всички други "екстри", благодарение на които хората с увреждания се приемат като данъкоплатци, които заслужават точно толкова внимание, колкото и всички останали. Съществуват няколко национални сдружения, обединени около определен тип увреждане: хора с физически увреждания, глухи и слепи. Те са създадени преди 1989 г., продължават да действат като организации-майки, и се финансират от държавата. След 50 години комунистически режим е разбираемо, че в България липсва опит при функционирането на местни демократични структури, делегирането на отговорност на бизнес организации за решаване на социални проблеми, оптимизирането на законодателството чрез граждански инициативи, комуникациите със структурите на властта. Въпреки всички тези фактори, през последните осем години бяха създадени много местни организации. Въпреки това по-голямата част от тях, работещи по проблемите на инвалидността, са създадени от хора без увреждания, за да "представят" хората с увреждания, като например организациите на родителите и семейства на деца с увреждания. На тях не им достига финансиране и са твърде слабо ангажирани с лобиране, защита на интересите си и самопомощ. Целите им се съсредоточават най-вече в осигуряването на незабавна помощ, а дългосрочни цели на практика липсват. Не се полагат почти никакви усилия за образоването на обществеността, което е основна задача на неправителствените организации като цяло, и в частност - на групите от хора с увреждания.

Новият закон, приет през 1996 г. - Закон за защита, рехабилитация и социална интеграция на хората с увреждания, се оказва несполучлив опит за копиране на западния модел и нагласи. Законът окуражава участието на хората с увреждания, но то не се стимулира и няма никакви условия за действително му поради културни и инфраструктурни причини. Търпяха предстои изграждането на подходяща среда - нещо, което е предвидено в самия закон.

Отхвърляне на стереотипите

За да бъде разбрана бавно променящата се промяна, ако изобщо има такава, по отношение на хората с увреждания, е необходимо да се разберат митовите и стереотипите, които пречат на прогреса в тази насока. Ето четири от най-разпространените митове:

- Хората с увреждания са неспособни да водят напълно продуктивен живот, който да допринася за развитието на страната. Това е митът за безпомощността.
- Всеобщо е убеждението, че частните инициативи трябва да решават проблемите, свързани с интеграцията на хората с увреждания в обществото. Това е митът за благотворителността.
- Страните със слабо развито икономика не могат да си позволят да се занимават с уврежданията в съответствие със социалния модел и нагласи. Това е митът, че на хората с увреждания не трябва да се отдава приоритетно значение.
- Предполага се (тъй като няма изследвания по този въпрос), че няма достатъчен брой хора с увреждания, които се нуждаят от съдействието. Това е митът за недостатъчното количество.

Съществува и широко разпространена гледна точка, според която се прави разграничение между леките и по-тежки видове увреждания, въз основа на което се делегират и различните права. Дори хора с комплексно мислене не могат да приемат способността на хората със сериозни увреждания да вършат различна по вид висококачествена работа. Тази нагласа проличава в крайните решения, давани от ТЕАК - органи на властта, които определят група инвалидност при хората с увреждания, въз основа на документ за здравния статус, издаден от професионални лекари. Все още е разпространено становището, че хора с първа група инвалидност (със сериозни умствени или физически увреждания) са лишени от правото да работят. (1)

Относително по-добри са онези случаи, при които Комисията дава препоръка за вида труд, който съответният човек може да полага - обикновено без да се вземат предвид неговото образование, интереси и умения. Това е най-сериозното нарушаване на основните човешки права - нарушаването на правото на труд.

Препоръки

1. Необходимо е да се създаде правителствена агенция, която да бъде ангажирана със вземането на политически решения и пресенка на ситуацията на хората с увреждания в страната. Трябва да се събира информация от различни източници (обществени - национални и регионални власти, неправителствени организации, международни организации, изследователи и др.), която да се систематизира и разпространява сред широката общественост, да отговаря на потребностите на хората с увреждания по различни начини, средства, програми и проекти, по договореност на неправителствените организации, представители на частния и обществен сектор. Тя трябва да поддържа контакт в Министерството на здравеопазването, оргите на местното самоуправление и всички правителствени организации, които имат участие в решаването на проблемите на хората с увреждания. Разходите по създаването и изпълнението на програмата трябва да бъдат поети от националния бюджет. Трябва да бъде отдадено специално внимание на достъпността на физическото пространство и да се отдели възможно най-голямо внимание за премахването на архитектурните бариери.
2. Трябва да се обсъдят специални процедури за оптимизиране на законодателството по отношение на хората с увреждания, като се прилагат строги санкции, общи действия и наказания.
3. Правителството трябва да администрира цялостно изследване на статуса на хората с увреждания в страната. Резултатите от него ще послужат за солидна основа за политическите решения в полза на интеграцията и постигането на реален независим живот на хората с увреждания през следващите 10 години. Той трябва да има национален мащаб и да отразява ситуацията по региони, по вид на уврежданията и по социалния статус на хората. Тъй като крайният отчет ще съдържа обобщение на детайлните регионални и местни отчети, той ще може да даде ясна картина за статуса на хората с увреждания в страната, която ще бъде възможно най-близка до реалната. Ако бъдат използвани правилно, резултатите от подобно изследване ще помогнат за премахването на негативните практики при осигуряването на "съдействие" на отделни хора без анализ на резултатите.
4. Всяко по-голямо населено място или град трябва да има координатор по въпросите на хората с увреждания. Неговата задача ще се състои в това да развива и спомага за изпълнението на общия план за подобряването на положението на хората с увреждания, включително осигуряването на жилища, транспорт-

ни услуги, рампи по тротоарите и други, и да наблюдава всички програми и дейности в съответното населено място - осигуряването на работа, търговията, проектите за транспортно обслужване, изкуството и културата в уберение на това, че тези дейности са съобразени и с хората с увреждания.

5. Трябва да бъдат положени сериозни усилия за мобилизирането на самите хора с увреждания за присъединяването им към местните обществени организации за самопомощ и отстояване на правата им. Организациите на хора с увреждания трябва да бъдат открити за обществеността и да работят повече за по-добрата информираност на обществеността и подкрепата на практиките на независимия живот. Това ще улесни участието на хората с увреждания в процеса на вземане на решения, а също така и в изготвянето на по-надеждни проекти с дългосрочни резултати. Един от начините, по който този проблем може да бъде решен, е чрез осъществяването на разменни визити между хора с увреждания от различни страни: размяната на тренинги и информация може да възбуди общността на хората с увреждания и да породи ентузиазъм. Кратките посещения на международни тренингове може да допринесе за моралната подкрепа и обучението на хората с увреждания в България.
6. Децата с увреждания и въпросите на интегрираното обучение не трябва повече да бъдат оставяни без внимание. По света е натрупан голям опит по този въпрос и той трябва да бъде споделен с българските институции, за да се създадат програми за оказване

на допълнително съдействие в системата на общоучилищното образование и настаняването на деца с различни увреждания. Училищната система носи голяма отговорност за бъдещето на детето с увреждания години по-късно, както и за конкурентноспособността на хората с увреждания на трудовия пазар. За да се избегне дискриминацията по отношение на увреждането, е необходимо да се започне от училищна възраст с обучението на деца със и без увреждания. Подобен подход до известна степен ще спомогне за преодоляването на съществувашите предрасъдки и нагласи.

7. Необходимо е създаването на пакет дидактични помагала, а именно:

- документи за международните права на хората с увреждания, които декларират минималните права на хората с увреждания в съответствие с международното законодателство;
- статистическа информация (национална и международна), която да показва процента на населението с увреждания и приблизителното разграничение по вид на уврежданията;
- ясни доказателства, че хората с увреждания могат да бъдат надеждни работници;
- доказателства за евтино отстраняване на архитектурните бариери при самото проектиране на сградата и документи, които да доказват цената, която обществеността трябва да заплати, в случай, че откаже да даде шанс на хората с увреждания.

ЧОВЕШКИТЕ ПРАВА И СПИН В БЪЛГАРИЯ¹

Билана Василева,

Програма СПИН на ООН за България

Все повече се налага мнението, че общественото здравеопазване често налага изискването за опазване на човешките права, независимо от уважението, опазването и реализирането им, вменени в самата им същност. В контекста на СПИН, една среда, в която човешките права биват зачитани, осигурява намаляването на уязвимостта от СПИН и лицата, инфектирани или засенати от вируса на СПИН живеят достоен живот без дискриминиране и личното или социално влияние на инфекцията е облекчено.

Шо се касае до вируса на СПИН, международните норми за човешките права и прагматичните цели на здравеопазването изискват от държавата да разгледа мерки, които могат да бъдат счети за спорни, особено по отношение на статута на децата и жените, етническите малцинства, обслужващите сфера на сексуалните услуги, венозните наркомани и хомосексуалистите. Държавата носи отговорност за определяне на начина, по който те могат по най-оптимален начин да изпълнят задълженията си, свързани с човешките права и да опази общественото здраве в рамките на специфичния политически, културен и религиозен контекст.

Човешките права, включително и конституционните права на гражданите, образуват една система. Елементите на тази система са: равнопоставеност на гражданите пред закона, правото на лична свобода и ненакърнимост, правото на личен живот, правото на защита на честта, достойнството и репутацията. Уважението на правата на индивида, неговото достойнство и сигурност, е основен принцип, залегнал в конституцията на Република България.

Конституцията е върховен законодателен акт и никакви други правни инструменти не могат да бъдат независими от нея. Кодексите, законите и другите правни документи трябва напълно да отговарят на принципите и разпоредбите на

конституцията.

Един преглед на българското законодателство, отнасящо се до СПИН и човешките права, открива редица закони и разпоредби, които пряко или непряко се отнасят към човешките права, във връзка със СПИН. Разпоредбите по отношение тестването за вируса на СПИН, лечението на хората, засенати от СПИН и правото на гражданите да запазят в тайна заболяването си, са резултати с повече подробности. Независимо от това, в законодателството съществуват и някои слабости, за които ще дам пример.

Според закона за здравеопазването, тестването за СПИН е на доброволен принцип. Това право е определено със закон и изключенията могат да се определят само с друг закон. Следователно, Народното събрание е единствената институция, която има законодателна власт да приема изключения на това право. Тъй като такива не са били приети от Народното събрание, разпоредбите на по-низшите институции са неlegитимни. В нарушение на закона съществуват разпоредби (актове на по-низши институции, издадени от държавни изпълнителни институции), за задължително тестване за СПИН на българите. Например, кандидатите за шофьорска книжка са задължени да представят резултати от тест за СПИН, както и шофьорите, които минават на медицински прегледи (когато това се изисква от КАТ, т. е. при загуба на шофьорска книжка, изтичане на срок и пр.). Задължението за СПИН тест се прилага и към неомъжени бременни жени при приемането им в дом "Майка и дете" и за донори на кръв, тъкани и органи.

Въпросът за СПИН и човешките права е много по-обширен, отколкото чисто правните страни. Предрасъдките и съществуващото неравенство спрямо етническите малцинства, жените и децата, създават пречки пред създаването на една приятелска и поддържаща среда, необходима за задоволяване специфичните нужди на тези общности.

В България хората, живеещи с вируса на СПИН, са белязани, и дори медицинският персонал отказва понякога преглед и/или лечение.

Проституиращите, хомосексуалистите и венозните наркомани често се разглеждат като "рискови

¹ Настоящият доклад е основан върху:

- НIV/СПИН и правата на човека, Международни насоки, върховен Комисариат за правата на човека и Програма СПИН на ООН, 1998 г.
- Преглед на българското законодателство във връзка с правата на човека и НIV/СПИН, Николай Цеков, София 1998 г.

групи", които, чрез ограничителни мерки трябва да бъдат поставени под контрол, въпреки че опитът в много страни показва, че декриминализацията и прилагането на здравни и безопасни условия за опазване на проституиращите и техните клиенти (вкл. лансиране на безопасния секс по време на работа), постигат много повече; че упълномощаването и легализирането и лансирането на програмата за обмен на игли и спринцовки за венозните наркомани може ефективно да забави разпространението на СПИН и други болести и в същото време да не увеличава нито проституцията, нито потреблението на венозни наркотици.

България е страна в преход. Извършват се политически, икономически и социални промени и ние сме в добра позиция, защото СПИН все още не е показал истинското си лице, както е в останалите отскоро независими страни с разрастващи се епидемии. Трансформирането на принципите на човешките права в кодекс на професионална отговорност и практика със съответните механизми за прилагане и

укрепване на тези норми, и за държавния и за частния сектор, са не само необходими, но и представят една възможност за създаване с времето на една приятелска и поддържаща среда за разрешаване на проблема със СПИН.

Създаването на ефективна национална база за третиране на проблема със СПИН, която да прилага координиран, ангажиращ, открит и отговорен подход, интегриращ политиката и отговорностите по програмата за СПИН във всички нива на правителството, би могла да бъде следващата стъпка.

В заключение, България трябва да осигури механизми за наблюдение и реализация, за да гарантира опазването на човешките права на засегнатите от СПИН, включително онези от тях, които са заразени, техните семейства и общности и да си сътрудничи чрез всички останали сходни програми и агенции от системата на ООН, вкл. Програма СПИН на ООН, за обмяна на опит и знания, свързани с въпросите на човешките права на засегнатите от СПИН, на национално и международно ниво.

"Дисбаланс на справедливостта" - трета награда от конкурса за графити на тема "човешки права", организиран с подкрепата на Обединените Нации, Пловдив, юни 1998 г.

"Правата на детето" - четвърта награда от конкурса за графити на тема "човешки права", организиран с подкрепата на Обединените Нации, Пловдив, юни 1998 г.

"В очакване на новите родители" - Венцеслав Юскесиев. Фотоконкурс на теми "човешки права", организиран от Обединените Нации. София, юни 1998 г.

КОРУПЦИЯТА: НАРУШЕНИЕ НА ЧОВЕШКИТЕ ПРАВА?

Нихал Джаявикрама,
Трансперънси интернешънъл

Зачитането на човешкото достойнство и човешката личност и вярата в справедливостта имат дълбоки корени в религиозните и културни традиции по света. Всички религии (индуизъм, будизъм, юдаизъм, християнство и ислям) наблягат на неприкосновеността на основните атрибути на човешкото съществуване. Тези традиции се допълват от много елементи на философската мисъл, които развиват идеята за природен закон, който е едновременно неприкосновен, и на който трябва да отговарят всички закони, създадени от човека. Едва в средата на 20 век, обаче, започна процесът на преобръщане на традицията и философията във всеотнашен закон, който може да бъде адаптиран и прилаган спрямо хората от цял свят. Всеобщата декларация за човешките права, която бе оповестена през 1948 г. от Генералната асамблея на Обединените нации, представляваше първото всеотнашно представяне на човешки права с универсална приложимост. През 1976 г. влязоха в сила още три международни акта, като по този начин бе оформена Международната харта за човешките права. Тези документи бяха следните: Международното споразумение за икономическите, социалните и културните права (МСИСКП), Международното споразумение за гражданските и политическите права (МСГПП) и Незадължителният протокол към последното споразумение. Оттогава съществува международен правен режим в областта на човешките права, при който централна фигура е отделната личност.

По разбираеми причини, в продължение на няколко десетилетия в основния фокус е попадал индивидът и неговата физическа, морална и правова цялост. По-късно вниманието се насочва върху икономическите, социални и културни права. Днес във все по-голяма степен вниманието се насочва върху индивида като член на група. В момента фокусът на внимание обхваща преди всичко груповите права на жените, децата, малцинствата (етнически, религиозни, лингвистични, сексуални) и инвалидите. Естествено възниква въпросът дали корупцията, която в никакъв случай не представлява ново явление, а е проникнала и загнозена в много съвременни общности, подкопавайки систематично механизмите на управление, особено в развиващите се и новите икономики, представлява нарушение на човешките права и следва да бъде възприемана и третирана като такава.

Форми на корупция

Корупцията обикновено се дефинира като "злоупотреба с обществена власт за лична облага". В този смисъл тя включва победението на длъжностните лица в обществения сектор - както политици, така и държавни чиновници; както служители, които определят политиката, така и администратори - чрез което те неправилно или незаконно обогатяват себе си или свои близки чрез злоупотреба с поверената им държавна власт. Съществуват две категории действия, свързани с корупцията. Конвенционалното подкупване (наричано още "дребна корупция") възниква тогава, когато държавен служител иска или очаква "бързи пари" или "плащане за смазване на ръката" за извършване на действие, което той обикновено е задължен да извърши по закон, или когато е даден подкуп за получаване на услуги, които длъжностното лице няма право да извършва. Случаи на "крупна корупция" възникват тогава, когато високостепенно лице, което формулира държавната политика или е в състояние да повлияе на вземането на държавнически решения, се опитва да получи заплащане в замяна на нещо (обикновено по официален начин и в чужда валута) за упражняване на дадените му широки правомощия. Мууди-Стюарт идентифицира пет основни категории доставки за правителствата, при които крупната корупция играе важна роля. В изходящ ред по отношение на паричната стойност, това са:

- покупката на самолети, кораби и военно оборудване, включително телекомуникации;
- капитални покупки за целите на големи индустриални и аероиндустриални проекти;
- големи строителни договори, напр. такива, свързани с построяването на язовири, мостове, магистрали, летища и боаници;
- текущо закупуване на големи количества стоки, напр. петрол, торове и шимент, при което дистрибуцията се извършва чрез компания, която е собственост или се контролира изцяло или частично от правителството, или в случаите, когато е необходима

¹ Изразът "крупна корупция" бе използван най-напред от Джордж Мууди-Стюарт в *Доброто бизнес ръководство в областта на подкупите* (Берлин, Трансперънси Интернешънъл, 1994 г.). Той го дефинира като "злоупотреба с обществена власт от страна на държавни ръководители, министри и висши държавни служители за лична парична облага."

стандартизация, като напр. при многократни поръчки на лекарствени средства или учебници за училщата;

- хонорари за консултации, като полза от даването им обикновено има публично длъжностно лице, чиято единствена отговорност се състои в избирането на консултант.

Всяко решение, което е мотивирано от алчност, е лошо решение, тъй като е определено въз основа на предеватни съображения. Много е вероятно едно такъв решение да бъде нерационално и негальнобно. Освен преките разходи под формата на пропуснати постъпления или отклоняване на средства от обществения сектор, за който са били предназначени, към частни офшорни банки сметки, непреките разходи, свързани с корупцията, са в по-малка степен лабуни. От една страна, обикновеният гражданин се сблъсква със стоки и услуги с нисък стандарт и завишена цена, с неэффективност и разхищение при доставките на обществени услуги, както и със значителни загуби на производствени усилия, ако се опита да се противопостави на исканията на корумпирани публични длъжностни лица. От друга страна, изкривяването на процеса на вземане на решения води до неподходящ избор на доставчици и контрагенти, както и до извършването на покупки и стартирането на проекти, които са изцяло излизни или нецелесъобразни. На фон, претрупан с "бели слове" /стоки и проекти, които на практика изобщо не са необходими/, нискокачествена работа, раздути цени и преразходи, в обстановка на несигурност, непредсказуемост и спад на моралните ценности, уважението към конституционалната власт * а отпък и на легитимността на правителството * постепенно и сигурно се подкопава.

Корупцията като нарушение на човешките права

Когато правителството на една страна не успее или пропусне да обузда или да ограничи корупцията, това правителство не успява да изпълни и своите обещания в подкрепа и защита на основните човешки права на жителите на страната. Тук могат да се набележат най-малко три основни аспекта.

Корупцията налага дискриминация

Принципът на дискриминацията е фундаментален за идеята за човешките права. От една страна, и двете международните споразумения, свързани с човешките

права, забраняват дискриминацията при ползването на признатите права². Тъй като човешките права са "присъщи" на всяко човешко същество по силата на човешкия му произход, никаква конкретна черта или характеристика на даден индивид, които го правят различен от останалите, не може да повлияе на това негово право, както в степената на ползване на човешките права, така и във вида им, освен в случаите, когато документите съдържат конкретни разпоредби по този въпрос въз основа на ясни и неоспорими причини: например, при ограничаване правото на гласуване на пълнолетните или при изискванията за специална защита за жените и децата. От друга страна, като автономно право, Член 26 на МСППП гарантира за всички хора равенство пред закона и еднаква защита от страна на закона. Нито един човек или група от хора нямат право на привилегировано отношение. Обратно - всички граждани имат право на еднакво третиране от страна на публичните длъжностни лица при упражняване на техните правомощия, задължения или функции.

Всяко разграничение, което се прави между класи и групи от хора, трябва да е на рационална или логична основа. Например, на слепите може да се забрани да управляват превозни средства, а мадамите могат да бъдат задължени да ходят на училище до определена възраст. Аналогично, една система за прогресивно данъчно облагане, по силата на която лицата с по-високи доходи попадат в категорията на по-високите данъчни ставки и заплащат по-висок процент данъци, не противоречи на принципа за равенство, тъй като разграничението между по-високи и по-ниски доходи е обективно, и целта да бъде осигурено по-справедливо разпределение на богатството е логична и съответства на целите на двете спогодби. Но когато една привилегия се дава от публично длъжностно лице на друго лице, което е произволно избрано от него сред група или категория от лица, всички от които са в едно и също положение спрямо дадената привилегия, като между него и лицето, което не е било облагодетелствано, не може да се открие логична или значима разлика, която да оправдае допускането на единия и недопускането на другия до привилегията, тогава има дискриминация.

Когато едно лице предложи подкуп на публично длъжностно лице (независимо дали под формата на пари или прекалено голямо "гостоприемство" или облага в натура) и този подкуп бъде приет, той веднага придобива привилегирован статус спрямо групите лица, които са били в подобна позиция и не са предложили такъв възнаграждение. Ако подкупът бъде предложен като "бързи пари" или "плащане за смятане на ръката", това лице ще получи предпочитанно отношение, независимо дали при обработката на заявлението за шофьорска книжка или за шанс на пазара, при получаването на официален документ като паспорт или виза, при

освобождаването на стоки от митницата, при осигуряването на телефон, електричество, вода. Ако подкупът е даден, за да бъде получена услуга, която длъжностното лице няма право да извършва, като например избягване на данъци или на съдебно преследване, или предпочитанен достъп до държавна служба, жилище, медицински услуги или образование, това не е по-малко дискриминационно по отношение на останалите, които имат подобни нужди или нужди. При всеки един от тези случаи предпочитанното отношение е осигурено чрез плащането на подкуп на публично длъжностно лице. Няма обективно или логично оправдание за осигурената по този начин разлика в третирането, нито пък по този начин се преследва някаква легитимна цел. Това представлява дискриминация.

Корупцията пречи на пълната реализация на икономическите, социалните и културните права

Основният ангажимент, поет от правителството по силата на МСИСКП е "да вземе мерки индивидуално и чрез международна помощ и сътрудничество (особено икономическо и техническо), използвайки максимално наличните ресурси, с оглед постепенно достигане до пълна реализация на правата, дефинирани в споразумението чрез всички подходящи средства, включително и чрез предприемането на законодателни мерки" (Член 2). Този ангажимент включва едновременно "задължение за поведението" и "задължение за резултат". Задължението за поведението е "да вземе мерки". Въпреки че пълната реализация на съответните права може да се постигне постепенно, в продължение на определен период от време, правителството трябва да предприеме обмислени, конкретни и насочени стъпки към тази цел. Задължението за резултат представлява предприемането на стъпки "с оглед постепенно достигане до пълна реализация на признатите права" съгласно споразумението. Идеята за постепенната реализация, въпреки че е достатъчно гъвкава, за да отрази реалностите и трудностите за всяка една страна при осигуряването на пълна реализация на всички права във възможно най-кратки срокове, налага ясно задължението за възможно най-експедитивно и ефективно придвижване към тази цел чрез максимално използване на наличните ресурси в съответната страна. Корупцията действа в обратна посока и на двете задължения.

От една страна, когато личната преценка на минис-

търа бъде "продадена", решението, което той взема, се влияе предимно от степента на очаквано обогатяване. Например, правителство, което е задължено да предприеме обмислени, конкретни и насочени стъпки към постигането на възможно най-високо и стабилно ниво на заетост (МСИСКП, Член 6: право на работа), може да бъде склонено чрез корупция да предпостави проект за интензификация на капиталта вместо проект за интензификация на труда. Или, както показват данните за Африка⁴, министър на здравеопазването, който е задължен да вземе мерки за профилактиката, лекуването и контрола върху епидемиите с оглед постепенно достигане до пълна реализация на правото на здраве, съзнателно, умислено и корумпирано закупува лекарствени средства с изтекла срок на годност и когато избухва епидемия, бива унищожена цяла група от населението. По подобен начин, висш служител в министерството на образованието закупува некачествени материали за построяването на училищна сграда (един съществен елемент на реализирането на правото на образование), но сградата се срутва, убивайки стотици ученици. Освен че продаващият, който не желае сам да поеме разходите за исканата комисионна, обикновено повишава цената на продажбата и намалява качеството на доставяните от него стоки и услуги, такива последици не са неочаквани, ако се направи проучване защо напред се предлага подкуп, а именно за компенсиране на лошото качество на стоките или услугите, които вероятно никога не биха били избрани в условия на честна конкуренция. Подобен е и случаят със създаването на пазар за стоки, които на практика изобщо не са необходими, напр. самолетен парк за създаване на национални въздушни линии в страна, която болезнено се нуждае от една единствена настилка с чакъл магистрала.

От друга страна, не се постига максимално ефективно оползотворяване на наличните ресурси при реализирането на икономическите, социалните и културните права, когато значителна част от националните ресурси се отклоняват в личните банкови сметки на държавни дава или когато помощите за развитие се управляват, използват и разпределят неправилно. Както се съобщава, сумите в швейцарски банки на името само на африканските лидери надхвърлят 20 милиарда шатски долара⁵. Според висш служител на Азиатската банка за развитие, през последните 20 години една азиатска страна е загубила, според оценките, 48 милиарда шатски долара вследствие на корупция, надхвърляйки общия външен дълг от 40.6 милиарда шатски долара. Държавните активи на друга азиатска страна са намалели с повече от 50 милиарда шатски долара през последното десетилетие, предимно вследствие

¹ Комитет по икономика, Социални и културни права, Общ коментар 3 (5-та сесия, 1990 г.).

² Олуегун Обасанджо, "Основан тематичен доклад", в *Корупцията, демократията и човешките права в Западна Африка*, семинар организиран от Форум на лидерите в Африка, Котонуо, м. септември, 1994 г.

³ Джордж Мууну-Стокарт, *Крупната корупция* (Оксфорд, Уърлдвуд пблишинг, 1997), стр. 42.

бие на умишлено погняване от корумпирани служители, отговарящи за приватизационната програма⁶.

Корупцията води до нарушаване на някои граждански и политически права

Много административни решения, свързани с действия по преченка на определено лице, могат да станат недействителни, ако се докаже, че решението е било повлияно от корумпиращ мотив. В такъв случай, административният закон може да третира действието на вземане на решение по лично усмотрение като недействително или може да разглежда решението като нецелесъобразно, базирано на ирелевантни съображения или като нелогично. В случаите, когато решението оказва влияние върху упражняването на основно човешко право, корумпиращият мотив му придава своеобразен характер. Своеволният арест, своеволното депортиране или своеволната намеса в частния живот, представляват нарушения на съответните защитени права. Освен това корупцията, не под друга форма, а като репресивно държавно действие, може да доведе и до нарушаването на други права. Следват няколко хипотетични примера, базирани на действителни казуси или на неотдавнашни случаи:

Ако корумпиран министър трябва да даде под наем на частна компания, която има интереси в търсенето на петрол или в областта на дърводобива, значителни части от територия, на която определена група от хора, водещи общ икономически живот, са живели и ловували от незапомнени времена, то правото на тази група да не бъде лишавана от средства за съществуване (МСГПП, Член 1; МСИСКП, Член 1: правото на самоопределение) може да бъде нарушено.

Ако корумпирано длъжностно лице трябва да позволи да се извърши незаконно изхвърляне на токсични и опасни вещества и отпадъци на място, което е предвидено да се използва за жилищни цели, непреприемането от страна на правителството на адекватни мерки за защита на общността от въздействието на радиоактивността, за която се знае, че предизвиква рак и генетични дефекти, може да представлява нарушение на правото на живот (МСГПП, Член 6).

Аналогично, ако общинската управа изгони със сила група от жители, живеещи в бараки на улицата и в бедни квартали, и разруши техните жилища, за да даде възможност на частен предприемач да построи наблиз търговски център, лишавайки по този начин от място

за живеене колония от хора, които са мигрирали в града с цел търсене на работа и са избрали да живеят на улицата или в бараки близо до мястото на работа, може да бъде нарушено тяхното право на препитаване, което е неделима част от правото на живот.

Процесуалното равнопоставяне на страните, това, което обикновено се нарича "равенство във въоръженост", е присъщ елемент на справедливия съдебен процес. Този елемент липсва, например, ако една от страните е подкупила съдията или е подкупила служителя на съда и така е получила достъп до документи, до които другата страна няма достъп или е направила така, че тези документи да изчезнат. Един подкупен съдия няма да бъде нито независим по отношение на страните, нито безпристрастен - това също са важни елементи на правото на честен процес (МСГПП, Член 14).

Правото на информация е важен атрибут на правото на свобода на изразяването (МСГПП, Член 19). Това означава, че човек има право да получи информация, която други желаят, или може би не желаят да му предадат. Предизвиканото чрез корупция самоцензуриране на пресата може да попречи на упражняването на това право. Такъв е и случаят, например, когато собственикът на медийна империя, включваща радио, телевизия и вестници, реши да не даде достъп в дадена страна на определен канал за новини, който правителството на тази страна не одобрява, в замяна на изгоден договор с това правителство в свързана област.

Правото да гласуваш и да бъдеш избран на действителни периодични избори е атрибут на правото на обществен живот (МСГПП, Член 25). Това право обхваща два обширни елемента. Първият елемент е процесуален и включва гаранциите за равенство и универсалност на изборителното право и тайната на гласуването. Вторият елемент е необходимостта изборите да отразяват свободния израз на волята на избирателите. Подкупването на избиратели, за да бъдат те накарани да гласуват или да се въздържат от гласуване, както и подкупването на длъжностни лица, отговарящи за изборите, с цел да се повлияе на изборния процес чрез такива действия, като напр. неправилно маркиране в изборните списъци срещу имената на гласоподавателите-инвалиди, замяната на изборни кутии с други, пълни с бюлетини в полза на определен кандидат или партия, както и фалшификациите в преброяването, представляват нарушения спрямо целостта на изборите и вследствие на това са нарушение на правото на участие в обществения живот.

Заклучение

Едно репресивно правителство е по-вероятно да бъде корумпирано, също и поради липсата на каквито и

да е външни проверки. Съответно, едно правителство, което отхвърля прозрачността и отчетността, е малко вероятно да защита човешките права. Ето защо организираният действия, насочени към ограничаване на корупцията, както и движението за подкрепа и защита на човешките права, не са коренно различни процеси. Те са свързани и взаимно зависими по сложен начин. Както премахването на корупцията, така и засилването на човешките права, изискват съществуването на силна интеграционна система. Наистина между тези две неща има значителна прилика. Споразуменията за човешките права се договарят и сключват между правителства, а по-нататъшното им приложение също зависи от правителствата. От една страна, едно правителство може да подобри своя имидж чрез ратифициране на споразумение за човешките права, но от друга, правителството може и да не е склонно да осигури на гражданите права чрез пълно прилагане на споразумението. Хората, за които е предназначено споразумението, са обикновени наблюдатели

така е и когато държавен глава получи крупен подкуп от чужда корпорация и наводни страната с нискокачествени стоки. Тъй като и двете страни имат финансова полза от сделката, за тях ще има достатъчно основания за продължаване на тази практика. Хората, които са потребители, а отгук и жертви на тези стоки, е възможно или да не знаят, или да са безсилни да протестират или да преговарят корумпираната сделка. Опитът на международното движение за човешки права, обаче, показва, че както при подкрепата и защитата на човешките права основната отговорност за укрепването на националната интегритетна система е в гражданското общество. Един народ, на който е дадена власт, със сигурност представлява най-мощният сегмент в едно демократично общество. Точно това се опитва да постигне Трансперънс интернешънъл: да мобилизира и да даде възможност на гражданското общество да създаде коалиции, които да подкрепят и засилят националните интегритетни системи⁷.

6 Д-р Робърт П. Бешел Дж., Стратегия и политика, Азиатска банка за развитие, "Цената и последиците от корупцията в Азия и района на Тихия океан", представен на семинар на тема "Корупцията и управлението в Азия: Ролята на медиите", Манила, м. април, 1998 г.

7 Вижте Джеръми Поуп, *Национални интегритетни системи: Справочник на TI*, 2-ро издание (Трансперънс интернешънъл, 1997 г.).

ПРАВОТО НА БЪДЕЩЕ

Лора Андреева,
CV "СВ. Климент Охридски"

Ще заявя отговорно, че ние на Запад се плъзгаме само по хоризонтала на човешките права, без да сме заявили какво точно съдържа понятието "човек". Едва след като го направим, можем да очертаем сферата на човешките права.

Збигнев Бжежински

I

Hey, Kid,
Wanna have some fun?
Choose a side
And, here's your gun

Extreme

Разделени сме. На бедни и богати, на българи и турци, на християни и мюсюлмани, на селяни и граждани ...

Разделени сме. На левскар и цескари, на метъл и рапъри, на момчета и момичета, на хуманитари и технократи ...

Разделени сме. На добри и лоши, на хищници и жертви, на млади и стари, на "такива" и "онакива" ...

Разкъсани сме. Между комунизма и демокрацията, между Изтока и Запада, между миналото и настоящето, между любовта и омразата.

Разкъсани сме. Между еготизма и хуманизма, между алчността и морала, между себе си и другите.

И сме много, ужасяващо много нещастни!

II

Най-добрият начин да осигурим защита на човешките права е, като подтикваме страната към демокрация.

Самюъл Хънтингтън

Краят на тоталитаризма в България ни обогати с такива морално-философски категории като свобода, демокрация, плюрализъм. И ние, дотогавашните строители на социалистическата държава, в която няма права, но има задължения, изведнъж познахме благогатта на човешките права. Създадохме комитети, асоциации и

сдружения, които да се грижат за спазването на тези права, основвахме партии на онеправданите, затрупахме редакциите на вестниците с оплаквания и възмущение. Целият български народ стана капациет по международните конвенции, регламентиращи правото му да бъде част от човечеството.

Така научихме, че в малка България съществуват турско, ишанско и какви ли не още малцинства. Научихме, че в България има огромен брой различни вероизповедания. Научихме що е то безпристрастен съд (но не и дали той има почва у нас!), що е полицейски произвол, що е право на труд и свобода на убежденията. Научихме с какво се занимава Международния съд в Хага.. Изобщо - най-после научихме своите права. И получихме много от тях, които само преди десет години биха ни се сторили провокативни или просто - невероятни.

Но еуфорията на първокласника в училището по демокрация отшумя и се оказа, че имаме да учим още много неща. Започнахме да се учим на пазарна икономика и на безработица. Започнахме да се учим на качествено обслужване и на заплашане за получено. Започнахме да се учим на инициативност и на неравенство. Започнахме да се учим на избор и на последствията от него. И превърнахме човешките права в абстрактно светникарско понятие, отдалечено на светлинни години от конкретността на ежедневието.

Защото продължаваме да сме нещастни.

III

В действителност правата на личността и съблюдаването на човешкото достойнство са основите на демокрацията.

Вилфريد Мартенс

Колкото по-самотни, нещастни и разделени се чувстваме, толкова повече искаме от държавата. Искане работа, жилища, храна, образование, забавления. Искане грижи. Искане съпричастност.

Искане държавата да осигури правата ни. Без да се интересуваме кой ще осигури правата на другите. Без да се интересуваме дали нашите права не са тяхно безправие.

Десетилетията живот в социалистическа държава са ни научили да ползваме, без да плашаме, да взимаме, без да даваме. Научили са ни на безотговорност и нетолерантност. Научили са ни на насилие. Десетилетията живот в социалистическа държава са ни научили да гледаме на правата на човека като на членове и алинеи, като на телевизионни декларации.

Днес, когато България е поела по новия път на демокрацията, трябва да се научим да убяваме другите хора, за да бъдем самите ние личности. Да се вгледаме в различните от нас и да ги оценим. Да бъдем отговорни и толерантни, за да бъдат отговорни и толерантни към нас.

Днес, когато България се стреми да заеме достойно място в семейството на европейските държави, трябва да се научим, че за да има права, трябва да има правила и тези правила да бъдат спазвани. За да живеем в достойна държава. За да бъдем достойни граждани. За да бъдат човешките права нещо повече от членове и алинеи в някакъв забравен документ.

IV

Ние консумираме. Консумираме стоки, услуги, ресурси. Консумираме масмедии, изкуство, сбрънкови технологии. Консумираме идеи, ситуации, природа. Консумираме политика, чувства, религии.

Ние купуваме. Купуваме всичко, което може да се купи с пари, и всичко, което не може. Купуваме всичко, от което имаме нужда, и всичко, от което не се нуждаем. Купуваме вещи, чувства, взаимоотношения. Купуваме хора.

И колкото повече купуваме и консумираме, толкова повече искаме. Превърщаме всяко желание, дори най-смътното, в наша настояща необходимост. Ядем, докато се поуем, а после повръщаме, за да започнем да ядем отново. И сме все по-гладни, все по-незадоволени, все по-нещастни.

Ние дори не забелязваме, че по улиците се влчат хора, за които нашата мизерия е бленуван лукс. Не забелязваме, че други имат нужда от помощта ни. Не забелязваме как бавно, като в дълъг телевизионен сериал, убиваме човешкото у себе си.

И не спираме да говорим за човешките права. Нашите права, не правата на другите човещи.

V

Аз съм кучето на крайния квартал ...

Подуене Блус Бенд

Какво е общото между България и консуматорското

общество? - ще попитате вие.

За какво консуматорско общество става дума, когато половината нация живее в постоянно брое на обезценени левчета, пресмятайки цените на парното и киселото мляко. За какво консуматорско общество става дума, когато новите дрехи и новата книга са лукс за гбе трепти от българските граждани? За какво консуматорско общество може да става дума в държава, чиято икономика е пред тотален фалит? - ще кажете вие.

И ще бъдете прави. Донякъде.

Защото България категорично е поела по пътя на западните демокрации и западната пазарна икономика. Защото богатите хора в България се опитват да живеят като богатите хора на Запад. Защото предприемчивите хора в България се учат от предприемчивите хора на Запад. Защото българската интелектуалци се сравняват с интелектуалците на Запад.

България е избрала своя модел общество и това е западното консуматорско общество. С всичките му прелести и недостатъци.

VI

В крайна сметка най-важното е да се самоосъзнаем, да уравнилим в живота си духовното и материалното начало.

Збигнев Бжежински

Всеки човек има задължения към обществото, в което единствено е възможно свободно и цялостно развитие на неговата личност.

Всеобща декларация за правата на човека

Не съм фанатик. Нито религиозен, нито екологичен, нито политически. Съвсем не съм убеждена, че ако всички се втурнем към пещерите и прекараме остатъка от живота си в пост, молитва и добри дела, светът ще стане по-приятно място за живеене. Съвсем не.

Не съм против консуматорското общество - и на мен ми харесва да ям вкусна храна, да карам бърза кола, да гледам MTV и да се ровя в Интернет. Харесва ми да живея комфортно, изобилно и щедро. Харесва ми да живея, не да оцелявам.

Но по света, дори в България, точно в този момент умират хора. От глад. От насилие. От безнадеждност. Умре CNN ще покаже това на всеки, който иска да го види. Точно в този момент някъде умира последният представител на животински или растителен вид. Умре Animal Planet ще покаже това на всеки, който иска да го види. Точно в този момент някъде по света

изгарят книга или спират телевизионно предаване. Утре вестниците ще го публикуват като курюиз за всеки, който иска да го прочете. Точно в този момент планетата Земя и нейното човечество загиват мъничко.

Не става дума просто за статистически данни, а за болезнена действителност.

И за това не са отговорни нито великите сили, нито правителството, нито събата, нито обществото, в което живеем. Отговорни сме аз, ти - всеки един поотделно. Няма такова явление като обществена или споделена отговорност. Има лична отговорност на всеки човек. За собствените му мисли, действия, решения. За собственото му семейство, фирма, държава. За собствения му живот и за света, в който го живее.

Ние, българите, имаме уникалния шанс да живеем в едно изграждано се общество, в една реконструираща се държава. Ние, българите, имаме уникалния шанс да докажем, че правата на човека не са утопия в съвременна България. Но реализацията на този шанс зависи от всеки българин поотделно и от всички българи като нация. Въпросът е дали ще съумеем да съчетаем западната иновативност и качество с източната мъдрост и умереност. Въпросът е дали ще обогатим западното консуматорско общество с източната духовност и природосъобразност. Въпросът е дали ще смекчим източния фанатизъм със западното зачитане на човешките права.

VII

Предизвикателствата, които съвремените ни поднася, отдавна надхвърлят формалните национални граници. Не можем да спрем науката на митнищата, не можем да приберем под националния си флаг техниката, не можем да издадем паспорт на информацията.

Шимон Перес

Пред прага на века на информационното общество е абсурдно да се затварят проблемите и перспективите в отеснените рамки на страните и континентите. Днес, когато светът се е превърнал в "глобално село", опитите едни хора да се разделят от други хора само защото са родени в различни държави, будят недоумение и смях. Днес, когато постепенно изчезват националните граници, е нецелю да се национализират човешките права.

Разрушаването на озоновия слой, изчистането на горите, появата на нови и нови пустеещи земи отдавна

не са проблем на една отделна държава. Бедността, гладът, болестите отдавна не са проблем на едно отделно правителство. Безработицата, наркоманията, СПИН, проституцията, отдавна не са недъзи на едно отделно общество.

Сега светът е златял от помощи (и помощи) информация, технологии, идеи, хора. Светът е оплетен в стотици хиляди мрежи на човешки, икономически, политически и културни взаимоотношения. Светът се е променил и има нужда от нови закони, юридически и морални правила.

Постепенното интегриране на хиндуизма, будизма и даоизма в западните общества, индустриализацията на Африка и Азия, демократизацията на бившия социалистически блок, отбавянето към света на ислямските страни доказват това. Ролята на Международния валутен фонд в националните икономики на развиващите се страни, влиянието на азиатската финансова криза върху световните пазари, намесата на умиротворителните сили на ООН при решаването на военните конфликти доказват това. Все по-голямото разнообразие от културни влияния в световните музиканти, литературни и филмови хитове доказва това.

Светът се е променил и правилата имат нужда от промяна.

VIII

Според мен единната програма за развитие трябва да включва три основни цели: подпомагане на развитието, взаимно уважение и търсене на разнообразни форми.

Франсоа Митеран

В края на 20 век ние, гражданите на новия свят трябва да преосмислим представите си за човешките права.

Когато преди 50 години нашите предшественици са приемали Всеобщата декларация за правата на човека, те все още са били в шок от най-масовото изстребление на живи същества от себеподобните им в историята на планетата. Омразата и нетолерантността към цвета, пола, националността и убежденията на другите са били толкова силни, че се е наложило моралът да бъде регламентиран със закон. Създателите на Всеобщата декларация за правата на човека са вярвали, че така ще направят света по-добър и по-спокоен.

Но нравствеността не подлежи на нормативна регламентация, добротата не е нито юридическа, нито политическа категория. Омразата, насилството и нетолерантността са продължили да заливат света.

Днес националните и блоковите граници започват да изчезват. Днес политическото и икономическото ембарго не могат да затворят нарушаването на човешките права в затвора на една презирана държава. Днес действително на индивида рефлектира върху много общности.

Време е да преосмислим концепцията за човешките права и преди правата на отделния човек да дефинираме правата на човечеството. А основното право на човечеството е да съществува.

IX

В подготовката за посрещането на новото хилядолетие взаимното уважение и допълване между различните религиозни, философски и държавни позиции ще бъде най-целесъобразният принос на постмодернизма.

Акбар Ахмед

Каква е ролята на България във всичко това? - ще попитате вие. Нима е възможно една малка и съслана държава да направи света по-щастлив? Нима е редно да решаваме световните проблеми, преди да сме решили

своите?

Да, възможно е! Да, редно е! Защото животът зависи от онези, които го живеят. Защото столетията съществуват на границата между Европа и Азия, между Запада и Изтока, между десетките течения на размирен Балкан са ни научили на търпение и толерантност. Научили са ни на уважение към другите култури. Научили са ни да сме различни и да приемаме чуждото различие.

Съвременна България едновременно е еталон за спазването на човешките права. Но никоя страна не е. Важното е, че българските политици, българското общество и българските граждани успяват да погледнат отвъд националната мизерия и понякога за мъничко да се замислят за правата на човека и правата на човечеството.

X

Принудени сме. Да признаем правото на съществуване, на свобода, на развитие на всички други хора.

Принудени сме. Да се съобразяваме с нуждите, с различията, с особеностите и със способностите на всички други хора.

Принудени сме. Да се вгледаме в самите себе си и в

Церемония по награждаване на учениците и университетите, участвали в конкурса за есе на тема "Човешки права" организиран с подкрепата на Програмата USAID и Обединените Нации.

другите около нас, за да направим един цивилизационен избор.

Трябва да изберем дали ще продължаваме да живеем в разделен и разкъсан свят. Дали ще продължаваме да мразим, да унижаваме, да убиваме други човешки същества. Дали ще продължаваме да извършваме очи, когато виждаме бедността, болестите, глуда на хората до нас.

Трябва да изберем дали ще продължаваме да

унищожаваме човечеството и да се разлагаме в доволство от собственото си величие.

Трябва да изберем между спазването на човешките права и разрушаването на нашата планета.

Днес, 50 години след приемането на Всеобщата декларация за правата на човека, ние ще решим дали човечеството има едно основно право - правото на бъдеще. Правото да бъдеш. И решението е в ръцете на всеки един от нас.

ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА, МАЛКИЯ ПРИНЦ И МЕЧО ПУХ

Роман Михайлов,

VIII клас, 107 училище, София

Поканата за участие в конкурса обявен по повод честването на петдесет годишнината от приемането на Всеобщата декларация за правата на човека изглеждаше толкова интригуваща и примамлива, че ние без да мислим много - много, решихме да участваме.

Отидохме на посочения адрес, получихме прецизно отпечатана книжка с онзи тридесет члена, приети с резолюция 217 А /III/ от Общото събрание на ООН от 10 декември 1948 г. С това първата стъпка за участието в конкурса беше направена. Зачетохме член подир член. Но още в началото половината се отказаха. Някъде малко след средата вече на всички беше ясно, че "морето не е до колена", но все още въпросът с лъжицата не беше решен - дали е за нашата уста или не? Въпреки това продължихме да отваряме уста и прочетохме текста до края. Потърсихме още информация. Оказа се, че през миналите петдесет години са били приети различни "международни инструменти по правата на човека" с универсален и регионален обхват. Имаше и много други документи, одобрени от ООН, които се отнасяха до правата и свободите на човека. Не липсваха и Европейска конвенция за правата на човека, която е влязла в сила през 1953 година. Дори има приета и специална Конвенция за правата на детето от 1989. Следваха дълги броеници заглавия на различни текстове, които допълваха, изменяха, разясняваха, анализираха, обясняваха правата на човека. Информация имаше в Интернет, излъчваше се по електронните медии...

Ентусиазмът ни се изпаряваше... "Деца, бъдете нащрек с бабабите!" предупреди някой, преди да си тръгне. Наистина приличахме на Малкия принц и проблема с бабабите. Ситуацията напомнише и на цветето, ефирно като нашия конкурс. То трябваше да бъде защитено от грозящите го опасности, защото бодилите му не го паеха. Малкия принц много се тревожеше и се грижеше за цветето. Но обичата можеше да го изведе и то само защото някой беше забравил да сложи кожено ремъче на намордника. Дали нямаше нещо забравено и в Декларацията за правата на човека? Дали текстовете бяха сигурна защита срещу бабабите или срещу Обиетите, които изжаждат Цветята? Всеки от нас трябваше сам да си отговори на още много въпроси и сам да търси словесни пътеки през лабиринтите от думи и процедури.

Започнах да препрочитам текстовете и първото, за

което се сетих, бяха думите, които би трябвало да се пишат с Главни букви. Така се сетих за Мечо Пух, за онова мече с Малко мозък, което си има Дао, а Важните неща в неговите книжки се пишат с Главни и дори с Различни букви.

И ако никога не сте мислили за Всеобщата декларация за правата на човека по този начин, под точно този ъгъл, и то засенено с Мечо Пух, можете да продължите да четете...

Всеки текст прилича на път, който отвежда някъде или се върти в омагьосани кръгове, пада в яма, запътва в пресавище... Моят път през текстовете на Декларацията за правата на човека ме отведе до "Къщичката в Къта на Пух" точно когато в Гората имаше семинар по Важна тема. Вудях как Прасчо, Заю и Йори спореха шумно, а Пух се разхождаше с лапички на гърба и мърмореше нещо за Разбирането и участието в Конкурси за Това и Оноба. Бях дошъл точно навреме. Бухалът подканваше Лектора да започва, но той сякаш не беше сигурен, че е попаднал на Точното място и в Точното време.

Пух ме забеляза и седна до мен. Бутна ме и показа една пръчка. После ми прошепна, че ставало дума за Правата, а него го интересувала Кривата и начерта няколко линии, които образуваша търненце с мед. Лекторът вече говореше. Предлагаше ни да направим едно пътуване във времето до 1946 година, когато е започнала работата по съставянето на Документа, който днес познаваме като Всеобща декларация за правата на човека. Комисията, която е трябвало да обобщи всички материали и да състави документа е имала за председател Елсанор Рузвелт. В нея са участвали китаецът П.С. Чанг, ливанецът Чарлз Малик, французинът Рене Касен и канадецът Джон Хъмфри. Две години упорит труд, спорове, забуждения, проучвания, анализи и проблеми докато се стигне до успеха и международното признание за положения труд.

Пух тихичко си манюкаше. Лекторът продължаваше да обяснява колко важно е Образованието за правата на човека на всяко едно поколение. Колко необходимо е да се спазват правата и свободите на човека, защото те са едновременно Идеал и Стратегия.

Тук, Мечето с Малко мозък се намеси и поиска да няма разни Учени неща, защото се чувства "о б ъ р з а г а ч е н о", а това го прави тъжно. Прасчо, Йори, и Другите

покрепиха Пух. Лекторът също беше озадачен и доста объркан. Взе книжката и зачете правата, както си бяха написани едно след друго. После обясни само, че най-важното било достойнството и участието на всички в опазването на правата, и премина към упражнения, за да запомним по-лесно какви са ни правата и свободите. Тогава настъпи Голямо объркване. Мама Кенга и бебето Ру не бяха доволни, че за тях пише само в член 25-ти. А Йори не знаеше къде пише за неговите права. Същото искаха да знаят Прасчо, Заю и Другите. Даже Бухалът и Тигърът искаха да си видят техните права.

Пух беше Много Решително мече, нищо че няма много ум, но никога не изпада в беда. Той прави Гупос-ти, но те се оказват в Реда на нещата, а може би и в реда на Правата. Щом се намеси в суматохата стана ясно, че ако сме по-внимателни, вежливи и спокойни объркването ще изчезне и разни там други неща, които ни пречат да разберем, че Животът е Веселее щом умеем да си пазим Правата.

Пух искаше да изпее на Лектора своята Песничка за правата. Той от опит знаеше, че най-добрият начин да запомни нещо, е да си го пее. Затова Пух застана в средата и "думотатаникаше" за всичките права дето Лекторът ги чете и обяснява.

Песничката беше гуповата и лесна. Но Пух много държеше на Простотата на Неодялания камък. А най-хубавото на тази простота е нейната Ползност и Достъпна мъдрост. Точно както в песничката:

Всеки на тази Земя

има всички права

Няма изгата, няма лъжа.

Декларацията казва това.

Пух започна да подскача. Всички наоколо му пригласяха. После продължи да припява, че за всеки има пространство, живот, свобода, равенство и достойнство. Забранено е всякакво робство, търговията с хора само в страшните филми я има. За унижения, изтезания, насилие и жестокост и дума не може да стана - член пети не дава. Законът за всички хора е

само един. Дори ако някой сгреши, ако изпадне в беда или ситуация трудна, то тогава до него застават членове четири - от 10-ти до 13-ти, които гаранции дават за справедлива присъда и право на съдебна защита. Право на име, на гражданство, на убежище, на дом и семейство има всеки и за това бдят членове от 14-ти до 17-ти, последният пази никой да не бъде лишен от своята собственост.

Песничката на Пух привлече всички в гората. Лекторът и той пригласяше. Беше много "обързачен" как едно Мече без знание може така добре да преподава. Лекторът не беше чувал, че да знаеш означава повече от това да бъдеш прав. А да имаш Права е повече от това да бъдеш Прав.

В това време Пух вече пееше за правата на майките и децата, а Бухалът обясняваше на Кенга и Ру, че за тях си има специална конвенция, която пази правата на децата. Нищо не беше пропуснало Мечето с Малко мозък. В песничката имаше и за труда, и за отмората, и за сдруженията, които бранят интереси, достойнство, образование, жизнен стандарт. Бранят дори правото да бъдеш недоволен, свободно да изказваш своето мнение.

Песничката завършваше с онети членове, които палят правата от нарушение или унищожение. Пух беше много радостен, защото всички вече бяха разбрали, че Мъдрост, Щастие и Смисълост не чакат някъде далеч от нас и всеки в обществото е защитен от своите права и свобода.

В Голямата гора вече имаше Училище за Правата и Пух пееше своята песничка под утринното слънце и във вечерния зряч. Едно Мече с Малко ум знаеше Пътя през Гората на Истинския живот.

Всеки от нас помнеше песничката на Пух и си обещавахе да пази Правата на човека, защото без тях нямаше да намери Пътя през Гората.

Разделихме се с Пух. Той си остана в Страната на Правата, която не пресича Правата на Другите, а аз поставих Точка там, където има куп въпросителни.